

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00713

POYLN

Yehiel Yeshaiia Trunk



*Permanent preservation of this book was made possible by
The Rothfleisch Family
in memory of
Dr. Sheldon Rothfleisch*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION



NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. י. טרונק

פּוֹלֵן

זכרונות און בילדער

י. י. טרונק

פּוילן

זכרונות און בילדער

פינפט בוך

פּרץ

פּאַרלאַג „אונזער צייט“
ניו־יאָרק, 1949

J. J. TRUNK

P O I L N

BOOK FIVE

Copyright 1949
by
FARLAG UNSER TSAIT

Published by
FARLAG UNSER TSAIT
175 E. Broadway, New York 2, N. Y.

Printed in U. S. A.

Printed by
GRENIH PRINTING CORP.
New York City

שלמה מענדעלסאָנען
אין ליכטיקן געדעכעניש

אינהאלט

זייט	זייט
קאפיטל ניין	קאפיטל איינס
79 — — — פרץ וועגן רייזיגען	העברעאיש — די שפראך פון די
קאפיטל צען	טרונקס, יודיש — די שפראך
85 — — — „דער יוד“	18 פון די גזשיוואטשעס
קאפיטל עלף	קאפיטל צוויי
98 — „אײלמ זיך נישט, טרונק“	21 מנחם דער פיאנער
קאפיטל צוועלף	קאפיטל דריי
101 — די זאמלביכער „יודיש“	29 פרישמאן און פרץ
קאפיטל דרייצן	קאפיטל פיר
109 — „די קאזע“	אין דער יודישער ליטעראטור
קאפיטל פערצן	קוקט מען אויס דעם נאטורא-
117 — שלום עליכמס באציאונג צו	37 ליזם
פרצן	קאפיטל פינף
קאפיטל פופצן	שמעון קראמקע דערצײלט פון
125 — קאפולעט און מאנמאנא	45 קונסט און פון ארץ-ישראל
קאפיטל זעכצן	קאפיטל זעקס
ר' יעקב וואַידיסלאָוסקי וויל	55 טאַטשעס הלבשה
זיך נישט פארלאזן בלויז אויפן	קאפיטל זיבן
188 — בלינדן מזל	65 פרץ און יעקב דינענזאן
	קאפיטל אַכט
	לוציאן

זייט

קאפיטל זיבן און צוואנציק
מיט פרצן אין זיידן ברוכ'ס
קאָטש אויף די דלומטאווער
וועגן — — — — — 217

קאפיטל אַכט און צוואנציק
כ'גרייט מיך אַרויסצוגעבן מיין
ערשט ביכל נאָוועלן און
כ'גרייט מיך צו פאַרן קיין
ארג-ישראל — — — — — 228

קאפיטל ניין און צוואנציק
דער מיטלענדישער ים — — — — — 231

קאפיטל דרייסיק
די ברעגעס פון מצרים טויכן
אויף אין די האַריוואַנטן — — — — — 235

קאפיטל איין און דרייסיק
די טונקעלע גרינע לאַנדשאַפטן
פון חומש — — — — — 239

קאפיטל צוויי און דרייסיק
דאָס אַלטע מצרים אין שלאָף
פון דער פאַרגאַנגענהייט — — — — — 245

קאפיטל דריי און דרייסיק
אין די פּינצטערע מצרישע נעכט — — — — — 251

קאפיטל פיר און דרייסיק
אויף לבנהדיקע איינזאַמקייטן
צווישן וואַסער און הימל — — — — — 257

קאפיטל פינף און דרייסיק
דאָס לאַנד פּנען — — — — — 261

זייט

קאפיטל זיבעצן
וואַרשעווער גבורות'שאַפט אין
לאַדזש — — — — — 143

קאפיטל אַכצן
די חשובע שאַמענעס פון וואַר-
שע איבער די לאַדזשער ביא-
לערס — — — — — 149

קאפיטל ניינצן
ווער קאָן וויסן די וועגן פון
דער ליבשאַפט? — — — — — 157

קאפיטל צוואנציק
די צייט לויפט ווי אַ פּאָדים
אויף אַ שפּינראַד — — — — — 163

קאפיטל איין און צוואנציק
רחלע כאַפט פעטש — — — — — 169

קאפיטל צוויי און צוואנציק
לאַדזש אַ שמאַט פון קינסטלער
און פאַנטאַסטן — — — — — 177

קאפיטל דריי און צוואנציק
אונטער די לאַמטערנעס — — — — — 125

קאפיטל פיר און צוואנציק
וועגעטאַריש בחזקת הכשרות — — — — — 191

קאפיטל פינף און צוואנציק
די „וועגעטאַ“ און די קינדער
פון די מוזעס — — — — — 197

קאפיטל זעקס און צוואנציק
פּרץ אין לאַדזש — — — — — 207

זייט

קאפיטל ניין און דרייסיק

עס איז נישט קיין לייכטער

וועג קיין צפת — — — 291

קאפיטל פערציק

דער גרויסער מקובל פון ארץ-

ישראל — — — 295

קאפיטל איין און פערציק

וויין — — — 303

זייט

קאפיטל זעקס און דרייסיק

געזאנג צו דער שטאָט ירושלים 264

קאפיטל זיבן און דרייסיק

די ערד איז אַ ערפֿורכטיקער

שמערן — — — 277

קאפיטל אַכט און דרייסיק

צפת — ירושלים של מעלה 285

קאפיטל איינס

העברעאיש — די שפראך פון די טרונקס, יידיש
— די שפראך פון די גזשיוואטשעס. דאָס צווייטע מאָל
צו פרצן. יעקב דינעזאָן. איך זע דאָס ערשטע מאָל
די יינגערע יידישע שריפטשטעלער.

צוגלייך מיט העברעאיש האָב איך אויך געשריבן יידיש. נישט מער, וואָס מיינע יידישע שריפטן האָב איך נישט באַטראַכט ווי די אייגנטלעכע זאַכן פון מיין אינערלעכן יום-טוב. אין העברעאיש האָב איך געגלויבט אויסצודריקן מיינע געדאַנקלעכע שטימונגען, מיינע חשוב־הנפשס און דעם טעמפּעראַמענט פון מיינע באַטראַכטענישן. אין יידיש האָב איך גיכער געשריבן זאַכן פון מיין סביבה און איבערהויפט פון דעם נאַטור־געפיל וואָס איז אין מיר פון תמיד וואָך געווען, — מחמת איך האָב מיינע קינ־דער־יאָרן פאַרברענגט אויפן דאַרף און שפּעטער האָב איך דאַרט פאַר־ברענגט גאַנצע חדשים פון מיין לעבן. מיט יידיש — האָט זיך מיר אויסגעדוכט — קומען אַרויס פון מיין נשמה אַט די אַלע שמעקנדיקע פעל־דער, לאַנקעס און טעדער צווישן וועלכע איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן. אין העברעאיש שווימט אין מיר צוריק אויף די גמרא און דער אינטעלעקט פון מיין פאַטערס משפחה. העברעאיש איז געווען די שפּראַך פון די טרונקס. יידיש — די שפּראַך פון די גזשיוואַטשעס און פון זיידע ברוד.

גייענדיק מיטן פעטער יאַסל צו פרצן איז מיר דעריבער אויסגעקומען דאָס ריכטיקסטע דווקא זיך צו ווייזן פאַר אים פון דער זייט פון מיין אינטעלעקט. כ'האָב מיטגענומען בלויז מיינע העברעאישע כתבים. דער פעטער יאַסל, וויפל ער האָט פיינט געהאַט רבנים און גמרא, און וויפל ס'האַט אים נישט געזאָלט אימפּאַנירן די האַווערישע פּראַסטקייט פון די לאַמס — אין תוך איז ער פאַרבליבן אַן אינטעלעקטועלער טרונק און ר' יהושעלע קוטנערס אַן אייניקל. ער האָט זיך נאָר גערעכנט מיט

מיינע העברעאישע דערגרייכונגען. יידיש האָט ער געהאַלטן פאַר אַן ענין פון דער עם־האַרצישער מאַסע. ער איז געווען משכיל דורך און דורך. וואָס וועל איך דאָ קומען צו פרצן מיט יידיש ווען איך שרייב אַזאַ פיינעם העברעאיש און קאָן מיך דאָרט אויסדריקן געדאַנקלעך און אינטעלעק־טועל. וואָס וועל איך פרצן דערציילן פון פעלדער און סעדער ווען איך קאָן אים ווייזן עפעס בעסערס און עפעס העכערס.

דאָס צווייטע מאָל גיין צו פרצן און אים ברענגען — ווי ער האָט מיך געהייסן — מיינע כתבים אויף יידיש, האָב איך שוין געמוזט טאָן אַליין און אויפן חשבון פון מיין אייגענעם מוט. עס איז מיר שווער אָנגע־קומען און איך האָב עס פאַרצויגן פון טאָג צו טאָג. נאָך אַמאָל שרייבן קיין לובלין צום פעטער יאַסל אַז ער זאָל קומען און מיט מיר ווידער אַמאָל גיין צו פרצן האָב איך נישט געקאָנט. איך האָב מיך געשעמט פאַר מיר אַליין צו זיין אַזוי אומבאַהאַלפן און איך האָב מורא געהאַט אויסצו־קומען לעכערלעך פאַר פרצן. אָבער וואָס מער איך האָב אָפגעלייגט מיין אַרויפגיין צו פרצן אַלץ מער האָט זיך מיר אויסגעדוכט אַז ער האָט מיך שוין פאַרגעסן און ער וועט מיך נישט דערקענען און אָפפאַרטיקן ביי דער טיר. איך האָב פאַרט געמוזט מנצח זיין אין מיר אַלע שרעקן און מוט־לאַזיקייטן און ענדלעך באַשלאָסן — וואָס עס זאָל נישט געשען — מוז איך אַליין נעמען מיין גורל אין דער האַנט און מאַכן דעם דעצידירנדיקן שריט.

אַרויפגייענדיק צו פרצן האָבן זיך אין מיין געמיט נאָך אַמאָל איי־בערגעזוהרט די אַלע בילדער פון דעם ערשטן וויזיט. די שטיינער און די הייזער אויף דער גאַס זיינען מיר געקראַכן אין די אויגן אַריין. צו־קומענדיק צו עק צעגלאַנע און געזען דעם פאַבריק־קוימען און דאָס גרויסע קאַזאַרמע־הויז וואו פּרץ וואוינט, האָט מיר אָנגעהויבן צו פאַרפעלן מוט און אַטעם. כ'האַב מיך אָפגעשטעלט. כ'האַב געוואוסט, אַז אויב נישט איצט איז שוין קיינמאָל נישט. כ'האַב צוזאַמענגענומען מיין גאַנצע ענדער־גיע. און אַט בין איך שוין געשטאַנען פאַר פרצעס טיר און אַ צי געטאָן פאַרן גלאַק.

כ'האַב ווידער געהערט ווי עס שליסט זיך די טיר פון אינעווייניק. די טיר האָט זיך געעפנט. אויף דער שוועל איז ווידער געשטאַנען י. ל.

פרץ אין דער סאמעטענער קורטקע און אין די אויף דער העלפט־איבער־געשניטענע בינאקלעס.

איך האָב מן־הסתם געמוזט זיין זייער ווייס אויפן פנים. פרץ האָט זיכער באַמערקט מיין גרויסע אינערלעכע דערשראָקנקייט. ער האָט זיך צו מיר זייער פריינטלעך אויסגעשמייכלט. —

— פאַרוואָס האָט מען אייך נישט געזען ביז איצט, טרונק? — האָט ער געזאָגט, — קומט אַריין און טוט זיך אויס דעם פאַלטן. איר האָט עפעס געברענגט אויף יידיש?

דערזעענדיק אַז פרץ האָט מיך דערקאָנט און ער האָט געדענקט אַפילו מיין נאָמען זיינען אַלע שווערע שטיינער מיר אַראָפּגעפאַלן פון האַרץ.

פרץ האָט געוואָרט ביז איך האָב מיר אויסגעטאַן דעם פאַלטן. דאָן האָט ער מיך אַריינגעפירט אין זיין קאַבינעט.

דער שרייב־טיש איז ווידער פול געווען מיט בלומען און געוויקסן. נישט מער, וואָס ביים טיש איז געזעסן אַ דריבנע מענטשעלע מיט אַ גראַען קאַפּ און מיט אַ גראַע בערדל. ער איז געווען זייער פאַרטיפט אין מאַכן פאַפיראַסן.

— דאָס איז יעקב דינעזאָן, — האָט פרץ געזאָגט, — שטעלט זיך פאַר. — יעקב דינעזאָן האָט אויפגעהערט צו מאַכן פאַפיראַסן און זיך אויף מיר אומגעקוקט. איך בין געווען ביי אים אַ פנים־חדשות, אַ יונגער־מאַן אין אַ לאַנגער יידישער קאַפּאַטע. איך האָב מיט גרויס ערפורכטיקייט אַנגעקוקט יעקב דינעזאָנען. אַט־אָ דאָס דריבנע גראַע מענטשעלע איז דער באַרימטער מחבר פון „שוואַרצן יונגמאַנטשיק“ און פון „יאָסעלע“, אַ ביכל ביי וועלכן איך האָב פאַרגאַסן טייכן מיט טרערן. מיין מאַמע האָט זיך דערביי צעוויינט אויפן הויכן קול. דער האַרטער זיידע ברוך האָט זיך לייענענדיק צעהעשעט אין בעט און געזוכט אַ שטעקן צו דערלאַנגען בערלען דעם אַכזריותדיקן מלמד. פרצעס שטוב האָט ביי מיר אַנגעהויבן אויסצוזען ווי אַ לעגענדע אין וועלכער עס דרייען זיך אַרום די פערזאָנען פון מיינע העכסטע פאַרשטעלונגען. פרץ האָט באַלד צו אים געזאָגט:

— דאָס איז דער יונגערמאַן פון וועלכן איך האָב דיר דערציילט. אַלטער. ס'וועט אפשר פון אים עפעס זיין. דאָ האָט ער זיך ווידער גע־וואַנדן צו מיר:

— זעצט זיך אַוועק צום טיש און ווייזט וואָס איר האָט.

איך האָב אַרויסגענומען פֿון דער קעשענע אַ קליינע נאַוועלע און אים דערלאַנגט. ס'איז געווען אַ דערציילונג פֿון אונזער דאָרף דלוטאָוו. די דערציילערישע פּאַבילע איז נאָך געווען אַ צעשוואומענע און שלעכט-קאָנסטרואירטע. דער עיקר זיינען דאָרט געווען די לאַנדשאַפטלעכע מאַ-טיוון. אויף אַ סענטימענטאַלן אופן האָב איך געשילדערט די דלוטאָווער לאַנקעס.

פּרץ האָט געלייענט און געמישט די בלעטער. ער האָט מיר געזאָגט עטלעכע קאָמפּלימענטן און אַז הגם די זאָך האָט אַ סך חסרונות פֿונדעסט-וועגן געפעלט זי אים זייער. ער ראַט מיך דווקא פֿרוואוון שרייבן ענלעכע זאַכן. ער גלויבט אַז דאָס איז מיין וועג אויף וועלכן איך וועל עפעס דער-גרייכן. פֿון אייך וואַקסט אַ שעפּער- (פּאַסטוך) דיכטער — אַזוי, געדענק איך, האָט זיך פּרץ דעמאָלט אויסגעדריקט. דערביי האָט ער גענומען אַ פעדער, געפֿרואווט קאָרעגירן אַ סך זאַצן און אויסצוטוישן אַ סך ווער-טער און אויסדרוקן. פּרץ האָט דאָן געהאַלטן אַז אין יידיש דאָרף מען אויסבייטן די סלאַווישע ווערטער אויף דייטשע. וואו איך האָב געשריבן „לאַנקע“ האָט עס פּרץ איבערגעמאַכט אויף „וויזע“. מיט פּיל דערמונ-טערונג האָט פּרץ מיר צוריק געגעבן דעם מאָנסקריפט און געזאָגט צו יעקב דינעזאָנען — וועלכער איז געזעסן און כסדר געמאַכט פּאַפּיראַסן — ער האָפט אַז פֿון מיר וועט עפעס ווערן. (יעקב דינעזאָן האָט די פּאַפּיראַסן געמאַכט פּאַר פּרצן, מחמת דינעזאָן אַליין האָט קיינמאַל נישט גערויכערט). שרייבט ווייטער און ברענגט מיר אַרויף צו ווייזן. האָט זיך פּרץ צו מיר געוואָנדן. דאָס פנים האָט מיר געשטראַלט פֿון גליק. איך האָב געמיינט אַז מיין אוידיענץ האָט זיך פּאַרענדיקט. איך האָב מיך אויפֿגעהויבן פֿון דער שטול זיך צו געזעגענען מיט פּרצן און אַוועקצוגיין. פּרץ אַבער האָט געזאָגט אַז איך זאַל נאָך נישט אַוועקגיין און בלייבן ביי אים און טרינקען צוזאַמען קאַווע. איך האָב געמיינט אַז מען וועט די קאַווע אַריינברענגען אין פּרצעס קאַבינעט. פּרץ און דינעזאָן האָבן זיך אויפֿגעשטעלט און מיר זיינען אַריינגעגאַנגען אין דער קיך. אויפֿן וועג האָט דינעזאָן צו מיר שוין גערעדט מיט אַ היימישקייט ווי איך וואָלט געווען פֿון דער משפּחה און מיר צוגעגעבן מוט און דערמונטערונג ווייטער צו שרייבן און ווייזן מיינע זאַכן פּרצן. פּרצעס קיך איז געווען אַ טונקלע. מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט ביים טיש. פּרץ האָט היימישלעך און וויציק געזאָגט

צו דער דינסט — א דיקע עלטערע גויע וואָס האָט ביי פּרצן שוין גע-
 האָט געדינט פון כמה יאָרן און זי האָט זיך געפילט ווי פון דער שריי-
 בערישער משפּחה — אַז זי זאָל דערלאַנגען קאַווע, און געוווּזן אויף מיר
 און געזאָגט אַז דער דאָזיקער יונגערמאַן איז אַ נייער מענטש וואָס וועט
 פון איצט אָן אַלע מאָל קומען. זי מוז לכבוד מיר מאַכן ספּעציעל גוטע
 קאַווע.

איך בין מודה עס איז מיר אויסגעקומען מיט נויט־שווייס צו טרינקען
 די גוטע און שמעקעדיקע קאַווע ביי פּרצן. איך האָב געוואוסט אַז די מילך
 איז נישט קיין כשרע.

באַלד האָבן זיך געהערט עטלעכע שאַרפע קלינגען ביי דער טיר.
 פּרץ איז געגאַנגען עפענען. אין קאַרידאָר האָבן זיך דערהערט צוויי נייע
 שטימען. איינע איז געווען אַ הויכע און אַ זינגענדיקע און האָט צו פּרצן
 גערעדט מיט פיל היימישקייט. די אַנדערע איז געווען אַ שטילע און אַ
 פישטשענדיקע. פּרץ איז באַלד צוריק געקומען אין קיך אַריין צוזאַמען
 מיט צוויי יונגע מענטשן. ער האָט זיי פאַר מיר פאַרגעשטעלט. איינער איז
 געווען מנחם און דער אַנדערער ש. ל. קאַווע. זיי האָבן זיך צוגעזעצט צום
 טיש, דערביי האָט מנחם כסדר גערעדט אויף אַ זינגענדיקן און לייכטן
 ליטווישן דיאַלעקט. זיין סוף־זאַץ האָט זיך ווי עפעס תמיד אויסגעלאָזט
 אויף אַרויף. די דיקע גויע פּרצעס דינסט, האָט דערלאַנגט נייע גלעזער
 מיט קאַווע. איך האָב מיך געפילט אין זיבעטן הימל צו זיצן ס'ערשטע
 מאָל אין מיין לעבן אין אַ סביבה פון יידישע שרייבער.

קאפיטל צוויי

מנחם דער פיאנער. פאלקסלידער. קאווא. א טך
פסעוודאנימען. א וואלקנקראצער. קאווא שפילט שאך
מיט פרצן. ווי צו די פאקטן.

דער נאָמען פון מנחמען איז מיר געווען גוט באַקאַנט. ער האָט גע-
הייסן דאָס מוזיניקל אין דער יידישער שרייבער-משפּחה. אַלע האָבן זיך
מיט אים געצאָצקעט. אין דער יידישער ליטעראַטור האָט מנחם דער
ערשטער אַריינגעברענגט די פּאַרם פון מאַדערנער דעקאָדענטישער דיכ-
טונג. ער איז געווען דער פּיאַנער פון יענער מאַדערנער יידישער פּאָעזיע
וואָס איז שפּעטער אַזוי אויסגעוואַקסן אין אַמעריקע. זיינע פּאָעמען „קדוש“
און „שוואַרצע רויזן“ זיינען פאַר דעם יידיש-לייענער געווען אַ גרויסע
רעוועלאַציע. דער לייענער האָט דערזען נייע בילדער און געשטאַלטונגען
אויף די פליינען פון דער יידישער שפּראַך. דיכטונג-פאַרמען צו וועלכע
ער איז גאָר נישט געוואוינט געווען. מנחם האָט געפרוּאוּט דער יידישער
שפּראַך צו געבן אַן איראַציאָנעלע וויזיע. אַ וויזיע בלויז אין די קלאַנגען
פון אירע שפּראַך-מעגלעכקייטן. עס איז געווען אַ געוואַלטיקער אויפטו.
ווען מנחם האָט זיך באַוויזן אין דער יידישער ליטעראַטור איז די יידישע
פּאָעזיע נאָך ווייט געווען פון אַלע געוואַנטע פּאַרם-עקספּערימענטן. —
הגם זי האָט שוין געהאַט אַזעלכע גרויסע דיכטער ווי אברהם רייזען,
מאַריס ראָזענפּעלד און יהואש. די מאַטיוון און פאַרמען פון דער יידישער
דיכטונג האָבן נאָך באַלאַנגט צו דער קלאַסישער שול. אַפילו יהואש —
הגם נייער און געוואַנטער איז מאַטיוון — האָט זיך דאָן נאָך היפּש גע-
האַלטן אין דער קלאַסישער פּאַרם. אין דעם פּרט פון וואָגן מיט פּאַרם
און בילד האָט מנחם בשעתו געמאַכט אַ גרויסע רעוואַלוציע. אין יעדער
רעוואַלוציע אין דער יידישער ליטעראַטור האָט פּרץ געזען ווי עס
עפענען זיך פאַר איר נייע פּערספּעקטיוון און נייע מעגלעכקייטן. די

וואסערן פון יידישן שאפן וועלן גרעסער און מעכטיקער ווערן מיט דעם וואס אין זיי וועלן זיך אריינגיסן וואס אמאל נייערע און פרעמדערע קוואלן. פרץ האט אויף מנחמען א סך געהאפט. יעדע האפענונג אויף א שרייבער האט זיך ביי פרצן באלד פארוואנדלט אין א ליבשאפט. ער האט מנחמען זייער ליב געהאט.

מנחמס יוגנטלעכקייט איז געווען זייער א לעבעדיקע, א לוסטיקע און א פריילעכע. ער איז געווען א שיינער טונקעלער בחור מיט א שטענדיקן שמיכל אויפן פנים. ער איז געווען א שטיק באהעמיען און גאר אן אנדערער ווי איך האב אים מיט עטלעכע און דרייסיק יאר שפעטער גע- טראפן אין אמעריקע. אין אמעריקע איז ער געווארן באלעבאטישער. אין יענע צייטן אין ווארשע ביי פרצן האט מנחם אין זיך גאר נישט געהאט פון מיושבדיקער סטאטעטשנעקייט. ער איז געווען דאס צעבאלעוועטע מוזיניקל צווישן דער שרייבערישער משפחה. פונקט ווי ער האט אין דער דיכטונג געטאן קאפויער אלע אנגענומענע נוסחאות. ער איז געווען דער ערשטער וואס האט צווישן דער יידישער אינטעליגענץ געזונגען פאלקס- לידער און געוויזן די חנען פון דער יידישער פאלקס-פאעזיע — הגם אזעלכע לידער האבן דאן נאר געזונגען שניידער-יונגען און דינסט-מידן. ווען איך האב דאס ערשטע מאל געהערט ווי א חשובער יידישער שרייבער זינגט די זעלבע לידלעך וואס די דינסט-מידן ביי אונז אין קיך, האב איך מיינע אויערן נישט צוגעגלויבט. ווי קומען אזעלכע פראסטע גראמען און מאטיוון אריין אין דעם היכל פון דער פאעזיע? עס זיינען זיכער געוועזן די פארדינסטן פון דער רעוואלוציאנערער יידישער ארבעטער- באוועגונג, וואס האט אנגעהויבן צו דערהויבן די יידישע פאלקס-מאסע און זי געוואלט אוועקשטעלן אויף די פאדערגרונטן פון דער געשיכטע. איך ווייס נישט צי מנחם האט דאן געהערט צו א פארטיי. ווען ער וואלט אפילו יא באלאנגט צו אן ארבעטער-פארטיי וואלט איך עס נישט געווען געוואוסט. פארטיי-מיטגלידער פון דער ארבעטער-באוועגונג זיינען גע- ווען שטארק פארקאנספירירט. מנחם איז אין א סך זאכן געווען דער ערשטער, און איך גלויב אז זיינע פיאנערישע פארדינסטן פאר דער יידי- שער קולטור זיינען נאך ווייניק אפגעשאצט געווארן. ער איז אויך געווען דער ערשטער וואס האט אין דער יידישער פרעסע אריינגעפירט די טעא- טער-רעצענזיע און מיט דעם געשאפן דעם גייסטיקן קאנטראקט צווישן

דער וואַקסנדיקער יידישער קולטור מיטן יידישן טעאַטער. עס איז געווען מצד מנחמען אַ באַדייטנדיקע קולטור־טאַט. ערשט שפעטער איז געקומען ד״ר א. מוקדוני און האָט דאָס דאָזיקע קולטור־ווינקל ברייטער און אויס־פירלעכער אויסגעבויט.

ש. ל. קאַווע, וואָס איז אַריינגעקומען צו פרצן צוזאַמען מיט מנחמען, איז געווען גאָר אַן אַנדערער טיפּ. ער איז געווען אַ קליינער און אַ דראַב־נער און זייער אַ מיאוסער. דערצו האָט אַן אומגליקלעכע אַפּעראַציע אים היפּשלעך אויסגעקרימט די גאַמבע און איינע פון זיינע באַקן איז געווען אַ צעשניטענע און אַ פאַרלאַטעטע. פון קאַווען האָב איך נאָך קיינמאַל נישט געהאַט געהערט. קודם־כל האָט ער דעמאַלט נאָך געהאַט זייער ווייניק פאַרעפנטלעכט. אויך דאָס ווייניקע האָט ער פאַרעפנטלעכט אונ־טער פאַרשידענע פּסעוודאַנימען. דאָס שפּילן זיך מיט פּסעוודאַנימען האָט געהערט צו זיין טבע. ער האָט געהאַט וועגן זיך גוואַלטיק גרויסע מיינונגען און איז געווען זיכער ווי דער טאַג אַז אויף יעדער קלייניקייט וואָס ער שענקט דער וועלט פון זיין וויסן און זיין טראַכטן וואָרט זי, די וועלט, מיט דעם גרעסטן אומגעדולד. די וועלט איז נישט קראַנק צו וויסן ווער עס איז די פּערזאָן וואָס שטייט הינטער די אַלע פּסעוודאַ־נימען. אַט־א־די געהויבענע מיינונג וועגן זיך האָט זיך אויסגעדריקט אין אַלע זיינע באַוועגונגען, אין אַלע זיינע תּנועות, און אין דעם גאַנצן אופן פון זיין באַנעמען זיך. די אויטאָריטעט־מאַניע פון קאַווען האָט זיך נישט באַגרענעצט אויף ספּעציעלע געביטן. זי איז ממש געווען אַלועלטלעך. ס׳איז נישט געווען קיין געביט אויף וועלכן קאַווע האָט זיך נישט געהאַלטן פאַר קיין מומחה און אַלעמען באַלערנט און געוויזן זייער אומוויסנדיקייט. אַפילו וועגן געיעג־פּערד און דוועלן האָט קאַווע געוויזן זיין בקיאות, הגם ער האָט געשטאַמט פון דעם קליינעם שטעטל קאַצק און געוואוינט צווישן דער יידישער אַרעמקייט אויף קראַכמאַלנע. און הגם ער איז געווען אַ ווינ־ציקער און נישט קיין שיינער, האָט ער אַפילו וואָס שייך מענלעכקייט און דערפאַלג ביי פּרויען געהאַלטן אַלעמען פאַר מלופּם־קינדער און גע־הייסן זיי ביי אים, קאַווען, זיך לערנען. הכלל ער איז געווען אַ לעבע־דיקע אַרומגייענדיקע ענציקלאָפּעדיע, אַ מוסטער־מענטש צו וועלכן אַלע — אויב זיי האָבן נאָר שכל — דאַרפן אַרויפקוקן ווי צו אַ גייסטיקן ריז. _____

עס איז נישט צו פאַרלייקענען; קאַווע איז געווען אַ מענטש מיט פּיל

ליטעראַרישן געשמאַק און געהאַט אייגענע אַריגינעלע געדאַנקען. אַבער ער האָט כסדר איבערגעטריבן וועגן זיך, וועגן זיין וויסן און געהאַלטן אַלעמען פאַר האַלבע עמי-האַרצים. קיינער קומט נישט צו זיין מינדסטן נאַגעלע. און דאָס אויף אַלע געביטן. דאָס האָט אים אַליין אַרונטערגעריסן און געמאַכט קאַמיש. די דאָזיקע גרויסקייט-מאַניע זיינע האָט אויך גורם געווען וואָס ער האָט זיך תמיד אַרומגעטראָגן מיט געוואַלטיקע ליטעראַ-רישע פלענער. און דאָס אויך אויף אַלע געביטן. קיין קלענערע, אויב נישט רעוועלאַציע-אַרבעטן זיינען אים גאָר נישט אָנגעשטאַנען צום כבוד. קאָווע האָט זיך כסדר געגרייט צו עפאַכע-מאַכנדיקע ווערק וואָס דאַרפן אַלצדינג אין דער געדאַנקען-וועלט איבערדרייען מיטן קאַפּ אַראָפּ און מיט די פיס אַרויף און ווייזן דער וועלט ווער עס טראַכט וועגן איר. די גרויסע „פלענער“ האָבן אויפגעפרעסן זיינע פעאיקייטן און אַלע זיינע מעגלעכקייטן עפעס צו דערגרייכן. צו טאָן דאָס צו וואָס קאָווע האָט זיך „פאַרנומען“ האָט מען געדאַרפט זיין אַ שעקספיר, אַ קאַנט און נאָך עטלעכע וועלט-גאָנוים צוזאַמען. דער בנין וואָס איז גענוג ווירדיק אַז קאָווע זאָל זיך דאָרט אַרויפשטעלן אויפן דאָך האָט געמוזט האָבן אַזאַ מאָנומענטאַל ליטעט וואָס דערווייל, אַחוץ דעם באַרימטן טורעם פון בבל, האָט עס נאָך קיינער נישט געמאַכט.

אַ פּסיכאָאַנאַליטיקער וואָלט גריילעך דערקלערט דעם שייכות צווישן די קנאַפע מאַנסבילשע רייזן פון קאָוועס פיזיאָנאָמיע און פיגור מיט דער געוואַלטיקער מיינונג וועגן זיך און זיינע פעאיקייטן וואָס קאָווע האָט מיט דער גרעסטער האַפּערדיקייט אַלעמען געטראָגן אין די אויגן אַריין. אי-בער זיין פיזישער מינדערווערטיקייט האָט זיין געקרענקטקייט אויפגע-שטעלט אַן אמתן וואַלקנאָראַצער פון קאַמפּענסאַטאָרישע אַמביציעס. וועגן זיינע צוקונפטיקע ווערק האָט ער גערעדט ווי וועגן זאַכן וואָס זיינען שוין אָנגעשריבן געוואָרן און וועלכע האָבן שוין אַלע פּילאָזאָפּישע, עס-טעטישע און געזעלשאַפּטלעכע פּראָבלעמען פון דער וועלט געשטעלט אויפן קאַפּ — און די וועלט רייבט זיך די אויגן און קאָן גאָר נישט קו-מען צו זיך פון גרויס איבערראַשונג. עס איז אינטערעסאַנט איבערצו-לייענען די זעלבסט-ביאָגראַפּיע וואָס קאָווע האָט אָנגעשריבן אין זלמן רייזענס לעקסיקאָן. דאָרט רעדט ער וועגן די גרויסע ווערק וואָס באַ-

דארפן פון אים אנגעשריבן צו ווערן. פאר אלע פון די דאזיקע ווערק האט שוין קאווע געהאט פארטיקע נעמען.

דער דעמאלטיקער קולטור-צושטאנד פון די יידישע שריפטשטעלער איז נאך געווען זייער א פראוינצערישער. זיי זיינען כמעט אלע געקומען פון די קליינע שטעטלעך, פון דעם בית-מדרש און פון דער יידישער ארעמ-קייט. מען האט נאך צווישן די יידישע שריפטשטעלער ווייניק געקאנט די שפראכן פון די גרויסע וועלט-ליטעראטורן. ווען קאווע האט געטאן א שיט מיט נעמען און ווערק פון דער אייראפעאישער ליטעראטור — דערצו האט ער געהאט א טבע צו ברענגען נעמען און ווערק וואס זיינען געווען ווייניק פאפולער — זיינען אלע טאקע געבליבן זיצן מיט אפענע מילער און באוואונדערט אט-א דאס קליינע ווינציקע בחורל וואס הייסט אזוי פיל פסעוודאנימען, שטאמט פון קאצק, וואוינט אויף קראכמאלנע, און איז אזא נאענטער שמעלקע מיט אלע גייסטיקע דערגרייכונגען פון דער גרויסער וועלט. קאווע האט אלעמען אימפאנירט. אפילו פרצן האט ער סוף-כל-סוף אימפאנירט. אויך צו פרצן האט קאווע גערעדט היפשלעך מיט א טאן פון אן אויטאריטעט.

אז קאווע איז געווען א שאך-שפילער, דאס איז זעלבסטפארשטענד-לעך. און נישט סתם קיין שאך-שפילער, נאר א מייסטער — דאס איז אויך זעלבסטפארשטענדלעך. פרץ האט ליב געהאט צו שפילן אמאל א שאך. ווען פרץ האט קאווען אויפגעפאדערט צו א שאך, האט קאווע געטאן אן איבערגעלעגענעם שמייכל. מיט איין פינגער פון זיין קליינער האנט, האט ער זיך פילאזאפיש געטאן א קראץ אין קאפ און פון פאראויס א זאג געטאן צו פרצן: „מילא, אויב איר ווילט דווקא פון מיר קריגן א „מאט“, איז ביטע זייער.“ טאמער האט קאווע געוואונען האט ער הויך דערציילט פון זיינע געניאלע גענג, געזאגט שאך-טערמינען וועלכע קיינער האט נישט פארשטאנען, און אנגערופן די נעמען פון די גרעסטע וועלט-מייסטער וואס ביי ענדלעכע סיטואציעס זיינען זיי געאנגען פונקט די זעלביקע גענג ווי ער, קאווע. גאר, גאר אפט — און דוכט זיך מיר ס'רוב — האט פרץ גע-וואונען די פארטי. קאווע האט נישט צוגעגעבן אז פרץ האט בעסער גע-שפילט פאר אים. די געניאלע צוגן האט גאר געמאכט קאווע. פרץ האט געשפילט ווי א „פושער“. נישט מער, וואס איינמאל האט ער, קאווע,

געוואָלט נאַכטאָן עפעס אַ געניאַלע קאַמבינאַציע (און דאָ קומט ווידער אַ פאַך־אויסדרוק) פון אַ וועלט־מייסטער, ער האָט זיך צופעליק פאַרזען, און פּרֿיך האָט בלינדערהייט אויסגענוצט דעם שאַנט. אַפילו אין די זייער אָפט פון אים פאַרשפּילטע שאַכן איז קאַווע געבליבן דער גייסטיקער זיגער. אַי די פאַקטן אויפן שאַך־ברעט? איז וויי צו די פאַקטן.

קאַפיטל דריי

פרישמאן און פרץ. פרישמאן שיסט פיילן פון
זיין טינטער — און פרץ וואקסט אויס צו דער גרוי-
סער פערזענלעכקייט אין דער יידישער ליטעראַטור.
בית־צייטלין.

איידער איך וועל ווייטער דערציילן פון פרצעס „שטוב“ וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסע היסטאָרישע באַדייטונג פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור, וויל איך נאָך דערמאָנען צוויי „ליטעראַרישע שטובן“ וואָס זיינען אין יענער צייט געווען אין וואַרשע. דאָס הויז פון דוד פרישמאַן און דאָס הויז פון הלל צייטלין.

אויב מען קאָן אַזוי זאָגן, איז די „ליטעראַרישע שטוב“ פון פרישמאַן נען געווען די אייגנטלעכע אַפאָזיציע צו פרצן און צו זיינע השפעות. עס וואָלט געווען איבערגעטריבן צו זאָגן אַז די גאַנצע „שטוב“ פון דוד פריש-מאַנען איז געווען קעגנעריש געשטימט צו פרצן. די אמתע אַפאָזיציע איז געווען דוד פרישמאַן פּערזענלעך. זיין פאַרביטערטער קאַמף קעגן פרצן האָט זיך געצויגן כמעט פון די ערשטע שריט וואָס פּרץ האָט גע-מאַכט אין דער ליטעראַטור.

פרישמאַן איז געווען דער קלאַסישער טיפ פון אַ שריפטשטעלערישן עפיגאַן. ער איז געקומען סיי פון דער השכלה און סיי פון דער דייטשער אויפקלערונג. די דייטשע ליטעראַטור, איבערהויפט די דייטשע אויפקלע-רונג-ליטעראַטור, איז ביי אים געווען דער העכסטער מוסטער פון שריפט-שטעלערישער קונסט. ער האָט געקעמפט קעגן דער העברעאישער מליצה מיטן וואָפן פון דער אויפקלערונג-מליצה. ער האָט געקעמפט אַן ווירקלע-כער טיפער איבערלעבעניש פאַר פאַרם און געשטאַלטונג. פרישמאַן איז גוועען דער „בטלן אין צילינדער“ ווי נאַמבערג האָט אים פאַרטערעפלעך באַצייכנט. און ער האָט אין זיך געהאַט פון אַ קליינעם און ביזן דאָן קישאַט פון דער פאַרנונפט, וואָס האָט געקעמפט קעגן שאַבלאַן, און אַליין

געווען דער ריטער פון שאבלאן. פרישמאנס פארדינסטן סיי פאר דער יידישער און סיי פאר דער העברעאישער ליטעראטור זיינען דורכאויס די פארדינסטן פון אן עפיגאן. דאס וואס האט זיך שוין געהאט ארויסגע-וואלגערט אויפן גאט פון אלע ליטעראטורן ווי „איבערגעלעגענע“ סחורה — מיט דעם האט פרישמאן געפאכעט אין די ביידע יידישע ליטעראטורן און געשריגן תרבות! ווען איר שרייבט נישט לויט מינע געשמאקן דאן זענט איר אלע טויגעניכטן. איך בין דאס דער מדריך און דער בעסער-וויסער.

באלד ווי פרץ האט זיך נאר באוויזן אין די ביידע יידישע ליטערא-טורן, האט פרישמאן אויף אים אָנגעשטעלט דעם „איראָפּעאַישן“ האַרמאַט וואָס ער האָט געהאַט ליגן ביי זיך אין טינטער. סתם שרייען אויף אים „בטלן“ האָט פרישמאן עפעס ביי זיך נישט געקאָנט פועלן. ביי פרצן האָבן זיך באלד געוויזן נייעסן וואָס הגם זיי האָבן גענוג געגרייצט אין פרישמאָנס „איראָפּעאַישן“ געשמאַק, פונדעסטוועגן האָט פרישמאָן פאַרט געמוזט דערפילן אין פרצן אַ כוח וואָס לאָזט זיך נישט „אָוועקלייגן“ מיט שהיה-פיה. פרישמאָנס פעדער האָט דעריבער קעגן פרצן אָנגעהויבן צו שפּריצן מיט גאַל אָנשטאַט מיט ביטול. דאָ איז פרץ געווען אַ פּלאַגיאַטאַר, דאָ אַ „פּלוי“ און דאָ אַן אַנדער באַשעפעניש. פרישמאָן האָט פרצן נישט גע-קאָנט איינבייסן. פאַר אַן עפיגאָן איז דאָס נייע אין שעפּערישע תמיד עפעס אַזוינס ווי אַ שטיין אויפן מאָגן. פרישמאָן האָט דעריבער במשך זיין גאַנץ לעבן פאַרקאַטשעט די פּאַלעס פרצן צו פאַרניכטן.

פרץ איז פאַמעלעך געוואָקסן. געוואָקסן סיי אין די דימענסיעס פון זיין געשטאַלטונג און סיי אין די דימענסיעס פון זיין פּערזענלעכקייט. ער האָט אָנגעהויבן צו ווערן דער גייסטיקער צענטער פון אַ ניי שאַפן אויף יידיש. די איינפלוסן זיינע האָבן אויסגעשטראַלט. זיי האָבן באַשאַפן אַ דור, אַ טאַט און אַ פאַרם. די יידישע מאַסן — וועמעס שפּראַך פּרץ האָט אויפּגעהויבן צו דער העכסטער מדרגה — האָבן אים געענטפּערט מיט טיפּסטער ליבשאַפט און טיפּסטער פאַרערונג. פרישמאָן האָט נישט אָפּ-געלאָזט פון דעם חלום פרצן צו פאַרניכטן. וואָס גרעסער ס'איז געוואָרן פּרץ, אַלץ קלענער איז געוואָרן דער „בטלן אין צילינדער“. ער האָט כּסדר אויף זיך געטראָגן די טאַרבע פון וועלכער ער האָט געשליידערט די פּיילן אויף פרצן. נאָר די פּיילן זיינען וואָס אַמאַל געוואָרן ווינציקער

און אָפּגעטעמפּטער. פּרישמאַן — אויף זיין אופן אַ קלוגער גייסטרייכער ייד — האָט זיך אָנגעהויבן צו מאַכן לעכערלעך אין זיין דאָן-קישאַטישן קאַמף מיט פּרצן.

ווען פּרצעס רום האָט פּרישמאַנען ענדלעך אָנגעהויבן צו וואַקסן איבערן קאַפּ און ער האָט געזען אַז צו „ליקווידירן“ פּרצן איז שוין מער נישט פאַר זיינע כוחות, האָט ער זיך גענומען צו אַן אַנדער טאַקטיק. אויך דאָ האָט ער נישט אָפּגעשאַצט די גייסטיקע קראַפּט פּון פּרצן און דאָס טיפּע זעלבסטבאַוואוסטזיין פּון פּרצעס פּערזענלעכקייט, ווי אויך דאָס אידעאַ-ליסטישע געפיל וואָס פּרץ האָט געהאַט צו דער יידישער ליטעראַטור און צו אירע שריפטשטעלער. פּרישמאַן האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו לויבן אַ סך פּון אַנדערע יידישע שריפטשטעלער און געמיינט אַז ער טוט עס אויף פּרצעס חשבון און פּרץ וועט ווערן אייפּערזיכטיק. האָט ער דערמיט נאָר געוויזן אַז ער קאַן נישט פּרצן. פּרישמאַן האָט מיט גאַל געזאָגט, אַז אַפילו ער זאָל שוין צוגעבן אַז דער „הער פּרץ“ האָט אַ שטיקל ווערט, — שטייגן אָבער אַ סך פּון פּרצעס תּלמידים מיט פיל קעפּ אַריבער דעם כלומרשטן רבין. אין אַטאָ דעם נייעם געיעג צו מינערן פּרצעס חשיבות האָט זיך פּרישמאַן אַפילו נישט אָפּגעשטעלט צו לויבן זאַכן פּון שריפט-שטעלער וואָס איז געווען אַבסאָלוט נאַריש זיי צו שטעלן אין איין ריי מיט פּרצן. נקמה מאַכט בלינד. ווען ס'זיינען דערשינען פּרצעס „פּאַלקסטימלעכע געשיכטן“ און פּרצעס רום האָט אָנגעהויבן צו שיינען פאַר אַלעמענס אויגן, און אַפילו שלום-עליכם — וואָס האָט נישט געהאַלטן פּון פּרצן — האָט געמוזט מודה זיין אַז ער האָט „נישט געוואוסט אָפּצושאַצן פּרצעס ווערט“, — דאָ האָט פּרישמאַן מיט גרויס פאַרביטערטקייט אָנגעזאָלט זיין פעגאַזוס און עפּנטלעך געשריבן, אַז אויב די שפּעטערע דורות וועלן לייענען פּרצן און אים דערמאָנען, וועט ער אויך, דוד פּרישמאַן, נישקשה שטיין פּרצן ביי דער זייט און טיילן מיט אים דעם רום פּון די הענט פּון דער צוקונפּט. עס איז געווען אַ פאַרמעסטעניש פּון אַן עפּיגאַן קעגן אַ שעפּער.

דוד פּרישמאַן האָט אויך געזאמלט אַרום זיך יידישע שריפטשטעלער מיט דער דייטלעכער כּוונה אַז אויך — וואָס שייך אַ „ליטעראַרישע שטוב“ קען ער ווייזן פּרצן ווער עס איז עלטער. כ'קאַן מיך נישט דערמאַן-נען ווער איינגטלעך פּון פּרישמאַנס מקורבים האָט דעמאָלט געהאַט דעם

מוט עפעס צו זאגן קעגן פרצן. סיידן אפשר אזעלכע וועגן וועלכע מען האט געזאגט אז פרץ האלט נישט פון זיי. זיי האבן בסוד אפשר נאכגעזאגט פרישמאנס א שטאך-ווערטל קעגן פרצן און געהאט הנאה פון די הויכע קנאלן וואס דער הארמאט אין פרישמאנס טינטער שיסט אויס קעגן פרצן. אבער אויך דא האט זיך פרישמאן ביטער טועה געווען. ווארעם ער איז געבליבן אליין אין זיין אייגענער „ליטערארישער שטוב“. דער גרעסטער טייל פון זיינע „זעלנער“ זיינען אריינגעקומען צו פרצן און אים ארויסגע-וויזן די זעלבע טיפע פארערונג ווי אלע געשוואוירענע פרישאנער. מען האט געזאגט אז פרישמאן ווייסט נישט פון דעם „פאראט“ און ער גלויבט ווייטער אז אים געראט צו זאמלען א מחנה אויף ענדגילטיק צו ליקוידירן פרצן.

פרצעס באציאונג צו פרישמאנען איז געווען א זעלטן לאיאלע און גרויסמוטיקע. איך האב קיינמאל פון אים נישט געהערט א שלעכט ווארט קעגן פרישמאנען און אפילו נישט קיין וויץ אויף פרישמאנס השבון. פאר-קערט: אויב עמעצער פון פרצעס פארערער האט זיך (אין א שמועס) צופיל געוואלט איינשטעלן פאר פרצעס כבוד און פרישמאנען ארונטעררייסן, האט פרץ תמיד געוואוסט אפצושאצן פרישמאנס פארדינסטן. כ'געדענק: איינמאל האט מיך פרץ געפרעגט צי איך האב היינט געלייענט פרישמאנס א ליד וואס איז געווען אפגעדרוקט אין א צייטונג צי אין א זשורנאל. ווען איך האב געענטפערט אז ניין, האט ער מיר געזאגט אז איך זאל עס דורכאויס לייענען. עס איז א גוט ליד.

אין די גאר שפעטערע יארן ווען פרץ איז געווען פארזיצער פון ווארשעווער „הזמיר“, האט מען געפייערט פרישמאנס יובילעאום. פרץ איז געווען פון די הויפט-ארגאניזירער פון דעם דאזיקן יובילעאום. ער האט געעפנט דעם יובילעאום-אונט מיט זייער א ווארעמע רעדע וועגן פריש-מאנען.

די דריטע „ליטערארישע שטוב“ אין ווארשע איז געווען ביי הלל צייטלינען. דארטן האט מען געהאלטן פון פרצן. הלל צייטלין האט אין דער מאדערנער יידישער ליטעראטור אריינגעפירט דעם פרומען רעלי-גיעזן געדאנק, און ער האט עס געטאן אויף אן אנדער אופן ווי פרץ. פרצן איז עס נישט געווען צום הארצן. אבער ער האט פון הלל צייטלינען גע-האלטן. הלל צייטלין איז געווען פון פרישמאנס גוטע-פריינד אבער ער

האַט געהערט צו די פאַרערער פון פרצן, — הגם ער האָט אַמאָל געשריבן אַז אין „פּרצעס הימל איז נישטאָ קיין גאַט“. כ'איז אַ שיינע אָבער נישט קיין ריכטיקע פּראָזע. אַ סך פון צייטלינס מקורבים פלעגן אויך אַרױפֿ-קומען צו פרצן. הלל צייטלינען גופא האָבן אידן ביי פרצן קיינמאָל נישט געזען. און אידן גלויבן אַז זיי האָבן צווישן זיך נישט פאַרקערט. זיי זיינען געווען קעגנזעצלעכע טעמפּעראַמענטן.

קאפיטל פיר

אין דער יידישער ליטעראַטור קוקט מען אויס
דעם נאַטוראַליזם. וויכנבערג די ערשטע טויב. ווייסנ-
בערגס „שטעטל“. ה. ד. נאַמבערג און ווייסנבערג.

הגם י. ל. פּרץ איז אין תוך געווען אַן אידעאָליסטישער שריפט־
שטעלער און ביי אים האָט דאָמינירט דער גייסטיקער קוק פון יידישער
געשטאַלטונג. פונדעסטוועגן האָט ער מיט דער גרעסטער אומגעדולדיקייט
אויסגעקוקט אַז אויך דאָס פּראָסטע יידישע פּאַלק זאָל זיך אָנהויבן צו
באַטייליקן אין דער שאַפונג פון יידישער ליטעראַטור. ער האָט געוואָלט,
אַז אויך פון דאָרט זאָל קומען דער יידישער שריפטשטעלער. די סיבות
זיינען געווען צווייאיקע: קודם־כל די רעוואָלוציאָנערע צייט פון יידישן
לעבן. אַ צייט וואָס האָט גראַד דעם יידישן אַרבעטער און האַרעפּאַשניק,
אַזוי צו זאָגן די פשוטע יידישע מאַסע, אַרויסגערופן אויף די ערשטע
פּראָנטן פון יידישן לעבן. אַ צייט וואָס האָט אויסערגעוויינטלעך אויפגע־
הויבן דאָס געשיכטלעכע חשיבות פון דער יידישער מאַסע. צווייטנס:
דער רוב מנין און רוב בנין פון יידישע שריפטשטעלער איז געקומען פון
בית־המדרש, פון יידישן קליינבירגערטום און פון דער קליינבירגערלעכער
יידישער אַרעמקייט. די יידישע שריפטשטעלער זיינען ס'רוב געווען „זיי־
דענע יונגעמאַנטשיקלעך“. — הגם זיי זיינען כמעט אַלע געווען היפשע
קבצנים. עס איז געווען די בענקשאַפט אַז דער פּראָסטאַק זאָל מיט זיינע
שטיוואַלעס אַריינקומען אין דער ליטעראַטור און אַריינברענגען דאָס גע־
זונטע חי־וקימדיקע בלוט אין דער קרענקלעכער און בלאַסער אינטעלי־
גענטישקייט פון בית־המדרש־בחורים און העברעאישע לערער. אַפילו
שלום אַש וואָס האָט מיט אַזוי פיל פרישקייט געברענגט דאָס „קוילער־
געסל“, איז סוף־כל־סוף אַליין אויך געווען פון בית־המדרש. איבער זיינע
קוטנער פּראָסטע יונגען האָט היפש געווייעט דער ראַמאַנטישער הויך פון
חומש און צאינה־וראינה.

די ערשטע טויב וואָס איז פון דער פשוטער יידישער מאַסע אָנגעקומען
מען אין דער יידישער ליטעראַטור אַרײַן, — און געקומען ווי די גרויסע
איבערראַשנדיקע אַטראַקציע פון חַיִּוּקִימדיקער געזונטקײט און אומ־
מיטלבאַרן יידישן נאַטוראַליזם — איז געווען איטשע מאיר ווייסנבערג.

א. מ. ווייסנבערג האָט געשטאַמט פון שטעטל זשעליכאָוו נישט ווייט
פון וואַרשע. אַ קינד פון פּראָסטן יידישן פּאָלק און דערצו אַן אַרבעטער.
מיר דוכט, אַז ער איז געווען אַ שאַכטל־מאַכער. ער האָט זיך באַוווּזן מיט
אַ ווערק וואָס האָט געהייסן „אַ שטעטל“. דער אייגענער נאַמען וואָס דאָס
באַרימטע ווערק פון שלום אַש. נאָר ווייסנבערגס „שטעטל“ איז געווען פון
נאָר אַן אַנדערן כאַראַקטער. ס'איז געווען דאָס שטעטל אין זײַן אמתן
לעבנס־נאַטוראַליזם, אויסגעטאַן פון יעדן הויך פון אַבסטראַקטן אידעאַ־
ליזם און ראַמאַנטיק. צווייטנס: דאָס שטעטל אין ווירבל־שטראָם פון דער
אַרבעטער־רעוואַלוציע. צוויי אייגנשאַפטן אויף וועלכע מען האָט שוין
לאַנג אויסגעקוקט אין דער יידישער ליטעראַטור ווי אויף אַ טיר צו פאַר־
בינדן זיך מיטן האַרעפאַשנעם און רעוואַלוציאַנערן יידישן המון.

איטשע מאיר ווייסנבערג איז מיט זײַן „שטעטל“ געקומען קיין
וואַרשע עס צו ווייזן פרצן. ווער עס האָט נאָר ערגעץ געהאַלטן אַ פּעדער
אין האַנט צי אין וואַרשע צי אויף דער יידישער פּראַווינץ אין פוילן
האָט עס באַטראַכט פאַר דעם גרעסטן אידעאַל צו קומען צו פרצן און
פון אים צו הערן דאָס דעצידירנדיקע וואַרט. עס איז געווען דאָס גורל־
וואַרט פאַר די אַלע וואָס האָבן זיך געגרייט אַרייַנצוקומען אין דער נייער
אויפּוואַכנדיקער יידישער ליטעראַטור. ווייסנבערג איז פאַר פרצן געווען
די געוואַלדיקסטע אַטראַקציע. אַט אויף דעם האָט מען געוואַרט! פּרץ איז
גראַד דאָן געווען דער ליטעראַרישער רעדאַקטאָר פון „וועג“. אין זײַן
גרויסן בויערישן טעמפּעראַמענט האָט ער באַלד ווייסנבערגן אויסגערופן
ווי דאָס יום־טובדיקע געשעעניש אין דער יידישער ליטעראַטור. ווי דעם
עפּענער פון נייע פּערספּעקטיוון אין יידישן שאַפּן. פרצעס באַגייסטערונג
פאַר ווייסנבערגן האָט אַלעמען אָנגעצונדן. גראַד די אינטעליגענטסטע און
אינטעלעקטועלסטע פון די יידישע שריפטשטעלער, ווי ה. ד. נאָמבערג
למשל, האָבן אין ווייסנבערגס פּראַסטלעכן און קערנדיקן נאַטוראַליזם
געזען דעם פּרישן און געזונטן וואַסער־קוואַל וואָס וועט אַלעמען אַנטרייב־
קען, פירן צו אַ ניי לעבנס־געפיל און אַרויספירן אַלעמען צו דעם אמתן

גענוס פון לעבן און ווירקלעכקייט. די שאפונגען פון יידישע שריפט־שטעלער האבן זיך דאן בלויז געדרוקט אין צייטונגען און זשורנאלן, און זעלטן־ווער האט געזאמלט זיינע זאכן אין אַ ביכל. וויסנבערגס „שטעטל“ איז אָבער באלד אָפגעדרוקט געוואָרן אין אַ ביכל און צוגעגעבן געוואָרן ווי אַ ליטעראַרישע פרעמיע צום „וועג“.

אין דער יידישער ליטעראַטור ווי אויך צווישן יידישע ליטעראַטן האָט מען זיך גאַרנישט געקאַנט אָפפרייען מיט דער דאָזיקער אומגעריכטער מתנה וואָס איז געקומען פון דער יידישער מאַסע. וויסנבערג אַליין — איך גלויב, עס איז אים ווייניק צוגעקומען צום קינסטלערישן געזונט — האָט אַט־אָ דעם קולט אויפגענומען מיט ביידע הענט און האָט אָנגעהויבן צו פראַווען אין דער ליטעראַטור דעם המונישן רעאַליזם פון זיין שטעטל זשעליכאָוו. די זאַכן וואָס זיינען געקומען פון דער ערשטער פרישקייט פון זיין געמיט זיינען טאַקע געווען איבערראַשנדיקע. דער וועג פון אַ וואַקסנדיקן שריפטשטעלער גייט אָבער נישט פֿין די ערשטע פולע מערס פון זיין געפיל, ניערט זיי מוזן זיך פאַרטיפערן אין קינסטלערישן זעלבסט־און וועלט־דערקענטעניש. שאַפן — איז אַ דערגרונטעווען זיך אין זיינע, דעם קינסטלערס, באַציאונגען צו דער וועלט און אין זיינע זעלישע שייכותן צו איר. אַפילו דער רעאַלסטער נאַטוראַליזם קאָן נישט אַוועקגיין פון דעם דאָזיקן וועג ווען ער וויל עפעס דערגרייכן. עס איז זייער אינטערעסאַנט צו מאַכן אין אַט דעם פרט אַן אַנאַלאָגיע צווישן מאַקסיס גאַרקי און איטשע מאיר וויסנבערגן. גראַד ווייל וויסנבערג האָט ווירקלעך געהאַט אַ גרויסן אוממיטלבאַרן טאַלאַנט וועט — גלויב איך — די דאָזיקע אַנאַ־לאָגיע זיין אַ טרעפלעכע. מאַקסיס גאַרקי איז געקומען פון די אונטערשטע שיכטן פון דער רוסישער געזעלשאַפט. ער האָט באלד פאַרשטאַנען, אַז זיינע מאַטיוון וועלן ערשט יאָן באַקומען דעם גרויסן ווערט ווען זיי וועלן באלויכטן ווערן מיטן טיפסטן וועלט־וויסן. ער האָט די סאַמע המונישסטע רעאַלקייטן פון לעבן געוואַלט אַוועקשטעלן אין אַרגאַנישן שייכות מיט דער דערקענטנדיקער מענטשלעכער טראַגיק, ד״ה מיט דער קולטור פון מענטשלעכן גייסט, — און אין דעם דאָזיקן טיפן שייכות איז גאַרקי אויסגעוואַקסן צו איינעם פון די גרעסטע און הומאַנישסטע רוסישע שריפטשטעלער.

איטשע מאיר וויסנבערג האָט דעם דאָזיקן וועג נישט באַנומען. ער

האָט זיך געלאָזט באַרוישן פון זיין ערשטן דערפאַלג און געגלויבט אַז ער איז מיטאַמאָל אָנגעקומען צום שפּיץ פון זיין קינסטלערישן וועג. ער האָט נישט געוואוסט, אַז טאַלאַנט און מיליעי זיינען ערשט די אָנהויבן פון אַלע שריפטשטעלערישע מעשים און נאָר אין אַן אינערלעכן גייסטיקן קולטורעלן אויסוואַקסן, וואַקסן אויך אויס די דערגרייכונגען. ער האָט נישט געוואָלט לערנען און אַרבעטן אויף זיך נאָר געהאַלטן אין איין צערטלען זיך מיט זיין טאַלאַנט און מיט דער פּראַסטער המונישקייט פון זיינע געפילן. ער האָט געקוקט מיט פּויערישע כּיטרע אייגעלעך אויף אַלע אינטעליגענטן און אויף יעדער אינטעליגענץ. ער האָט געמיינט, אַז אין אַ כּמאַל אין פּיסק, אין גראַבע רייד און אין פעטע טעפּ מיט צימעס ליגט די גאַנצע חכמה און דערגרייכונג פון דער קונסט.

ווען איך בין אַריינגעקומען אין פּרצעס שטוב האָט שוין וויסנבערגס שטערן ביי פּרצן געהאַלטן ביים אונטערגיין. פּרץ איז גראַד געווען דער קינסטלער וואָס האָט אומעטום געזוכט דעם אויסוועג צו דער העכערער מדרגה. ווען ער האָט געזען אַז וויסנבערג בלייבט שטיין אין זיינע דער-גרייכונגען און באַווייזט נישט צו טאָן דעם מינדסטן שריט צו אינערלעכער פאַרטיפּטקייט, — האָט פּרץ באַלד אָנגעהויבן אַנטוישט צו ווערן אין דעם דאָזיקן גרויסן געווינס וויסנבערג. אַגב האָט זיך טאַקע אויסגעלאָזט — און דאָס איז די לאַגיק פון יעדער אַנטוויקלונג — אַז וויבאַלד וויסנבערג האָט אויסגעאַסן דעם ערשטן פּרישן עמער, זיינען די ווייטערע עמערס געווען מוטנער און מאַגערער, און וויסנבערג האָט פּאַמעלעכל אָנגעהויבן צוריקצוגיין. צוריקצוגיין איז פאַר פּרצן געווען דער גרעסטער חסרון פון אַ שריפטשטעלער. פּרץ איז געווען — און דאָס איז געווען זיין גרעסטע אייגנשאַפט — דער מענטש פונעם פּאַראַויס און פון דער ווייטערער אינער-לעכער אַנטוויקלונג. דער איינציקער גרויסער חסיד וויסנבערגס אין פּרצעס סביבה איז געבליבן ה. ד. נאַמבערג. און ער איז עס פאַרבליבן אַפילו ביז צום סוף, ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז פּרצעס נביאותן וועגן וויסנ-בערגן זיינען מקויים געוואָרן אויף טויזנט פּראַצענט. דער קרענקלעכער סקעפטישער אינטעליגענט, דער מחבר פון „פּליגלאַמן“ און „שייקער און שליממזל“, האָט נישט אויפגעהערט צו זען אין וויסנבערגס נאַטור-ראַליזם די איינציקע גייסטיקע רעצעפט פאַר פּליגלאַמען, דעם אינטע-ליגענט פון אַ יידישן ביך-השמשות.

צום סוף וויל איך דערמאָנען די כאַראַקטעריסטישע סצענע פון ווייסנבערגס חתונה.

געטריי זיין קולט אין דער יידישער ליטעראַטור האָט ווייסנבערג אין וואַרשע חתונה געהאַט מיט אַ קצבס אַ טאַכטער. אויף דער דאָזיקער חתונה זיינען זיך — ווי סימבאָליש — צוזאַמענגעקומען יידישע שריפט־שטעלער מיט יידישע קצבים. ס'איז געווען אַזוי צו זאָגן, אַ פאַרברידע־רונגס־אַקט צווישן דער ליטעראַטור מיטן פּראָסטן המון. די קצבים האָבן געקוקט אויפן גאַנצן ליטעראַרישן געזינדל ווי אויף כניאַקעס. אָבער די יידישע שריפטשטעלער פון וואַרשע זיינען געווען אויפן זיבעטן הימל און געשעפט נחת. ס'איז געקומען די גאַנצע סמעטענע פון דער יידישער ליטעראַטור, ובתוכם דוד פּרישמאַן און י. ל. פּרץ. די קצבים האָבן גע־קלאַפט אויף די פּליצעס און געטרונקען לחיים מיט יידישע שריפטשטע־לער. מען האָט פאַרברענגט אין גרויס פּריילעכקייט ביזן כאָר.

דעם גאַענטסטן שבת אינדערפרי — פּרץ פּלעגט דאָן נישט גיין אין דער גמינע — איז ווייסנבערג מיטן יונגן ווייבל אַרויפגעקומען צו פּרצן אַפּצוגעבן דעם אַפּיציעלן וויזיט. פּרץ האָט זיי גאָר פּיין אויפגענומען. עס איז געווען די צייט ווען פּרץ האָט זיך מיט אַ באַזונדערן אינטערעס אַנגעהויבן צו פאַרנעמען מיט דעם נייעם דור פון יידישע מאַלער און סקולפּטאָרן וואָס האָבן זיך אַנגעהויבן צו דערנענטערן צו דער נייער יידישער קולטור און צו דער יידישער ליטעראַטור. עס וועט מיר אויס־קומען צו דערציילן דערפון אין די ווייטערע קאַפיטלען. קיין וואַרשע איז דאָן דירעקט פון ארץ־ישׂראל געקומען דער סקולפּטאָר שמעון קראַטקע. אַ ליכטיקע קינסטלערישע פּערזענלעכקייט פון וועלכער איך וועל אין די ווייטערדיקע קאַפיטלען דערציילן. אַחוץ די „שטוב“ פון יידישער ליטע־ראַטור, האָט אויף צעגלאַנע ביי פּרצן אויך אַנגעהויבן צו ווערן די „שטוב“ פון דער אויפֿוואַכנדיקער יידישער קונסט בכלל. אַלע מאַלער האָבן זיך געפּלייסט צו מאַלן פּרצעס פאַרטרעטן און שמעון קראַטקע האָט פון אים געמאַכט אַ קאַפּ.

שמעון קראַטקעס „קאַפּ“ איז געשטאַנען אויף פּרצעס שרייב־טיש צווישן דער שפּע פון וואַזאַנען מיט בלומען. אַלע האָבן די דאָזיקע אַרבעט קראַטקעס שטאַרק געלויבט. אויך פּרצן איז זי געפּעלן געוואָרן. פּרץ האָט געהאַט אַ טבע צו פאַרשענקען גראַד יענע זאַכן וואָס זיינען אים געווען

צום ליבסטן. פריץ האָט ווייסנבערגן מיטן יונגן ווייבל אויפגענומען זייער האַרציק. שבת אינדערפרי איז פריץ געווען תמיד באַזונדערס גוט אויפגע־לייגט. ער איז נאָר וואָס געהאַט צוריקגעקומען פון אַ שפּאַציר אין זאַך־סישן גאַרטן און ער האָט געוואוסט אַז היינט, שבת, וועט ער נישט גיין צו זיין זשמודנער אַרבעט אין דער גמינע.

— נעמט אייך, ווייסנבערג, קראַטקעס „קאַפּ“ אַלס דרשה־געשאַנק, — האָט פריץ געזאָגט מיט אַ באַזונדערער פריינטלעכקייט.

דאָס יונגע ווייבל וואָס איז געוואוינט געווען צו יאָטקע און צו די „וואוילע יונגען“ אויף וואַלינסקע האָט מיט אויפגעריסענע אויגן געקוקט אויף דעם אויסטערלישן דרשה־געשאַנק וואָס פריץ גיט איר אין דער באַלעבאַטישקייט אַרײַן. זי האָט נישט געוואוסט מיט וואָס מען עסט דאָס. — וואָס טויג זי, אַיטשע מאיר, אַ ליימענער גולם? — האָט זי גע־

זאָגט מיט אַ פאַלקסטימלעכער אַפּנהאַרציקייט.

— ביסט אַ בהמה, ביילטשע, — האָט ווייסנבערג געטאָן אַ הוק אויפן יונגן ווייבל. ער האָט פאַרושמורעט די אייגעלעך. זיינע פויעריש־אַרויסגעשטאַרצטע קינבאַקן האָבן געציטערט פון כעס. ער האָט זיך גע־שעמט פאַר פּרצן, וואָסער ליימענער גולם? ס'איז דאָך אַ סקולפּעטורע! דאָס ווייבל איז אַנטשוויגן געוואָרן. זי האָט מיט גרויס אומצופרידנ־קייט באַקוקט דאָס „ליכטיקע“ דרשה־געשאַנק.

קאָפּיטל פּינף

שמעון קראַטקע דערציילט פון קונסט און פון
ארץ־ישׂראל, יידישע פּאַלקס־קונסט. טאַטשע אַ לעבע־
דיקע שרה־בת־טובֿים. די ליפּסקיס און די אַלטערס.
טאַטשעס טאַטע. טאַטשע שפּילט אין שפּיגל. פּרייטיק
צו נאַכטס. ליבע און טעאַטער־שפּיל. טאַטשע און
קראַטקע שטעלן אַ חופּה אין דער חורבה פון ר' יהודה
החסיד.

שמעון קראטקע האָט זיך באַוווּזן אין פרצעס שטוב אײנמאַל אין אַ נאַכמיטאָג. ווער עס האָט אים אַרײנגעפירט צו פרצן ווייס איך נישט, נאָר ער איז באַלד געקומען ווי די גרויסע אַטראַקציע, און דאָס איבער צוויי טעמים :

שמעון קראַטקע, הגם ער איז געווען אַ וואַרשעווער און גערעדט אַ געשמאַקן וואַרשעווער יידיש, איז אָבער צו פרצן אַרױפגעקומען גלייך פון ארץ ישראל. ער איז דערמיט געווען דער ערשטער עקזאַט אין פרצעס שטוב, פון וועלכן עס האָט עפעס ווי געווייעט מיט די לופטן פון אַנדערע פרעמדלעכע לאַנדשאַפטן. יידישע שריפטשטעלער אין פוילן זיינען גאָר-נישט געוואוינט געווען צו אַזעלכע פאַרשוּינען. ס'רוב יידישע שרייבער האָבן נאָך אַלץ געלעבט מיט זייערע שטעטלעך און מיט וואַרשע. אין יענע צײַטן איז נאָך דער באַגריף „ארץ ישראל“ נישט געווען אַזוי פשוט און וואַכעדיק ווי אין אונזערע יאָרן. עס איז געווען אַ לאַנד וואָס איז געלעגן ווי פון אינדרויסן פון אַלע געוואוינקײטן און ווירקלעכקײטן. עס איז גע-לעגן ערגעץ ווייט, ווייט אין ליכט פון לעגענדע, פאַלקס-מעשיות, חומש און צאינה-וראינה. זעלטן-ווער איז דאָרט געווען און עס האָבן דערציילט דערפון בלויז ארץ-ישראל-ײדן און פרומע מאַמעס. פון אַט-אָ דעם וואונ-דערלעכן לאַנד, פון אונטער אַן אַנדער זון און אַנדערע לאַנדשאַפטן איז אַ קום-אָן געגעבן שמעון קראַטקע. ער איז געקומען דירעקט פון ירושלים, אַט פון דעם יונגן וואַרשעווער יונגמאַן האָט עפעס ווי געשמעקט מיט טערקישן טלית, מיט תהילים, מיט דוד המלך און מיט כותל-מערבי. מיט זײַן זינגענדיקן וואַרשעווער יידיש האָט ער זאַפטיק און זייער פאַרביק

דערציילט פונעם ארץ ישראלדיקן לעבן, פון די דארטיקע מענטשן, מלבושים און לאַנדשאַפטן. ער האָט דערציילט, אַז די הימלען זיינען דאָרט טונקעלער ווי די ערד. די ערד איז אַ רויטלעכע און אַן עראַטישע ווי אַ באַגערנדיק ווייב. פון דער שלאַנקקייט פון די טייטל-בוימער, און פון דעם שטילן שעמעוודיקן טרויער וואָס ליגט אין די געשטאַלטן פון די ציפּרעסן. ער האָט דערציילט פון דעם מיסטעריעזן גאַנג פון די גמלים און פון דעם שטילן קלינגען וואָס באַגלייט דאָס דאָזיקע גיין און קומען פון די מזרחישע ווייטקייטן. ער האָט דערציילט פון אַראַבער און שייכן און פון פאַרשלייערטע פּרויען. דערביי האָט קראַטקע געשילדערט די ליניעס, פאַרמען און געשטאַלטונגען פון דעם נאַקעטן לייב פון די מזרחישע פּרויען, און האָט זיי — פּונקט ווי די אַלטע יידישע און אַראַבישע דיכטער — פאַרגליכן צו די לאַנדשאַפטן פון אַריענט צו די בערגלעך ווי אויך צו דער אַרכיטעקטור פון די מעטשעטן. קראַטקע האָט שעהן לאַנג דערציילט פון ירושלים, פון די אַראַבישע באַזאָרן דאָרט, פון די געל-זיידענע כאַלאַטן פון די בוכאַרער יידן, פון דער כּותל-מערבּי, פון די מויערן פון ירושלים ווען זיי זיינען באַגאַסן מיט לבנה-ליכט, און הינטער וועלכע — אין לבנה-ליכט — הויערן קאַראַוואַנען פון גמלים, און אַ סך, אַ סך סטאַדעס שאָף. קראַטקע האָט געשילדערט די בערג-לאַנדשאַפטן אַרום ירושלים וואָס קוקן אויס געשניצטע פון קיניגלעכן העלפּאַנט-ביין און דאָס געמיט געניסט זיי ווי קאַפּיטלעך תהילים.

איך ווייס נישט וויפּל קראַטקע האָט שפּעטער דערגרייכט אין זיין קונסט, נאָר זעלטן איז מיר אויסגעקומען צו זען אַ קינסטלער מיט אַזוי פּיל פּרישער, אינערלעכער און אַריגינעלער שעפּערשיקייט ווי אַט-אַ-דער יונגעראַמן. ער האָט גערעדט וועגן סקולפּטור און מאַלעריי מיט אַ שפּראַך מיט וועלכער קיינער אין דער פּראַווינציערישער סביבה פון יידישע שריפטשטעלער איז גאָר נישט געוואוינט געווען צו טראַכטן. ער האָט גערעדט מאַדערן און געטראַכט וועגן קונסט, פאַרב און פאַרעם ווי עס שרייבן די גרויסע קונסט-קריטיקער אין דער וועלט-ליטעראַטור. ער איז געווען פאַר אַלעמען ניי. קראַטקע האָט, אַזוי צו זאָגן, אַנגעהויבן צו עפענען אַלעמען די אויגן און געוויזן ווי אַזוי צו קוקן און געניסן קונסט.

חויף דעם — און דאָס האָט פּרצן צום מיינסטן אימפּאַנירט — קראַט-

קע האָט אָנגעהויבן צו רעדן וועגן די שיינקייטן פון יידישער פּאַלקס-קונסט און פּאַלקס-מיניאַטורן. וועגן די שיינקייטן פון יידישן כלי-קודש און פון דער טיפער קונסט-פאַרשטענדעניש פון די אַלטע יידישע גאַלד-און זילבער-שמידן. פון דער וואַרעמער און וואונדערלעכער פּאַנטאַזיע פון יענע אַנאַנימען וואָס האָבן געמאַלט די „שיוויטיס“ פאַר די שולן. פון דער שיינקייט פון די הייליקע לייבן, הערשעלעך, ציגעלעך און טיי-בעלעך, און פון דעם גאַנצע „ווילדן“ געטיער וואָס די פּאַנטאַזיע פון פרומע יידישע אַנאַנימען האָבן געלאָזט „פאַשען“ אויף די געמעלעכצן פון די ווענט פון די שולן, איבער די „עמודים“, אויף די הענג-לייכטער, און אויף די סאַמעטענע מענטעלעך פון ספּרי-תורהס. קראַטקע האָט געזאָגט, אַז מען דאַרף די אַלע אַלטע מאַטיוון אין מאַדערנע סטיליזירטע פּאַרמען צוריק אַרויפברענגען אויף די הילעס און פּאַדער-בלעטער פון יידישע ביכער, און אַזוי אַרום פאַרטיפּן די וואַרצלען פון דער יידישער ליטעראַטור אין דער געשיכטע פון יידישער פּאַנטאַזיע און געמיט.

פּרץ האָט דאָן געשריבן די „פּאַלקסטימלעכע געשיכטן“ ווי אויך זיינע דראַמעס. אַלצדינג מאַטיוון פון דער יידישער פּאַלקס-פּאַנטאַזיע. פּרץ האָט בכלל ליב געהאַט גרויסע פּלענער. קראַטקע פּלענער וואָס שייך דעם אויסזען פון יידישן בוך איז פּרצן גאָר געווען צום האַרצן. כדי לעבעדיק צו אילוסטרירן די גאַנצע קינסטלערישע עקזאַטישע פּרישקייט פון זיינע ווערטער, האָט קראַטקע אַרויפגעבראַכט צו פּרצן זיין ווייב, טאַטשע.

טאַטשע האָט געשטאַמט פון די גרויסע חסידישע „פּני“ אין פוילן, פון די מלאַווער אַלטערס און פון די קוטנער ליפּסקיס, ד"ה זי האָט גע-שטאַמט סיי פון די שענסטע אַלעקסאַנדערער און סיי פון די שענסטע גערער חסידים. די אַלטערס זיינען בכלל געווען פון די יידישע משפּחות אין פוילן, וואו דער קאַמף צווישן דער אַלטער און נייער צייט האָט אויסגעבראַכן ווי אַן ערד-ציטערניש. דער גייסטיקער מהלך צווישן איין ברודער און אַנדערן, און פון איין שוועסטער צו דער אַנדערער האָט אויסגעקוקט צו זיין אַזוי ווייט ווי פון הימל צו דער ערד. אין דער משפּחה אַלטער האָט זיך טאַקע אין מיניאַטור, אַבער מיט אַ גרעסערן רעוואָלוציאָנערן טעמפּעראַמענט, אָפּגעטאַן דאָס אַלצדינג, וואָס האָט זיך אָפּגעטאַן אין דער נייער און גרויסער אַנטשיידונגס-תּקופּה פון יידן אין פוילן.

שרייבן די געשיכטע פון די מלאווער אלטערס וואָלט געהייסן, ווייזן די לעצטע געשיכטע פון יידן אין פוילן אין אַ טעמפּעראַטור פון טויזנט גראַד. קודם־כל איז עס געווען זייער אַ צאָלרייכע משפּחה. ר' ישראל אלטער, דער פּאַטער־פּאַמיליאַס, האָט געהאַט אַ שלל מיט קינדער און איטלעכער פון זיי איז געווען אַ באַזונדערע וועלט. אַ קעגנזעצלעכע וועלט. אַ רעוואָלוציאַנערע וועלט. צוזאַמען מיט די פרומסטע שוורן זיינען דאָרט געווען שוורן אמתע גויעס. אַן איידעם אַ שאַרפּער חסיד האָט לעבן זיך געהאַט אַן איידעם אַ כשרן ערל. די אלטערס זיינען געווען שאַרפּע חסידים און טרפּהניאַקעס. סוחרים און ספּעקולאַנטן און פירער פון דער יידישער און פוילישער אַרבעטער־באַוועגונג. לאַמעדוואָוואָניקעס און אוואַנטורני־קעס וואָס האָבן באַשווינדלט אַ וועלט. די משפּחה אלטער איז געווען דער קאַכעדיקער וואַלקאַן צווישן די יידישע משפּחות אין פוילן.

טאַטשעס עלטערן זיינען געווען סיי פון די אלטערס און סיי פון די ליפּסקיס. ס'איז געווען אַ „קאַקטייל“ פון די שאַרפּסטע און קעגנזעצלעכסטע משפּחה־בלוטן. עפעס אַנדערש ווי אַ נייע איבערראַשנדיקע אַטראַקציע אין דער משפּחה אלטער האָט מען פון דעם דאָזיקן „בלוט־געמיש“ גאַר נישט געקאַנט דערוואַרטן. איך ווייס נישט ווי אין שייכות שיינקייט האָט אויסגעקוקט טאַטשעס מוטער, אַבער מענדל, טאַטשעס פּאַטער, ר' יהודה מאיר ליפּסקיס זון, איז געווען אַ מאַנסביל פון טעמפּעראַמענט און ראַסע, וואָס נאָר עפעס אַן אלטער היידענישער סקולפּטאָר האָט זיך געקאַנט פאַרשטעלן אַזאַ אידעאַל פון מאַנסבילשע שיינקייט. ער איז געווען ממש דער אויסגעחלומטער מאַדעל פאַר געטער־בילדער. אַ גריך וואָלט פון אים געמאַכט אַן אַפּאַלאַ און אַ סעמיט — אַ קעמפּנדיקן גאַט אויף אַזון־וואָגן. ער האָט אין זיך געהאַט אי די אומהיימלעכע שיינקייט פון אַסירישע געטער אי פון דער קרעפּטיקער האַרמאַנישער געשטאַלט פון אַרכאַאישע גריכן. ווען ער איז אין וואַרשע געגאַנגען איבער די גויישע גאַסן האָבן די שענסטע און רייכסטע פוילישע און יידישע פרויען אים נאַכגעקוקט און לאַנג מן־הסתם געזען זיין מאַנסבילשע געשטאַלט אין זייערע גלוס־טונגען.

טאַטשעס פּאַטער איז געווען אַ ייד אַ סוחר און אַ גערער חסיד. ווען ס'זיינען ביי אים אין שטוב אונטערגעוואַקסן דריי טעכטער האָט זיך אַרויס־געוויזן וואָס עס הייסט אַזוינס שפּראַצונגען פון די אלטערס און די ליפּס־

קיס. מעגלעך, ווייל די מיידלעך האָבן תמיד געהאַט פאַר די אויגן די וואונדערלעכע געשטאַלטלעכע שיינקייט פון זייער פאַטער, דעריבער אפשר האָבן זיי גענומען אַ וועג צו די אַוואַנטורעס פון דער קונסט. מיט דער עלטסטער, שרה, האָט נאָך מענדל ליפסקי באַווזן צו טאַן אַ חסידישן שידוך. דאָס טעמפּעראַמענטפולע אַוואַנטוריטישע ווייבל וואָס האָט כסדר געחלומט צו ווערן אַ מאַלעריין, איז באַלד נאָך דער חתונה אַנטלאָפן קיין פאַריז און זיך געפילט אין דער פאַריזער קינסטלער-באַהעמיע ווי אַ פיש אין וואַסער. זי האָט צומאַל נישט אַהיים געשריבן קיין ברייול, די יינגע-רע, ליבע, האָט זיך געגרייט צו ווערן אַ באַלעט-טענצעריין. טאַטשעס אידעאַל איז געווען צו זיין אַ שוישפילעריין.

זי האָט זיך צוגעוואוינט צו לעבן אין חלומות און אין הינער-פלעט. שעהן לאַנג פלעגט טאַטשע אַפּשטיין ביים שפיגל. איר אייגן גע-שטאַלט וואָס האָט צו איר אַרויסגעקוקט פון דעם גרויסן איינגערעמטן שפיגל-גלאַז האָט אויסגעזען צו טראַגן אין זיך די טאַטשע פון דער צו-קונפט. די טאַטשע פון אַלע חלומות און אילוזיעס. דאָס יונגע מיידל האָט פאַמעלעך אַנגעהויבן צו גלויבן אַז יענע טאַטשע אין שפיגל איז די ווירק-לעכע, און זי האָט אַנגעהויבן זי צו צערטלען און צו פיעשטשען און פאַרלאַנגט פון איר אַז זי — די טאַטשע אין שפיגל — זאָל אָנהויבן אויס-צושפילן אַלץ וואָס עס טוט זיך נאָר אין אירע באַגערן און וויזיעס. טאַטשע האָט אויסגעזוכט אַלטע קליידער וואָס זיינען ביי די ליפסקיס געלעגן בירושה פון פאַרצייטישע משפּחה-באַבעס. זי האָט זיך די דאָזיקע קליידער אַנגעטאַן. זי האָט זיך באַהאַנגען מיט טערקישע טיכער און מיט אַלערליי פאַרצייטישע תכשיטים. זי האָט זיך אַנגעטאַן קופּקעס און שטערן-טיכלעך און זיך געשטעלט פאַרן שפיגל. אַן אַלטע פאַרצייטישע באַבע איז איר אַקעגנגערטען, און טאַטשע האָט איר געהייסן שפילן און זיך באַוועגן. די אַלטע באַבע אינעם שפיגל האָט טאַטשען דערציילט אַ פאַרצייטישע מעשהלע, אַ לעגענדע פון יידישע מעשה-ביכלעך. טיילמאַל האָט טאַטשע אַרויסגענומען פון דער שאַנק איר מוטערס חופּה-קלייד. זי האָט זיך אַנגעטאַן אין ווייסן חופּה-קלייד, זיך אַנגעטאַן אויפן קאַפּ אַ חופּה-שלייער מיט אַ קרענצל פון פאַמעראַנצן-בליעכץ. אַ צנווערדיקע יידישע כלה איז טאַטשען אַפּערגערטען פונעם שפיגל-גלאַז. זי האָט געהאַלטן אַראַפּגעלאָזן די אויגן פון שעמעוודיקייט און פון ליבשאַפט. טאַטשע האָט געגלויבט

צו זען ווי די כלה שטייט אונטער דער חופה. טיף ערגעץ אין שפיגל שפילן קלעזמאָרים. אַ רב ליענט אַ כתובה, אין אַ פרעמדער וואונדער-שיינער בחור, פונקט אזוי שיין ווי איר פאָטער, שטייט לעבן דער כלה. די כלה אין שפיגל האָט אַרויסגעשטעקט אַ פינגער מען זאָל זי מקדש זיין. אונטערן חופה-קלייד האָט געקלאָפט דאָס מיידלשע האַרץ מיט אַלע אומבאַקאַנטע דערוואַרטונגען פון דער ליבשאַפט. די קאַפעליע האָט ווידער אויפגעשפילט, און די טאַטע אין שפיגל האָט זיך מיט סאַמנאַמבולישע ריטמישע שריט געלאָזט גיין מיט איר באַשערטן.

פרייטיק צו נאַכטס — מענדל ליפסקי איז אַהיים געקומען פון גערער שטיבל. אויפן שבתדיק געדעקטן טיש האָבן געברענגט ליכט אין די זיל-בערנע לייכטער. דער קידוש-וויין האָט געפינקלט אין דער ירושה-קאַ-ראַפינקע. אַלטע זילבערנע בעכער זיינען געווען אויסגעשטעלט אויפן שבתדיקן טישטעך. די חלות זיינען געווען צוגעדעקט מיט אַ רויט-זיידן חלה-טישטעכל, געהאַפטן אין גאַלד, זילבער און פערל. אַ חלה-טישטעכל וואָס טאַטשעס מוטער האָט כלהוויין געהאַפטן פאַרן חתן. מענדל ליפסקי אין דער גלאַנציקער זיידענער קאַפּאַטע און אין שוואַרצן שטריימל האָט אויסגעקוקט נאָך געטערישער און מיטישער, און ער האָט זיך פאַרנומען צו מאַכן קידוש. דאָ איז טאַטשע גאָר אַריינגעפאַלן אין היסטערישער התפעלות. זי האָט אין דעם רבניש-אַנגעטוענעם פאַטער געזען די וויזיע פון אירע שוישפילערישע אילוזיעס. דאָס לעבן האָט זיך אויך אַחוץ אינעם שפיגל פאַרוואַנדלט אין אַ לעגענדע און אין טעאַטער. טאַטשע האָט אירע אויגן נישט געקאָנט אַפרייסן פונעם פאַטער, און אין מיטן קידוש זיך נישט איינגעהאַלטן אויסצודריקן איר התפעלות.

מענדל ליפסקי איז זיכער געווען אַז אין טאַטשען וואַקסט אים די איינציקע פרומע טאַכטער מיט וועלכער ער וועט קענען אַ שידוך טאָן לויט זיין שטאַנד זון ווילן. זי וועט אים נישט באַלד נאָך דער חתונה אַנטלויפן קיין פאַריו און צומאַל מער נישט שרייבן קיין בריוול.

אַבער דאָ איז פונדאַסניי געקומען די גרויסע אַנטוישונג.

שמעון קראַטקע איז געווען אַ יינגל פון וואַרשעווער אַרעמקייט. מען האָט אים אַוועקגעגעבן צו אַ בעל-מלאכה. ווי אַ סך עכטע קינסטלערישע נאַטורן האָט ער ביי דער אַרבעט אין דער מאַטעריע אויסגעפונען די שיינקייטן פון דער פאַרם. ער האָט אַנגעהויבן צו צייכענען, צו שניצן,

צו קלעפן, און כסדרו געחלומט צו ווערן אַ מאַלער און אַ סקולפּטאָר. ער איז געגאַנגען אין די וואַרשעווער מוזייען, אין די קאַשטשעלן, אין די שולן און געוואַלט ווערן איינער פון די מייסטער וואָס האָבן ביי די דאָזיקע זאַכן געאַרבעט. פון דעם אַנקוקן זיך מיט דעם כלי־קודש אין די שולן און מיט די געמעלעכצן און צייכענונגען אויף די „שיוויתיס“ און פרוכתן האָט זיך אין אים געוועקט אַ בענקשאַפט צו פאַרן קיין ארץ־ישׂראל. אין דעם אַלטן הייליקן לאַנד פון ייִדן וועט ער קאַנען — האָט זיך אים אויסגעדוכט — שעפן מאַטיוון און אינספּיראַציע מיט פולע עמעַרס, און ער וועט ווערן אַ ייִדישער מייסטער. גראַד האָט זיך דעמאָלט געעפנט אין ירושלים די קונסט־שולע „בצלאל“ און קראַטקע האָט זיך געריסן אַהין.

ווי אַזוי די חסידישע טאַכטער טאַטשע האָט זיך באַקאַנט מיטן אַרעמען קראַטקע ווייס איך נישט. אָבער אַן אַרעמער בעל־מלאַכישער בחור וואָס לעבט אין וואַרשע אין די הינער־פלעט פון אַ פאַרצייטיקן ייִדישן מזרח — האָט פאַר טאַטשען אין זיך געהאַט אַלצדינג פון אַן אַרעמען פּרינץ, וואָס טראַגט אַרום אין זיינע פאַנטאַזיעס די שפעדיקע עשרותן פון אַ וואונדערלעך קיניגרייך. קראַטקע אויז אויך אַרויסגעטראַטן צו איר ווי פון די מיראַזשן פון אַ שוישפּיל, און ער איז פאַר איר דער פאַסיקסטער פאַרטנער מיט אים צו שפּילן די גרויסע פאַרחלומטע ליב־שאַפט. איך בין מסופק צי טאַטשע האָט פאַר קראַטקען ווירקלעך גע־האַט דאָס געפּיל פון אמתער ליבע. יעדער ווירקלעכער געפּיל אין טאַטשען איז טויזנט־פאַך פאַרשווימען געוואָרן אין דעם טעאַטראַלישן זשעסט פון שוישפּיל. אַלצדינג האָט זי געשפּילט. זי האָט געשפּילט די גרויסע ליבע, פונקט ווי זי האָט געשפּילט דעם לייַדנשאַפטלעכן טעמפּעראַמענט און דאָס עראַטישע ווייב פון גרויסן סטיל. און איך בין אויך מסופק צי טאַטשע איז בכלל געווען לייַדנשאַפטלעך און עראַטיש. אַלצדינג איז געווען ביי איר אילוזיע און שפּיל. אַלצדינג האָט זי געזען ווי אַ פאַטאַ־מאַרגאַנאַ. ווען טאַ־טשע וואַלט ווירקלעך געוואוסט אונטערצושיידן צווישן ווירקלעכקייט און אילוזיע, און געבליבן וואַך אויך אין אירע מיראַזשן, — וואַלט זי אין דער אמתן געקאַנט אויסוואַקסן צו אַ שוישפּילערין אויף דער בינע. זי האָט אפשר געהאַט די טאַלאַנטן דערצו. אָבער טאַטשע האָט נישט געוואוסט צו מאַכן דעם חילוק. זי איז פאַרלוירן געוואָרן אין אירע מיראַזשן, און דאָרט אויך פאַרלוירן אירע מעגלעכקייטן און איר לעבן. זי האָט סוף־

כל-סוף צו גארנישט נישט דערפירט. קיין קינסטלער האט נאך גארנישט דערגרייכט ווען ער לעבט אין זיינע אילוזיעס ווי אין ווירקלעכקייט. קונסט איז נעמלעך דאס קלארע און וואכע באוואוסטזיין וועגן דעם מהות פון איר אילווארישקייט. וואס מער א קינסטלער ווייסט דעם חילוק צווישן זיינע פארשטעלונגען און זיינע ווירקלעכקייטן — אלץ גרעסער זיינען פאר אים די מעגלעכקייטן פון דערגרייכונג.

ווען טאטשע האט זיך באקאנט מיט שמעון קראטקע איז זי קוים אלט געווען זעכצן יאר. אבער זי האט פאנאנדערגעשפילט איר ליבשאפט צו אים מיט אזא התפעלותדיקן פאטאס און מיט אזוי פיל ליידנשאפטלעכער כער טעאטראלישקייט פון א יוליא צו א ראמעא, אז מענדל ליפסקי האט זיך ממש דערשראקן. ער האט געפרוואווט שטעלן א ווידערשטאנד. וואס טויג אים אן ארעמער איידעם מיט א שליממזלדיקן פאך פון א קינסטלער? אבער מענדל ליפסקי האט נישט געוואוסט אז וואס גרעסער זיין ווידערשטאנד — אלץ פארביקער און לעגענדארישער ווערט די בינע אויף וועלכער טאטשע שפילט איצט אויס איר שפיל. צווישן ראמעא און יוליא זיינען פארגעקומען באהאלטענע זעענישן. מען האט זיך געשוואוירן אייביקע ליבשאפט ביי די שטערן אין הימל און ביי דער שיין פון דער לבנה. שמעון קראטקע האט זיך פאמעלעכל געקליבן צו פארן קיין ארץ-ישראל. טאטשע האט אים באשוואוירן אז ער זאל זי ארויסגעבענען פון איר פאטערס הויז. זי איז טאקע מיט אים אנטלאפן קיין ירושלים און געשטעלט מיט אים א חופה אין דער חורבה פון ר' יהודה החסיד.

קאָפּיטל זעקס

טאָטשעס הלבשה. אַ „יד“ פון דער תורה. רע־
גינאַ שאַפּיראַ. בערטע. פּלענער וועגן אַ מאָדערן יידיש
טעאַטער. אַנקל סעס ווערט יידישער טעאַטער־דירעק־
טאָר. קראַטקעס אַטעליע. טאָטשעס בודואַר. דאָס גאַל־
דענע ציגעלע. טאָטשע וויינט דאָס גרויסע געוויין אי־
נעס ריטס פון אַ גריכישן כאַר.

ווען נאך צוויי יאר אפויין אין ירושלים האָט שמעון קראַטקע אַרױפֿ־געבראַכט טאָטשען צו פרצן, איז עס געווען די גרעסטע אַטראַקציע. ס'האָט זיך אין פרצעס שטוב באַוויזן שרה בת טובים צי גאָר די מאַמע רחל וואָס קראַטקע האָט זי אַ לעבעדיקע אַהער געבראַכט פון אונטערן שטיין אויפן וועג קיין בית־לחם. דאָס דראַבנע ווייבלעכע נפּשל איז געווען באַהאַנגען מיט אמתע פרומע פּאַטשיילעס פון ארץ־ישׂראל. איינגעוויקלט אין טערקישע טיכער. זי האָט געטראָגן אַ געל־זיידן קלייד וואָס האָט אויסגעקוקט ווי אַ רבישער שלאָף־ראַק אָדער ווי עפעס אַ געוואַנט פון מזרחישע דערווישן. אויך די האָר זיינען איר געווען פאַרהילט אין פאַר־ביקע שמאַטקעס און שמאַטקעלעך, באַשטאַכן אין באַשפּילקעט מיט אַלטע ציטער־נאָדלען, מיט אַראַבישע שפּילקעלעך און מיט סתם תכשיטים פון הייליקן בערנשטיין און אַנדערע מזרחישע שטיינער און גלאַזוואַרגן. אין די אויערן האָט זי, ווי די פאַרצייטישע באַבעס, געטראָגן גרויסע טונקל־גרינע שטיינדלעך געפאַסט אין אַלטן גאָלד. אַחוץ דעם איז זי גלאַט געווען באַהאַנגען מיט קמיעות און קמיעהלעך, פּערלמוטערנע פּלעשלעך אויף בשמים און שמעק־וואַסערן, בראַשקעלעך און קעסטלעך, און דעם גאַנצן רעקוויזיט פון ארץ־ישׂראל און פון פאַרצייטיקע דורות. ווען זי האָט אויפגעהויבן איר קליינע און שמאַלע האַנט, אַ האַנט אַנגעשפּיקעוועט מיט בראַנזעלעטן און פינגערלעך וואָס האָבן געשמעקט מיט באַזאַרן און מו־זעאומס, האָבן מיר ווידער געהאַט דעם איינדרוק אַז אַ לעבעדיקע „יד“ פון דער תורה הויבט זיך אויף איבער פרצעס טיש און גייט אונז אַלעמען טייטלען אין דער פרשה.

שמעון קראטקע אליין איז געווען ווי פארצויבערט פון דעם דאָזיקן קליינעם אויסטערלישן ווייבל. פון אַלע קאָמפּאָזיציעס וואָס ער האָט גע-
וויזן און פון די אַלע פּאַרשיידענע פּראָיעקטן פאַר פּאַרצירונגען פון יידישע
ביכער — אומעטום האָט פון די קאָנטורן און ליניעס אַרזיסגעקוקט איר
געשטאַלט. איר געשטאַלט אין פּאַרשיידענערליי סטילזירונגען און אופנים.
אַחוץ דעם האָט ער זי נישט אויפגעהערט צו מאַדעלירן. ער האָט געמאַכט
פון טאַטשען אַ קאַפּ, האַלב מאַדאַנע האַלב רביצין. אויך האָט ער גע-
קלעפט איר אַקט, אונז געפירט אין זיין אַטעליע און געוויזן טאַטשעס
נאָקעטקייט. ס'איז געווען אַן איידעלער ליגנדיקער פּרויען-קערפער וואָס
האַט אין זיין ליידפולער דערוואַרטונג דערמאַנט סיי אין דער „פּיעטאַ“ פון
מיקל אַנדזשעלאַ און סיי אין דער בויגעוודיקער צאַרטקייט פון די ליניעס
אין עפעס אַן איידל אַלטערטימלעך-קיניגלעך געפעס וואָס באַהאַלט אין
זיך די שמעקנדיקע בוימאָיילן פון שיר-השירים.

קיין סך דאַמען און אינטערעסאַנטע פּרויען פלעגן צו פרצן נישט
אַרויפקומען. די יידישע ליטעראַטור איז קיינמאַל נישט געשטאַנען אין
גרויס חשיבות ביי די פּרויען פון די בירגערלעכע און געבילדעטע קרייזן
פון דער יידישער געזעלשאַפט אין פּוילן. מען האָט נאָך אַלץ געקוקט
אויף איר פון „אויבנאַראַפּ“ און געזען קולטור און שיינקייט נאָר אין דעם
וואָס איז אויף פּויליש. פּונדעסטוועגן זיינען געווען אויסנאַמען. דאָ האָט
די גרויסע פּערזענלעכקייט פון פרצן צו זיך צוגעצויגן. עס פלעגט אַמאַל
אַרויפקומען צו פרצן רעגינע שאַפּיראַ, אַ הויכע טונקעלע דאַמע, מיט
יצר-הערע-הערעלעך איבער די ליפּן, און מיט אַ סך אַריסטאָקראַטישע מאַ-
ניערן. מען האָט געזאָגט, אַז זי איז עפעס אַזוינס ווי פּרצעס מווע. ער
לייענט איר פאַר זיינע שאַפּונגען און איר געשטאַלט גיט אים אַ סך אינספּי-
ראַציע. אין פּרצעס דראַמען ווערט עטלעכע מאַל דערמאַנט די „שוואַרצע
פּעשע“. אין „טויט פון אַ קלעזמער“ איז זי די געליבטע פון דעם קלעזמער.
אין פּרצעס בריוו הייסט זי „די דאַמע ביים מעער“ — דאָס אַלץ זאָל
זיין רעגינע שאַפּיראַ. די צווייטע דאַמע וואָס פלעגט אַרויפקומען צו פרצן
איז געווען בערטאַ. די פּרוי פון לעאַן פּייגנבוים. זי איז געווען זייער אַ
סימפּאַטישע אינטעליגענטע פּרוי, אַן ענערגישע און לעבעדיקע און האָט
גערעדט אַ פּיינעם געשמאַקן יידיש. די סיבה איז געווען אַ פּשוטע, בערטאַ

האָט שוין געשטאַמט פון סאַציאַליסטישע קרייזן און איז געקומען פון ריגע. אָבער טאַטשע האָט אויסגעקוקט זיי אַלעמען צו שטעלן אין שאַטן. עס האָט זיך ממש אין איר פּערזאָן אַ יידישע מוזע אַראָפּגעלאָזט פון די הימלען. דאָס איז דאָך די קונסט אין אַ ווייבערישער ספּודניצע. און וואָסער ספּודניצע! סאַמע שמן-זית און תורה-מענטעלעך.

פּרץ האָט זיך תמיד אַרומגעטראָגן מיט גרויסע פּלענער. ער איז באמת געווען דער פּיאַנער פון יעדן יידישן שאַפּן. אין יענע צייטן האָט זיך פּרץ אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן וועגן אַ מאָדערן יידיש טעאַטער. עפעס אַזוינס ווי אַ יידיש קאַמער-שפּיל וואָס זאָל אַרויסטראָגן אויף די ברעטער זיינע, פּרצעס, דראַמאַטישע זעאונגען. אויך דאָ זיינען קראַטקע און טאַטשע געקומען ווי אַן אַנטפּלעקונג. ס'האָט געהייסן אַז טאַטשע איז אַ גרויסע מאָדערנע שווישפּילערין. קראַטקע האָט געהאַט פּלענער וועגן די דעקאָראַציעס פון אַ נאַציאָנאַל יידיש טעאַטער אין הויכן און פּאַרטיפּטן סטיל. אַזוי צו זאָגן, די טייז רויט פּאַר אַ מאָדערנער יידישער בינע זיינען כמעט ווי אַראָפּגעפּאַלן פון דאָך, און ס'גייט נאָר אין צוזאַמענשטעלן אַ טרופּע.

אין פּוילן האָבן זיך אין אַלע שטעט און שטעטלעך געגרינדעט ליב-האַבער-טרופּעס וואו יונגעלייט אין מיידלעך האָבן געפרוּווט צו שפּילן די בעסערע ליטעראַרישע דראַמעס פון דער יידישער ליטעראַטור. אויך אין וואַרשע איז געווען אַ ליבהאַבער-טרופּע. זי האָט מיט גרויס דערפּאַלג געשפּילט פּרצן, שלום אַשן, פּרץ הירשבּיינען און שלום עליכמען. דער שטערן פון דער דאָזיקער טרופּע איז געווען מאַרק שווייד. ער האָט אויך געשריבן לידער און פּלעגט אַרויפקומען צו פּרצן. אויף אַט-דעם שוויידן האָט מען אַנגעהויבן צו קוקן ווי אויף דעם מענלעכן פּאַרטנער פּאַר טאַטשען אין דעם נייעם עקספּערימענטירנדיקן יידישן קאַמער-שפּיל.

צווישן דער יונגט אין וואַרשע האָט זיך באַלד פּאַרשפּרייט אַז פּרץ זוכט יונגע שווישפּילער און שווישפּילעריןס פּאַר זיינס אַ טרופּע. אַחוץ יונגעלייט וואָס זיינען אַרויפקומען צו פּרצן אים ווייזן זייערע כתבים, האָבן זיך אַנגעהויבן צו באַווייזן יונגע בחורים און מיידלעך וואָס האָבן געגלויבט צו האָבן שווישפּילערישן טאַלאַנט.

די אַרבעט איז געווען אַ גרויסע. דאָ איז אַראָפּגעפּאַלן אַ נייע הילף פון די הימלען.

אין פרצעס שטוב האָט זיך מיטאַמאַל באַוויון אַן אַמעריקאַנער
ז. ווענדראָף.

מיט וואָס ז. ווענדראָף איז געווען אַן אַמעריקאַנער איז שווער צו
זאָגן. סך־הכל איז ער געווען אַ געשמאַקער און פיפיקער ליטוואַק מיט אַ
סך לומדישן וויץ און מיט אַ גוטער זשורנאַליסטישער פעדער. ער איז
געווען אויסגעקאַכט אין יידישע צרות פון „פראַוואַזשיטעלסטוואַ“ פון די
דאָזיקע צרות האָט ער געוואוסט צו שרייבן און צו דערציילן זייער פריי-
לעכע מעשיות. מיט אַמעריקע האָט ער געהאַט צו טאָן אַזוי פיל וויפל
אַ סלאָבאָדקער ישיבה־בַּחור. פאַרט איז ער צו פרצן געקומען פון ניו־יאָרק.
ווי לאַנג ז. ווענדראָף האָט פאַרבראַכט אין דער גאַלדענער מדינה, ווייט
איך נישט. אָבער ער איז געקומען פון דאָרט אַן אויסגעדאַרטער, אַן
אַפגעראַזירטער ווי מען וואַלט אים דאָס פנים אַפגעשאַבן כדי ער זאָל
אויסקוקן ווי אַ סריס — און מיט קעסטלדיקע ענגלישע הויזן, מיט אַ
האַרטן קאַפעליוש פון אַ דענדי, און מיט דאָרע ליטווישע פינגער וואָס
זיינען געווען באַזעצט מיט גראַבע גאַלדענע פינגערלעך. ער האָט גע-
שפילט פאַר אונז דעם אַמעריקאַנער אַלרייטניק, דערציילט פון די עלע-
ווייטערס אין ניו־יאָרק און פון די יידישע רעסטאָראַנען אויף דער איסט-
סייד, דערצו צייטנווייז — ווען ער איז געווען אין אַ באַזונדער גוטער
שטימונג — האָט ער ליב געהאַט צוצומישן צו זיין שאַרפן ליטווישן יידיש
עטלעכע ענגלישע אויסדרוקן. אָט מיט דעם באַגאַזש האָט ז. ווענדראָף
רעפרעזענטירט אַמעריקע. אַז ז. ווענדראָף האָט געהערט ווי עס קאַכט זיך
ביי פרצן מיט די פלענער פון אַ ניי יידיש טעאַטער, האָט ער מיטאַמאַל
אַנגעהויבן צו ווייזן ווילדע בקיאותן אין טעאַטער־לעבן פון אַמעריקע.
ער האָט כמעט ווי געוואוינט דאָרט הינטער די קוליסן און איז אויסגע-
קניפט און אויסגעבונדן מיט אַלע סטאַרס און סטאַרקעס פון דער יידישער
בינע אין ניו־יאָרק. הכלל עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז ז. ווענדראָף איז
פשוט דער געבענטשטער קאַנדידאַט אויף דירעקטאָר אינעם נייעם טעאַ-
טער. ז. ווענדראָף, אַ גוטמוטיקער און פיפיקער ליטוואַק וואָס האָט אַלצ-
דינג גענומען פון דער לייכטער זייט, אים איז געפעלן געוואָרן די יאַרמל-
קע וואָס מען האָט אים אומגעריכטערהייט אַנגעטאָן און ער האָט געזאָגט
צו פרצן, אַז מירצעשעם נאָכדעם ווי די ערשטע פאַרשטעלונג וועט אַדורכ-
גיין בשלום קויפט ער זיך אַ גרויען צילינדער ווי דער אַנקל סעם און לאָזט

זיך אין אזא צילינדער איבער ווארשעווער גאסן כדי יידן זאלן זען וואס עס הייסט אן אַמעריקאַנער דירעקטאָר.

מיטן טעאָטער האָט מען זיך לאַנג אַרומגעפאַרעט און עס איז עפעס נישט געגאַנגען. דערווייל האָט זיך קראַטקע מיט טאַטשען אַרויפגעצויגן אויף אַ בוידעם ערגעץ אין די העכסטע הייזער אויפן גושיבאָוו, און דאָרט איינגעאַרדנט דעם ערשטן יידישן קינסטלער-אַטעליע אין וואַרשע.

די בוידעם-פענצטער פון קראַטקעס אַטעליע זיינען אַרויסגעגאַנגען אויף איינעם פון די באַלעבטסטע און גרעסטע גושיבאָווער הייף. ס'איז געווען אַ הויף וואָס האָט זיך געצויגן קווער פון פּאַנסקאַ ביזן גושיבאָוו און איז געווען אַליין פאַר זיך אַ וואַרשע אין מיניאַטור. ס'איז דאָרט תמיד געווען אַ מאַרק מיט ביידלעך און מיט קראַמען. אַ הויף פול מיט יאַטקעס און מיט פיש-געוועלכן. אַפילו בלעכער און שמידן האָבן דאָרט געאַרבעט. ס'האָט זיך געהערט דאָס קלאַפן פון האַמערס באַגלייך מיטן אומאויפהער-לעכן געשריי פון יידן און יידענעס. בעלי-עגלות זיינען דאָרט אַריינגע-פאַרן מיט זייערע וועגענער, אויסגעלאַדנט און אַנגעלאַדנט סחורות. דער הויף האָט גערוישט און געווימלט ווי פון אַ ים מיט מענטשן. אויף קראַט-קעס בוידעם האָט זיך עס אָבער געהערט ווי אַ ווייטער, ווייטער געברום. דאָ האָט דאָס ליכט אַריינגעשפאַרט פון אַלע שפּאַרונגעס און ס'האָבן זיך געזען די ווייטע פליינען פון וואַרשעווער דעכער. קראַטקעס בוידעם איז געווען אויסגעגאַנגען מיט צייכענונגען וואָס נישט בלויז די מענטשלעכע פיגורן האָבן אַראַפּגעקוקט ווי סטיליזירטע טאַטשעס, נייערט אַפילו די אַלערליי הערשעלעך. ציגעלעך און העזעלעך האָבן אַלע היפשעלעך געכאַפט טאַטשעס אַנבליק. זיי האָבן אויסגעקוקט ווי טאַטשע אינעם געשטאַלט פון אַנימאַלישע באַשעפענישן. אַחוץ דעם איז דער אַטעליע געווען אַנ-געשטעלט מיט אַלערליי סקולפּטורן וואָס קראַטקע האָט געהאַלטן אין מיטן אַרבעטן. די נאָך נישט אויסגעפאַרטיקטע פיגורן אין ליים-צושטאַנד זיינען געווען באַהאַנגען און באַוויקלט מיט נאַסע שמאַטעס און טיכער. אויפן דיל אין קראַטקעס בוידעם האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט אַלערליי גיפס-קעפּ, גיפס-קערפערס און אַפּגעהאַקטע איברים פון גיפס. פון אַלעם האָבן אַרויסגעקוקט טאַטשעס בליקן.

טאַטשע האָט זיך אַפּגעטיילט אַ שטיקל אַרט אויפן בוידעם פאַר זיך אַליין אַלס בודואַר צי שלאָף-שטוב. זי האָט עס פאַרהאַנגען מיט אַלטע

טערקישע טיכער און מיט געלע צעריסענע בראקאטן וואָס זי האָט מיט-געבראַכט פון ירושלים. אינעווייניק אין טאָטשעס בודואַר אויפן בוידעם איז געווען תמיד אַ האַלב-טונקלעניש וואָס איז געווען שווער באַלויכטן מיט אייל-פלעמעלעך וואָס האָבן מיסטיש געפלאַקערט אין אַלערליי חנוכה-לעמפלעך, מנורהלעך, ליימענע קרוגעלעך און אַנטיקע יידישע אייל-לעמפלעך וואָס מען געפינט מאַסנווייז אין דער ערד פון ארץ-ישראל און וואָס האָבן נאָך געלויכטן אַמאָל ביי די אַלטע יידן פאַרן ערשטן און צווייטן חורבן. די דאָזיקע אַלטע יידישע לעמפלעך האָבן פונדאָסניי אויפ-געלויכטן אין דער טונקלעניש פון טאָטשעס בודואַר. אַחוץ דעם זיינען סתם אַנגעשטעלט געווען קעפּ און קעפלעך, געטשלעך פון כנענישע עבודה-זרות וואָס קראַטקע האָט מיטגעבראַכט פון ארץ-ישראל. טאָטשעס בעט האָט גיכער אויסגעקוקט ווי אַ „מיטה“ איידער ווי אַ בעט, און עס איז געווען באַלייגט און באַהאַנגען מיט פרוכתן און אַרענטאַלישע טיכער. ס'האָט זיך עפעס גאַרנישט צוגעגלויבט אַז טאָטשע לייגט זיך טאַקע שלאָפן אויף דעם דאָזיקן אויסטערלישן און אומהיימלעכן געלעגער.

כדי צו פאַרווירקלעכן זיינע פלענער וואָס שייך די אַרנאַמענטן אויף יידישע ביכער און די דעקאָראַציעס פאַרן טעאַטער וואו טאָטשע באַדאַרף שפּילן — האָט זיך קראַטקע פאַרשאַפט אַלערליי לעבעדיקע העזעלעך און קראַליקלעך, ווי אויך עטלעכע ווייסע הענער וואָס זאָלן אים דינען ווי מאַדעלן פאַר זיינע צייכענונגען און קאַמפּאָזיציעס. צווישן די אָפּגע-האַטקע קעפּ און טאַרסאַס אויפן דיל זיינען אַרומגעשפּרונגען העזעלעך און קראַליקלעך. די ווייסע הענער האָבן האַפּערדיק געפיקט אין די קונסט-ווערק. דאָן האָט זיך קראַטקע פאַרשאַפט אַ לעבעדיק ווייס ציגעלע. ער האָט עס באַדאַרפט האָבן ווי אַ מאַדעל פאַר זיינס אַ נייע גרויסע קאַמפּאָ-זיציע און טאַקע פאַר די דעקאָראַציעס פון פרצעס טעאַטער. דאָס ציגעלע איז געווען גאַר אַ האַפּערדיקס. עס האָט אַלעמען שקאַזיש געשטויסן מיט זיינע הערנערלעך און גאַר פריילעך געמעקעט אין קראַטקעס אַטעליע. ווען עס איז מיט געוואָרן האָט עס זיך באַזונדערס ליב געהאַט אַוועקצו-לייגן אויף דער אומהיימלעכער „מיטה“ אין טאָטשעס בודואַר. מיר אַלע האָבן דאָס ציגעלע זייער ליב געהאַט און עס איז געוואָרן ווי אַ טייל פון דער יידישער קינסטלער- און שרייבער-משפּחה וואָס פלעגט אַרויפ-קומען צו קראַטקען. דאָס ציגעלע האָט אַזוי ווייט פאַרנומען טאָטשעס

פאנטאזיע, אַז זי האָט אויך דערמיט אָנגעהויבן צו שפּילן טעאַטער. אין אַ שיינעם אויפדערנאַכט ווען קיינער איז נישט געווען אין אַטעליע האָט זי גענומען אַ טאַפּ מיט גאַלדפּאַרב און דאָס קליינע ווייסע ציגעלע אַפּ-געפאַרבט אויף גאַלד. זי האָט געוואַלט דווקא האָבן אַ גאַלדן ציגעלע. אַ ציגעלע פון די געזאַנגען און לידער. טאַטשע האָט ווייניק געקאַנט נאַטור-וויסנשאַפט און נישט געוואוסט, אַז מיט דעם אַפּשמירן אויף גאַלד פאַרשטופּט זי אַלע אַטעם-לעכלעך פון ציגעלעס פעל. טאַטשע האָט זיך געלייגט שלאָפן אויף דער "מיטה" און אויסגעלאָשן אַלע מיסטעריעזע אייל-פלעמלעך ביי זיך אין בודואַר. טאַטשע איז אַיינגעשלאָפן און מן-הסתם געחלומט פונעם גאַלדענעם ציגעלע. צומאַרגנס איז דאָס ציגעלע געלעגן אַ טויטס צווישן די קונסט-ווערק אין קראַטקעס אַטעליע. אַ טויט גאַלדן ציגעלע.

דער טרויער אין קראַטקעס בוידעם איז געווען אומבאַשרייבלעך. טאַטשע האָט זיך פאַרהילט אין טיפן שוואַרץ. זיך אַנידערגעזעצט אויף דער ערד לעבן טויטן גאַלדענעם ציגעלע און אָנגעהויבן דאָס גרויסע גע-וויין אין ריטם פון אַן אַלטן גריכישן כאַר.

קאפיטל זיבן

פרץ און יעקב דינעזאָן. דינעזאָנס פאָפּולאַריטעט
אין תפוצות ישראל. וואָס הייסט קעמפּן קעגן פרצן
דינעזאָנס באַציאונגען צו יידישע שרייבער. ביי די-
נעזאָנען אין שטוב אויף דזשעלנע.

פון די סטאבילע מענטשן וואָס פלעגן אַרױפקומען צו פרצן — און זיי האָבן באַלאַנגט כמעט ווי צו פרצעס משפּחה און אַנטײלגענומען אין אַלע אירע פּרײדן און זאָרגן — איז געווען יעקב דינעזאָן.

די טיפּע איבערגעגעבענע ברידערלעכע פּרײנדשאַפט פון יעקב דינעזאָנען צו פרצן האָט געקענט דינען פאַר אַ מוסטער ווי אַזוי אײן שריפטשטעלער קאָן האָבן צום אַנדערן די איבערגעגעבנסטע באַציאונג, פאַרערונג און פּרײנדשאַפט וואָס גרענעצט פשוט מיט זעלבסטלאַזיקייט — און דאָס זײנען געווען די באַציאונגען פון דינעזאָנען צו פרצן. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז ווען פּרץ איז אַרײנגעקומען אין דער יידישער ליטעראַ-טור איז דינעזאָן געשטאַנען אויף די הויכענישן פון זײן רום. ער איז געווען אַ פּאַלקס־שרײבער אין פולן זין פון וואָרט. די יידישע מאַסע האָט זיך בוכשטעבלעך מיטגעפּרײט, מיטגעליטן און מיטגעוויינט מיט די שמחות און ליידן פון דינעזאָנס העלדן. הגם געליטן האָבן זיי — דינעזאָנס העלדן — מיט פולע עמעס און די שמחות זײנען בײ זיי געווען אַזױנע זעלטענע און אַזױנע ווינציקע. ווען עס האָט זיך באַוויזן דינעזאָנס ראַמאַן „דער שוואַרצער יונגערמאַנטשיק“, האָבן זיך קײן שום שוואַרצע יונגערמאַנ-טשיקלעך נישט געטאַרט באַווייזן אין כל תּפוצות ישראל. די יידישע מאַסע האָט זיי געשלאָגן אויף די גאַסן. ווען עס האָט זיך באַוויזן „יאַסעלע“ — איז אין יידישע שטובן געווען אַ גרויס געוויין. דאָס רחמנות אויפן עלטן יתום האָט צוגעדריקט טויזנטער יידישע הערצער. אינעם געמיט פון דער יידישער מאַסע האָט דער נאַמען דינעזאָן געקלונגען ממש ווי אַ לע-גענדע פול מיט טרויער, מיט רחמנות און מיט ליבשאַפט. פונדעסטוועגן —

וויבאלד פּרץ האָט זיך נאָר באַוויזן אין דער ייִדישער ליטעראַטור האָט דינעזאָן אָנגעהויבן אָנערקענען אַז דאָ קומט דער גרעסערער ברודער, דער מענטש פון דער צוקונפט פון דער ייִדישער ליטעראַטור, און ער האָט באַלד זיך אָנגעהויבן אַראָפּצורוקן אויפן צווייטן אָרט און צו גרייטן דעם אויבנאָן פאַר פּרצן.

ווען איך האָב באַגעגנט דינעזאָנען איז ער שוין געווען אַן אַלטער און אַ ווייסער ווי אַ טויב. ער איז געווען דראַבנע ווי אַ ייִנגעלע. ער האָט געטראָגן אַ שפיציק גראָ בערזדעלע און היפשע דיקע וואַנצעס, און האָט געהאַט אַ פאַר גוטע לאַכנדיקע אויגן. ער האָט גיכער אויסגעקוקט ווי אַ ייִנגעלע וואָס איז גראָ און אַלט געוואָרן. איך ווייס נישט צי ער איז עלטער געווען פון פּרצן. נאָר אַזוי ווי פּרץ האָט געשוימט מיט יוגנט־לעכקייט, האָט אים אויך דאָ דינעזאָן אָפּגעטראָטן דאָס אָרט. ער האָט נישט געוואָלט אויסקוקן יונג לעבן פּרצן. אומעטום האָט דינעזאָן גע־וואָלט אָפּגעבן פּרצן די קרוין און דעם אויבנאָן. ער, יעקב דינעזאָן, דאַרף נישט מער טאָן, נאָר מיט דער טיפּסטער איבערגעגעבנקייט אָפהיטן די דאָזיקע קרוין פון דער ייִדישער ליטעראַטור אַז עס זאָל חלילה אויף איר נישט פאַלן קיין שטויבעלע. ער האָט קיינמאָל נישט מוחל געווען ווען עמעצער האָט געפרואווט אויף דאָס מינדסטע צו מינערן פּרצעס חשיבות. דעריבער האָט דעם אייגנטלעכן ברוגז מיט דוד פּרישמאַנען געפירט יעקב דינעזאָן. פּרץ איז בכלל נישט געווען קיין נוקם ונוטר. ער האָט פאַרגעסן אַן עוולה און גענומען לייכט די פיילן וואָס דוד פּרישמאַן שיסט אויף אים. יעקב דינעזאָן האָט עס אָבער נישט געקאָנט מוחל זיין. וואָס הייסט? לאַ די מען בוקט זיך נישט פאַר פּרצן האָט מען גאָר די העזה אויף אים צו זאָגן שלעכטע ווערטער?

אַזוי האָט זיך יעקב דינעזאָן פאַמעלעכל פאַרוואַנדלט אין אַ זאָרג־דיקער מאַמע פאַר פּרצן. ער האָט געזאָרגט פאַר זיין כבוד, פאַר זיינע אַרבעטן, ווי אויך פאַר פּרצעס פּרנסה און הצטרכות. דינעזאָן האָט אַלצ־דינג געמוזט וויסן וואָס עס טוט זיך ביי פּרצן אין שטוב. די מאַדאָם פּרץ פלעגט זיך מיט אים וועגן אַלצדינג אויסשמועסן, און ער האָט זיך גע־זאָרגט און געזאָגט דעות. ווען ער האָט נאָר געהאַט צייט איז ער גע־זעסן ביי פּרצעס טיש און געמאַכט פאַר אים פאַפּיראַסן. שעוהן־לאַנג האָט דינעזאָן געקאָנט מאַכן פּרצעס פאַפּיראַסן און דאָס איז געווען פאַר אים

דער גרעסטער אָפּרו. ער האָט דאָן גערעדט מיט פּרצן צי מיט דער מאַדאָם פּרץ וועגן אַלערליי היימישע און שטוביקע ענינים, אָדער גאָר געהאַרכט אַ נייע זאַך וואָס פּרץ האָט אַקערשט וואָס געהאַט אָנגעשריבן. פּרץ האָט אים אַלצדינג פּאַרגעלייענט, און דינעזאָן האָט תּמיד אויסגעדריקט זיין התּפּעלות און געזאָגט, אַז אַזוינס און אַזעלכעס איז נאָך נישט אָנגע- שריבן געוואָרן. כּהאַב קיינמאַל נישט געהערט אַז דינעזאָן זאָל עפּעס קריטיקירן וואָס פּרץ האָט אָנגעשריבן. אַלצדינג וואָס איז אַרויס פּון פּרצעס פּעדער איז אין דינעזאָנס אויגן געווען לויטער גינגאַלד. די נעמלעכע באַ- ציאונג האָט ער געהאַט צו די יידישע שרייבער וואָס פּלעגן אַרופּקומען צו פּרצן. דינעזאָן האָט נאָר איבערגעחזרט וועגן זיי פּרצעס מיינונג און געהאַט צו זיי די זעלביקע באַציאונג וואָס פּרץ. ער האָט געלויבט און ליב געהאַט די יידישע שריפטשטעלער וועלכע פּרץ האָט געלויבט און ליב געהאַט. ווען פּרץ איז געווען צו עמעצען קאַלט איז אויך דינע- זאָנס באַציאונג געווען אַ קאַלטע. מען האָט נאָר באַדאַרפּט צו רעדן מיט דינעזאָנען וועגן אַ שרייבער און מען האָט באַלד געוואוסט ווי עס טראַכט פּרץ.

פּרץ איז געווען זייער אַן איידעלער מענטש און ער האָט געוואוסט אַפּצושאַצן די חברישע און פּאַטערלעכע איבערגעגעבנקייט. איך האָב קיינמאַל נישט געהערט אַז פּרץ זאָל ווען עס איז רעדן וועגן דינעזאָנס שאַפּונגען. משמעות האָט ער וועגן זיי נישט געהאַט קיין געהויבענע מיינונג. אָבער ווען עמעצער האָט גערימט דינעזאָנען און דערציילט פּון זיין פּאַפּולאַריטעט ביי די פּשוטע פּאַלקס-מענטשן האָט פּרץ צופּרידן גע- שמיכלט און דערפּון געהאַט גרויס הנאה. איינמאַל בלויז — דוכט זיך עפּעס ביי דינעזאָנס אַ יובילעאום — האָט פּרץ אָנגעשריבן אַן עסיי „די- נעזאָן דער מאַראַליסט“ אין וועלכן מען זעט פּרצעס טיפּע דאַנקבאַרע ליבשאַפּט צו דינעזאָנען. סתּם אַזוי האָט ער אים גערופן „אַלטער“ און זיך פּאַר אים אַלצדינג אָנפּאַרטרויט. טיילמאַל — נישט זייער אַפּט — פּלעגט פּרץ באַזוכן דינעזאָנען. דינעזאָן איז געווען אַן אַלטער בחור, דוכט זיך אַ קרבן פּון אַן אַמאַליקער אומגליקלעכער ליבע, וועלכע דינעזאָן האָט געהאַלטן אין טיפּן בסוד ווי זיינס אַ הייליקטום. מן-הסתּם האָט נענטערע פּרטים געוואוסט בלויז פּרץ אַליין. ער האָט געוואוינט, יעקב דינעזאָן, אין אַ שטיבל אויף דזשעלנע 15, בשכּנות מיט זיינס אַ שוועסטער.

דאָס שטיבל האָט קיינמאָל נישט געמוזט אויסגעקערט ווערן. אַ שטיבל מיט
 אָפּגעריסענע ווענט און מיט פענצטער אָן שום פּאַרהאַנגען. די פענצטער
 זיינען אַרויסגעגאַנגען אויפן הויף. אינעווייניק אין דינעזאַנס חדר — אין
 וועלכן ער האָט געוואוינט כמעט דאָס גאַנצע לעבן זיינס — איז געווען
 פול מיט שטויב און מיט גאַנצע שטויסן פון אַלטע צייטונגען. ס'איז שווער
 געווען דאָרט צו אַטעמען מחמת דעם שטויב און דעם אַלטן פאַפיר. ביי-
 נאַכט, ווען דינעזאַן איז געשלאָפּן, האָבן מן-הסתם די מיזעראַרע דאָרט גע-
 פּראָוועט שוואַרץ-שבת און אַרומגעטאַנצט אויף טיש און אויף בענק. דאָס
 איז געווען יעקב דינעזאַנס היים. די היים פון אַן אַלטן בחור. ווען פּרץ
 פלעגט דאָרט אַמאָל אַריינקומען האָט זיך דינעזאַנס פנים צעלויכטן און
 ער האָט אים אויפגענומען ווי דעם טייערסטן און זעלטנסטן גאַסט וועמען
 ער האָט שוין נישט געזען פון יאָרן. דינעזאַן האָט זיך באַלד אָנגעהויבן
 צו פאַרען ביי זיין פאַרזשאַווערטער נאַפּט-מאַשינקע כדי צו מאַכן טיי און
 מכבד זיין דעם פאַרערטן גאַסט. ווען פּרץ האָט אַמאָל מיטגענומען צו די-
 נעזאַנען עמעצן פון זיינע מקורבים איז עס ביי דינעזאַנען געווען גאָר
 אָנגעלייגט און ער האָט נישט געוואוסט וואָס צו טאָן פון גרויס איבער-
 ראַשונג. ער האָט מיט אַ שמאַטקעלע אָפּגעווישט דעם שטויב וואָס איז
 פול געלעגן אויף אַלע שטולן און מכבד געווען די געסט צו זיצן און צו
 טרינקען טיי. אויך מיך האָט פּרץ עטלעכע מאָל מיטגענומען צו דינעזאַנען.
 דינעזאַנס באַציאונג צו מיר איז געווען זייער אַ וואַרעמע. עס איז גענוג
 געווען פּרצעס באַציאונג צו מיר כדי דינעזאַן זאָל האָבן די זעלביקע
 באַציאונג.

קאפיטל אַכט

לוציאָן. קאַמפּליצירטע באַציאונגען. דורכגעפּאַ־
לענע פּלענער. ענגלאַנד. לוציאָנס מוטער. שיקזאַל
קעגן שיקזאַל. פּרץ דערציילט יאַנעקן די פּאַלקסטימ־
לעכע געשיכטן איידער ער שרייבט זיי אויף. פּרץ מיט
ידישע שרייבער ביי יאַנעקן. אויפן „טראַמוויי“. לוציאָן
דערנענטערט זיך צו מיר.

די שייכות פון פרצעס זון לוציאן צום פאטער האבן א סך פון פרצעס ביאגראפן געשילדערט פאר זייער קאמפליצירטע און מיט אלערליי פראוון לוציאנען ארונטערצורייסן. לויט ווי איך קאן מיד דערמאנען במשך מיין זיין אין פרצעס שטוב איז די זאך נישט געווען אזוי פשוט. עס זיינען טאקע געווען זייער קאמפליצירטע באציאונגען, אבער ווער עס האט טיפער געקוקט — און איך בין געווען פון די זעלטענע פון פרצעס מקורבים מיט וועלכע לוציאן האט זיך פאמעלעכל באפריינדעט — דער האט גוט געקאנט באמערקן ווי טיף אונטער דער קאלטער באציאונג פון לוציאנען צו פרצן האט געשטעקט א גרויסע ליבשאפט און א גרויסע פארערונג. לוציאן איז געווען אן אומגליקלעכער און זייער א נעווראטישער מענטש, א מענטש מיט פארשפילטע אמביציעס וועלכע האבן אין אים באשאפן א סך מינ-דערווערטיקייטס-קאמפלעקסן. כדי צו פארבאהאלטן די דאזיקע מינדער-ווערטיקייטס-קאמפלעקסן האט ער זיך גאר פארנומען אויפצושפילן איג-נאראציע און איבערלעגנהייטס-זשעסטן קעגן דעם בארימטן פאטער. לוציאנס ביטול צו פרצן איז אייגנטלעך נישט מער געווען ווי דער „פאר-דרענגטער“ ביטול צו זיך אליין.

ביטול צו פרצן און כמעט צו אלע יידישע שרייבער וואס פלעגן צו אים ארויפקומען — דאס איז געווען דער נעגאטיווער נעווראטישער זשעסט מיט וועלכן לוציאן האט געשפילט אקעגן דער גרויסער טאט וואס געשעט אין פרצעס שטוב און וואס הויבט דערמיט נאך בולטער ארויס זיין אייגענע, לוציאנס, טאטלאזיקייט און זיינע אלע דורכגעפאלענע פלע-נער. עס איז אזוי מענטשלעך און אזוי פארשטענדלעך. לוציאן האט געזען

ווי כמעט יעדער ווילן פרצעס באקומט פארווירקלעכונג און געשטאלט, און פון אלע זיינע, לוציאנס, גרויסע פלענער ווערט נישט מער ווי שטייב און ווינט. לוציאן האָט זיך אויך אַרומגעטראָגן מיט גרויסע פלענער. דער שאַטן פון זיין טעמפּעראַמענטפּולן און באַרימטן פּאַטער האָט נישט ווייניק גערייצט זיין אַמביציע. וואָסערע עס זענען געווען לוציאנס גרויסע פלע- נער איז אייגנטלעך שווער צו זאָגן. אַפילו מיט די ווייניקע נאַענטע — און איך האָב באַלאַנגט צו די יעניקע מיט וועלכע לוציאן האָט זיך אַ מאַל פּאַנאַנדערגעשמועסט — האָט ער פון די דאָזיקע פלענער דערציילט צופעליק און אין גאַנץ אַפּגעריסענע בלוזי אַנדייטנדיקע זאַצן. זיינע פלע- נער זענען געווען קאַמערציעלע און ער האָט געוואָלט דעריאָגן דעם רום פון זיין פּאַטער דווקא אויף די פליינען פון דעם עולם-המעשה. לוציאן איז געווען אַן אינזשיניער און האָט יונגעהייט פּאַרברענגט עטלעכע יאָר אין לאַנדאָן. די גרויסע עקאָנאָמישע דערגרייכונגען פון די ענגלענדער און זייער וועלט-הערשאַפט האָט לוציאנען אַזוי אַריינגעשלאָגן אין קאַפּ אַז ער האָט זיך באַטראַכט גייסטיק ווי אַן ענגלענדער, האָט געקוקט אויף גאַנץ אייראָפּע מחוץ דעם בריטישן אינדזל ווי אויף אַ נעסט פון שלימ- מזלען און טויגעניכטסן, בטלנים און דעגענעראַטן, — און האָט אַלצדינק פּאַרגליכן מיט ענגלאַנד און נאָר גערעדט פון ענגלאַנד. דאָ האָבן אויך מן-הסתם מיטגעשפּילט זיינע מינדערווערטיקייטס-געפילן אין שייכות צו פּרצן און ער האָט זיך כּסדר באַמיט צו באַווייזן אַז אַלצדינק וואָס איז נישט ענגלאַנד איז מינדערווערטיק און אַן באַטייט. וואָסער באַטייט האָט אַ י. ל. פּרץ קעגן ענגלאַנד! ? ער האָט אַבאָנירט ענגלישע פּאַד-זשורנאַלן, איבער- הויבט וואָס שייך האַנדל און טעכניק, און האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט פלענער צוריק צו פּאַרן קיין לאַנדאָן, אַדער גאָר אין סאַמע וואַרשע צו מאַכן געשעפטלעכע אונטערנעמונגען אויפן ענגלישן אופן. ער וועט דערביי פּאַרדינען מיליאָנען און ווייזן פּרצן און אַט די אַלע שרייבערלעך וואָס פּאַרערן אים, ווער עס איז עלטער און וואָס עס פּאַרשאַפט מער רום, צי די הינערפלעט אין די ביכער צי די גרויסע געשעפטלעכע מעגלעכקייטן מיט וועלכע די ענגלענדער באַהערשן די וועלט.

פּאַרשטייט זיך אַז פון די אַלע גרויסע חלומות האָט לוציאן קיינמאַל דאָס מינדסטע נישט פּאַרווירקלעכט. ער איז פּאַרבליבן דער אומגליק- לעכסטער מנחם מענדל אונטער פּרצעס דאָך, הגם ער האָט דאָרט אויף

אלעמען געקוקט ווי אויף ווינט־זייער און שטרענג — און כמעט כעסיק — פארהאקט די טיר ווען שרייבער פלעגן אַרויפקומען צו פרצן און זיי האָבן זיך פאַרנומען פרצן פאַרצולייענען פון זייערע שאַפונגען, אָדער פּרץ אַליין האָט זיך גענומען עפעס פאַרצולייענען.

דאָס איז אייגנטלעך געווען דער פּסיכישער קאָנפּליקט צווישן פרצן מיט זיין זון לוציאַן. זיי האָבן זיך ביידע אפשר ניט אָפּגעגעבן קיין חשבון פון די סיבות וועלכע באַשאַפן אַ פּרעמדקייט צווישן זיך. דערצו האָט זיכער נאָך מיטגעשפּילט דער פּאַקט וואָס האָט זיך מן־הסתם טיף איינגע־גראָבן אין לוציאַנס קינדהייט־דעראינערונגען און אַ סך מיטגעהאַלפן צו דעם אויסוואַקסן פון דעם געפיל פון מינדערווערטטיקייט אין לוציאַנס נשמה, נעמלעך: ווען לוציאַן איז נאָך געווען אַ קינד האָט זיך פּרץ געגט מיט לוציאַנס מוטער די טאָכטער פון גבריאַל ליכטנפעלד. עס האָט געהייסן אַז ליכטנפעלדס טאָכטער איז געווען זייער אַ פּרומע און נישט געוואַלט האָבן פאַר אַ מאַן אַזאַ גוי ווי פּרץ. פּרץ האָט זיך פאַרליבט אין זיין צוויי־טער פּרוי, העלענע. זי זאָל האָבן געווען אַ גרויסע שיינקייט. דער גאַנצער קאָנפּליקט און דאָס אוועקשטויסן זיין מוטער האָט מן־הסתם לוציאַנען טיף באַליידיקט. ער האָט זיך אידענטיפּיצירט מיט דער פאַרשטויסענער מוטער און געזען אומעטום מינדערווערטטיקייט־זשעסטן לגבי זיך. פּרץ איז דער־וויל גרויס און באַרימט געוואָרן. דאָס האָט נאָך מער פאַרבונדן לוציאַנען מיט דער פאַרשטויסענער מוטער, פאַרבונדן אין גורל פון געקרוידעטע, און אים האָט זיך כּסדר אויסגעדוכט אַז ער מוז מאַנען פון פּרצעס הענט די עוולה פון דער מוטער.

שיקזאַל האָט דאָ אַקעגנגעשפּילט קעגן שיקזאַל. איטלעכער טריט וואָס לוציאַן האָט געטאַן אין לעבן איז אים אויסגעפאַלן „באַקום“. דעם פּאַטער זיינעם האָט יעדער טריט געברענגט צו נייע דערפאַלן. לוציאַן האָט זיך פאַרליבט אין אַ טאָכטער פון די וואַרשעווער זיידעמאַנס. די זיידעמאַנס זיי־נען געווען פון די גבֿרישע וואַרשעווער „פּני“, משפּחה מיט די פּריוועסעס, און האָבן זיך איינגערעדט צו טראַגן אויפן קאַפּ אַלע קרוינען פון חשיבות. די זיידעמאַנס האָבן שוין באַלאַנגט צו דער וואַרשעווער יידישער אַסימילאַציע. אַז זייערס אַ טאָכטער זאָל חתונה־האַבן פאַר אַ זון פון אַ פּשוטן גמינע־באַאַמטן איז זיי שטאַרק נישט אַנגעשטאַנען צום יחוס, און זיי האָבן זיך אַקעגנגעשטעלט דעם שידוך. ליבע איז אָבער שטאַרקער פון אַלצדינק

און דאס פאָר-פּאָלק האָט ענדלעך חתונה געהאַט. לוציאָנס ווייב איז געווען זייער אַ נערוועזע. לוציאָן איז אויך נישט געווען דער מענטש וואָס קאָן פירן אַ גליקלעך פּאַמיליע-לעבן. דאָס מינדערווערטיקייטס-געפיל און די געקערענטע אַמביציעס און דורכפאַלן זענען אים געזעסן טיף אין די ביי-נער. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און דאָס פּאָר-פּאָלק האָט זיך געגט. זיי האָבן באַוווּזן צו האָבן בלויוז איין קינד, יאַנעק. פרצעס איין און איינציק אייניקל. לוציאָן האָט זיך צוריק אַריינגעצויגן צום פּאַטער אויף צעגלאַנע, גערעדט פון ענגלאַנד, אַבאַנירט פּאַך-זשורנאַלן, געחלומט פון גרויסע געשעפטן, און צוגעמאַכט די טיר בעת ביי פרצן זענען געווען שרייבער. אַזוי האָט זיך עס געפירט לאַנגע יאָרן. דאָס אייניקל, יאַנעק, איז פּאַר-בליבן ביי דער מוטער, אַבער ער פלעגט אָפט אַרויפקומען צום זיידן. ער איז געווען אַ ווילד צעבאַלעוועט בחורל. זיין גאַנצע ליבשאַפט צו לוציאָנען האָט פּרץ אויסגעגאַסן אויף דעם דאָזיקן אייניקל. ער האָט זיך געלאָזט פון אים טעראַריזירן, געשפּילט מיט אים פּערדלעך, און ווען יאַנעק האָט פון שטולן צוזאַמענגעשטעלט אַ „טראַמוויי“ האָט פּרץ געמוזט זיין זיין פּאַסאַזשיר. טייל מאָל האָט פּרץ געבעטן די יידישע שרייבער וואָס זענען צו אים אַרויפגעקומען, אַז זיי זאָלן זיך אַוועקזעצן אויף יאַנעקס „טראַמוויי“. יאַנעק איז געזעסן פון פּאַרנט, געקנאַלט מיט אַ בייטש און אַנגעטריבן די מכלומרשטע פּערד. די „פּאַסאַזשירן“ אויף די שטולן האָבן דערווייל געשמועסט פון ליטעראַטור. ס'האַט געהייסן אַז אַלע „פּאַלקסטימלעכע געשיכטן“, איידער ער האָט זיי אַנגעשריבן, האָט זיי פּרץ פון פּריער דער-ציילט יאַנעקן. ער האָט זיי דערציילט אויף פּויליש, מחמת יאַנעק האָט נישט פּאַרשטאַנען קיין יידיש.

ווי טיף — נאָך אַלע קאַנפּליקטן — עס איז געווען די ליבשאַפט צווישן פּאַטער און זון זאָל דינען דער פּאַלגנדיקער פּאַקט :

פּרץ פלעגט טיילמאַל איבערן זומער וואוינען אין די זומער-וואוי-נונגען הינטער וואַרשע. אין די וואַכעדיקע טעג פלעגט ער גלייך פון זיין אַרבעט אין דער גמינע אַרויספאַרן אויפן דאָרף. ער האָט זייער געוואַלט אַז זיינע מקורבים זאָלן צו אים אַרויסקומען. ער האָט זיי דאָן באַשטעלט צו זיך אין דער גמינע כדי צוזאַמען אַרויסצופאַרן. אַמאָל האָט פּרץ מיך פּאַרבעטן צו זיך אויפן דאָרף. מיר זענען צוזאַמען אַרויסגעפאַרן. ס'איז דוכט זיך געווען אין מעדזעשין. איך האָב דאָרט געטראָפן לוציאָנען וועל-

כער איז אויך אַרויסגעקומען אויף דעם זומערדיקן אינדרויסן. ווי געוויינט-
 לעך האָט ער צו מיר נישט גערעדט און מײַך צומאַל נישט באַגריסט. מיר
 אַלע ביי פרצן זענען שוין געוואוינט געווען דערצו. איך האָב נישט געוואוסט
 צי לוציאָן ווייסט צומאַל מיין נאָמען, אַזאַ קאַלטע פּרעמדקייט האָט ער
 כמעט צו אַלעמען אַרויסגעוויזן. צומאַרגנס פאַרנאַכטלעך צו בין איך צוריק
 געפאַרן קיין וואַרשע. אויפן באַנהויף האָב איך געזען לוציאָנען. מיר
 האָבן זיך נישט באַגריסט און ער האָט מיך אָנגעקוקט ווי ער וואַלט מיך
 גאַר נישט געקענט. די באַן איז אָנגעקומען און איך בין אַריין אין וואַגאַן.
 עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז אויך לוציאָן איז אַריין אין דעם זעלביקן
 וואַגאַן, און אים איז אויסגעקומען צו זיצן נעבן מיר אויף דער באַנק. די
 ערשטע צען מינוט איז עס געבליבן ביי דער געוויינטלעכער פּרעמדקייט.
 פּלוצעם האָט זיך לוציאָן צו מיר געוואַנדן און צו מיר אָנגעהויבן רעדן
 אויף אַ געשמאַקן זאַפטיקן יידיש.

דאָס געשפּרעך איז געוואָרן וואָס אַמאָל פּריינטלעכער. לוציאָן האָט
 זיך פאַמעלעכל דערוואַרעמט. ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין וואַרשע
 זענען מיר ביידע צוזאַמען אַוועק אויף די וואַרשעווער גאַסן און לוציאָן
 האָט זיך לאַנג און אָפּנהאַרציק צערעדט. ער האָט גערעדט-ווי ער וואַלט
 אַ סך שטיינער זיך געוואַלט אַראַפּוואַלגערן פון האַרצן. ער האָט מיר
 דערציילט פון זיין יוגנט, פון זיין מוטער וואָס איז אַ פּרומע יידענע, טראַגט
 אַ פאַרוק, און ער האָט זי טיף ליב און קומט אָפּט אַרויף צו איר. ער האָט
 מיר דערציילט פון זיין דערציאונג ביי פרצן און זיך באַקלאַגט אַז פּרץ
 האָט נישט געוואוסט ווי מע דערציט אַ קינד. דאָס איז זעלבסט-פאַרשטענד-
 לעך. דאָן האָט ער אַ סך אָנגעהויבן צו רעדן פון פרצן, און אַז ער האַלט
 פּרצן פאַר אַ גרויסן שריפטשטעלער און לייענט אַלצדינק וואָס פּרץ
 שרייבט. נאָר דער פּאָטער ווייסט נישט דערפון. דאָן האָט ער מיר געזאָגט
 זיינע באַאַבאַכטונגען וועגן די שרייבער וואָס קומען אַרויף צו פרצן. אַלע
 האָבן געמיינט, אַז ער קאָן זיי נישט צומאַל, אָבער לוציאָנס באַמערקונגען
 זענען אָפּט געווען זייער טרעפלעכע און קלוגע. מיר זענען שעהן לאַנג
 אַרומגעגאַנגען איבער וואַרשע. לוציאָן האָט כסדר גערעדט און דערציילט.
 מיר האָבן נישט באַמערקט ווי פאַמעלעכל ווערט שפּעט נאַכט איבער
 וואַרשע און די גאַסן הויבן זיך אָן אויסצוליידיקן פון מענטשן. ווען מיר
 האָבן געקוקט אויפן זייגער איז שוין געווען דריי אַ זייגער ביינאַכט.
 איך האָב מיך געוואַלט מיט לוציאָנען געזעענען. אָבער דאָ האָט

ער צו מיין גרויס פארוואונדערונג מיר פאָרגעשלאָגן אַז אַנשטאַט אַהיים צו קומען אין אַזאַ שפּעטער שעה און אַלעמען וועקן, זאָל איך בעסער מיט אים מיטגיין אויף צעגלאַנע אין פּרצעס דירה און דאָרט אַדורכשלאָפּן די רעשט נאַכט.

צומאָרגנס אינדערפרי ווען פּרץ איז געקומען פון מיעדזעשין און מיך געטראָפּן ליגן אין אַ בעט אין איין שטוב מיט לוציאַנען אין ער אין טיפּער פאָרוואונדערונג געבליבן שטיין ביי דער טיר. ער האָט זיינע אויגן נישט געגלויבט אַז דאָס איז מיגלעך. איך האָב פאָרשטאַנען זיין איבער־ראַשונג און מיט אַ שמייכלעלע צו אים געזאָגט :

— זעט איר.

פּרץ האָט זיך נישט געקאָנט דערוואַרטן ביז איך וועל מיך אַנטאָן, זיך אַרומוואַשן און אים באַגלייטן אין דער גמינע. אויפן וועג האָב איך אים געמוזט דערציילן ווי אַזוי איך האָב מיך דערנענטערט צו לוציאַנען און וועגן וואָס מיר האָבן גערעדט. פון טאַקט און גרויס דרד־אָרץ צו פּרצן האָב איך אויסגעמיטן צו דערציילן וואָס לוציאַן האָט מיר געזאָגט וועגן זיין מוטער און וועגן זיין קינד־הייט ביי פּרצן. ווען איך האָב פּרצן דער־ציילט אַז לוציאַן האָלט אים פאָר אַ גרויסן שריפטשטעלער און לייענט כּסדר וואָס פּרץ דרוקט, האָט פּרצעס פנים ממש געלויכטן פון אינערלעכער צופרינדנקייט.

אַזוי האָב איך זיך באַפריינדעט מיט לוציאַנען. ווען איך פלעג זיין ביי פּרצן פלעגט לוציאַן אָפט אויפמאַכן די טיר און מיר זאָגן אַז שפּעטער, ווען איך וועל האָבן צייט, זאָל איך אַריינקומען צו אים אין צימער. פּרץ איז אויסטערליש צופרידן געווען ווען לוציאַן האָט מיך צו זיך פאַרבעטן, און ער פלעגט מיך דערמאָנען נישט צו פאָרגעסן אַריינצוגיין צו לוציאַנען. לוציאַן האָט מיר באַלד אָנגעהויבן צו ווייזן די ענגלישע פּאָד־זשורנאַלן, צו רימען די ענגלענדער און אויסצורעדן אויף די איבעריקע פעלקער. ער האָט מיר אויך דערציילט פון זיינע גרויסע פלענער זיך צו פאַרבינדן מיט ענגלישע פירמעס און צו ווייזן אין פּוילן וואָס עס הייסט ענגלאַנד. טיילמאָל האָט ער מיך פלוצעם געפּרעגט צי איך האָב שוין געלייענט פּרצעס לעצטע זאָך, מחמת זי איז אויסערגעוויינטלעך אַ געראַטענע. לוציאַן האָט געוואוסט, אַז מע טוט מיר אָן אַ נחת־רוח ווען מע רימט פּרצן, און ער האָט עס גערן געטון. אַזעלכע געשפּרעכן וועגן פּרצן האָב איך אים, פּרצן, באַלד איבערדערציילט. ער איז געווען זייער צופרידן עס צו הערן.

קאפיטל ניין

פרץ וועגן רייזענען. א. ווייטער. דביקות און יחידים
שע גריבלענישן. שליס אַע, ה. ד. נאַמבערג. נאַמבערג
קעמפט פאַר פרצעס רוס.

ווען איך בין אריינגעקומען צו פרצן איז פון דעם עלטערן דור יידישע שריפטשטעלער, וועלכע זענען, אזוי צו זאגן, אויסגעוואקסן אונטער פרצעס פליגלעך, א טייל שוין מער נישט געווען אין ווארשע. אברהם רייזענען האבן איך מער נישט אנגעטראפן. ער איז געווען אין קראקע צי אין ניו-יארק. אזוי ווי די יינגערע דיכטער האבן אנגעהויבן צו זוכן קאָמ-פליצירטערע און מאָדערנערע פאַרמען אין דער יידישער דיכטונג, איז עס ביי טייל פון זיי געווען אַ מאָדע צו האַלטן רייזענען פאַר „פאַרעלטערט“. ביי אַ טייל פון דער רעוואָלוציאָנערער יידישער אינטעליגענץ האַבן זיך בכלל דאַן אנגעהויבן די „אַנטוישונג“־שטימונגען וועגן דער מכלומרשט נישט־געלונגענער רעוואָלוציע. מע האָט צוריק אנגעהויבן צו קוקן פון אויבן אַראָפּ אויף דער מאַסע און אירע אידעאַלן און געזוכט תיקון אין יידישע גריבלענישן. אַ סך אינטעליגענטן האַבן געמיינט, אַז זיי אַנטדעקן דער־מיט דאָס גייסטיקע אַמעריקע און האַבן געפרוּאוּט פול צו מאַכן מיט זייערע דבקותן און אַכצענישן די ליטעראַטור. איינער און דער פעאיקסטער פון זיי איז געווען א. ווייטער. זיי האַבן זיך געשאַרט אַרום פרצן. צו די שטימונגספולע „עמקותן“ פון זייערע יידישקייטן, האָט עס געהערט נישט צו האַלטן פון שלום עליכמען און פון אַברהם רייזענען. דעם ערשטן האַבן זיי באַטראַכט פאַר אַ „נישט ערנסטן“ הומאַריסט און דעם צווייטן פאַר אַ זינגער פון פשטות און קאַרטאָפליעס. וואָס האָט עס צו טאָן מיט די פראַבלעמען וועלכע זיי האַבן ביי די הערנער געוואַלט אַריינשלעפּן אין דער יידישער ליטעראַטור און פראַווען דאָרט דבקישיע שטיק. וויפל פּרץ זאָל זיך טיילמאַל נישט לאָזן מאַמענטאַל פאַרכאַפּן פון די דאָזיקע פרומע

אימפאטענטע גלאַצענישן, פונדעסטוועגן האָט ער געפילט אַז נישט דאָס איז דער וועג. „לאַ זה הדרך“. וועגן זיינע באַוואַנדערונגען פאַר שלום-עליכמעז וועל איך דערציילן שפעטער. אַברהם רייזענען האָט ער געהאַלטן פאַר אַ גרויסן דיכטער און געזאַגט — אויף צעפיקעניש אַלע נשמה-קוועטשער — אַז רייזענס קאַרטאַפליעס לייכטן מיט די ליכטער פון די זיבן זונען.

שלום אַש איז דעמאַלט געהאַט אַרויפגעשטיגן אויף די שטאַפלען פון זיין וועלט-באַרימטקייט. נאָר צייטנווייז האָט ער געוואוינט אין וואַרשע. געוואוינט האָט ער אויף די גויאישע גאַסן און איז אַרויפגעקומען צו פרצן ווי אַ גאַסט. די יידישע שרייבער האָבן צו אים אַרויפגעקוקט ווי צו אַ וועלט-באַרימטקייט און ער איז אויך אויפגעטראָטן אין אַזאַ ראַל. צו פרצן האָט ער זיך באַצויגן פאַמיליאַר אַבער מיט פיל דרך-אַרץ. צו מיר איז ער געווען זייער פריינטלעך. עס האָבן מיטגעשפילט זיינע קוטנער סענטימענטן און דאָס וואָס איך בין ר' יהושעלע קוטנערס אַן אייניקל. סענטימענטן פאַר אונדזער משפּחה האָבן געשטעקט טיף אין בלוט פון קוטנער יידן, — און שלום אַש איז זייער צופרידן געווען וואָס אויך פון יענע קרייזן הויבן זיך אַן צו באַווייזן יידישע שרייבער. ער האָט מיר געשאַנקען זיין „שטעטל“ מיט אַ וואַרעמער דעדיקאַציע. די דאָזיקע מתנה פון שלום אַשן האָב איך תמיד געהאַלטן אין גרויס חשיבות. ערשט ווען די דייטשן האָבן צוגערויבט מיין ביבליאָטעק אין וואַרשע איז אויך דאָס דאָזיקע ביכל געפאַלן צום רויב פון די שונאים פון דער מענטשהייט. סיי איך און סיי שלום אַש דאַרפן צופרידן זיין וואָס נאָר אויף אַזאַ אופן האָב איך מיך פאַנאַנדערגעשיידט מיט זיין טייערע מתנה.

בלוין ה. ד. נאָמבערג פלעגט כסדר אַרויפקומען צו פרצן. בעלעטריסטיש האָט שוין ה. ד. נאָמבערג דעמאַלט געהאַט זיין פולע געשטאַלט אין דער ליטעראַטור. ער האָט געהאַט כמעט אַנגעשריבן אַלע זיינע בעסטע נאָוועלן און האָט זיך פאַרנומען בלוין מיט זשורנאַליסטיק. ער איז געווען אייגנטלעך דער איינציקער „פאַרטיקער“ מענטש אין דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט שוין געהאַט אַפגעגעבן זיין האַניק. די באַציאונגען צווישן אים און פרצן זענען געווען מאַדנע און אינטערע-סאַנטע. וועזנטלעך זיינען זיי זיך געווען פרעמד ביז גאָר. דעם בויער און גלויביקער פּרץ האָבן געמוזט זיין דערווידער אַט די אַלע צעבראַכענע

סקעפטישע אינטעליגענטן — די העלדן פון נאָמבערגס נאָוועלן. פּרץ האָט כּסדר געוואָלט דערפּירן צו אַ וועג און אַן אויסוועג. נאָמבערגס העלדן האָבן זיך כּסדר געדרייט אין אַ קרייז פּון אַ בין־השמשות און האָבן צו גאַרנישט געקאָנט דערפּירן. הגם פּרץ איז געווען אַ קלוגער און הומאַר־פּולער ייד, איז אים פּאַרט זייער פּרעמד געווען די לומדישע סקעפטישע פּיקחות פּון ה. ד. נאָמבערגן פּערזענלעך. ער האָט אַפּילו פּיזיאָנאַמיש נאָמבערגן נישט געליטן. אַט־אָ דאָס קליינע ווינציקע און צעבראַכענע מענטשעלע וואָס האָט גערעדט מיט אַ חסידיש פּישטשעדיק קולכל, געשלוּב־גען ווערטער, און געהאַט אין זיך אַלע חסידישע העוויות, נישט געקוקט דערזיף וואָס ער איז אַ גלוח און טראַגט אַ קאַפעליוש. פּרץ האָט געשטאַמט פּון אַ יידיש־באַלעבאַטישער שטוב און געהאַט אין זיך מאַניערן פּון אַ פּוילישן פּריץ. דערצו איז פּרצן געווען דערווידער וואָס גראַד ער, נאָמבערג, האָט אַזוי ווייניק פּאַרשטענדעניש פּאַר יעדער סימבאָליק און פּאַר דעם טרוימערישן פּלי פּונעם וואָרט און ער זעט דווקא די העכסטע דערגריי־כּונג פּון דער ליטעראַטור אין פּשוטן געזונטן נאַטוראַליזם און אין דעם פּראַסטן אופן פּון וויסנבערגן. עס האָט עפּעס ווי אויסגעקוקט, אַז פּליגל־מאַן, שייקער און שלימזל און אַט די אַלע בין־השמשותדיקע פּילאַזאָפּן, וואָס ליגן אויפן בוידעם און קוקן אַרויס אויף זער וועלט מיט אַ ביטערן ביטול — זיי האָבן אַ קרענקלעכע תּאוה צוצוקוקן ווי עס לעבן די גראַבע יונגען.

פּונדעסטוועגן האָט פּרץ נאָמבערגן שטאַרק מקרב געווען. ער האָט געוואוסט ווי ווייניק אינטעליגענטע און טראַכטנדיקע כּוחות עס געפינען זיך נאָך צווישן יידישע שריפטשטעלער. ביי פּרצן האָבן תּמיד זיינע פּער־זענלעכע פּרעמדקייטן געשפּילט אַ קליינע ראַלע דער עיקר איז ביי אים געווען די ליטעראַטור. די יידישע ליטעראַטור מיט וועלכער ער האָט פּאַרבונדן אַזוי פּיל האַפּענונגען און אַזוי פּיל פּערספּעקטיוון.

די געמלעכע באַציאונג איז געווען פּון נאָמבערגן צו פּרצן. נאָמבערג האָט געשטאַמט פּון ווסידיים, און גראַד פּון גערעו־חסידיים. ער האָט רעוואָל־טירט קעגן זיי און זייערע אויטאָריטעטן. דעריבער איז אים דערווידער געווען די רביסטווע, וואָס האָט זיך געפּירט אַרום פּרצן. זיין סקעפּטיציזם האָט נישט געליטן קיין שום אינגעגלויבט זיין אין אַ מענטש. מעג עס זיין פּרץ. פּאַר פּרצעס סימבאָלישע דראַמען ווי „די גאַלדענע קייט“, „אין

פּאָליש אויף דער קייט" און „ביי נאַכט אויפן אַלטן מאַרק" האָט ער נישט געהאַט קיין געשמאַק. ער האָט זיך אין זיין יוגנט גענוג געהאַט אָנגעלערנט מיט גמרא און פּלפּול און ער האָט דווקא געוואָלט, אַז אין דער יידישער ליטעראַטור זאָל אַלצדינג זיין פּראָסט און פשוט און מע זאָל נישט קוקן צו די שטערן. נאָמבערג איז געווען זייער אָפּנהאַרציק און האָט עס פּרצן כמעט ווי געזאַגט. דאָס האָט אויך מן הסתם גורם געווען אָפּצוקילן די באַציאונגען. אָבער ביידע, סיי פּרץ און סיי נאָמבערג האָבן געוואוסט, אַז פּריער פּון אַלצדינג איז די יידישע ליטעראַטור.

ווען פּרץ האָט אַרויסגעגעבן זיינע „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן" איז די גאַנצע אינערלעכע ליבשאַפט און פאַרערונג צו פּרצן ביי נאָמבערג אַרויסגעקומען צום אויסדרוק. זיין באַגייסטערונג האָט נישט געהאַט קיין גרענעצן און ער האָט אַלעמען געזאַגט, אַז דאָ זעט מען ערשט וואָסער מייסטער פּרץ איז. נאָמבערג איז צופּרידן געווען וואָס ענדלעך קאָן ער געניסן פּרצן פּול מיט דער גאַנצער נשמה און אָן שום פאַראורטיילן. די „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן" האָבן אים גערעדט צום האַרצן אי מיט זייער פשוטות און אי מיט דער הייליקער יידישער ראַמאַנטיק, וואָס איז פאַרט נאָמבערגן געלעגן טיף אין בלוט. ווען דוד פּרישמאַן האָט זיך אויך איצט דערלויבט צו שיסן פיילן און מאַכן פּרצן צו קליינגעלט, נו, דאָ איז נאָמבערג מיט זיין שאַרפּער פּאַלעמישער פּעדער אַרויסגעטראָטן אין דער פּרעסע איינמאַל פאַר אַלע מאָל אַנצוטאָן פּרצן די קרוין און זיך אָפּצו-רעכענען מיט אַלע קליינמאַכער. נאָמבערגס פעליעטאַנען צום שוץ פּון פּרצן וועלן פאַרבלייבן אין דער געשיכטע פּון דער יידישער ליטעראַטור סיי ווי פּערלען פּון פּאַלעמיק און סיי ווי אַ באַווייז וואָס עס הייסט צו קאַנען פאַרערן אַ יידישן שרייבער.

קאָפיטל צען

„דער יוד“. די מומע איטקע קאָן שלום אַשן און
דיין מאַמע. „דער פריינד“. די באַבע לאה לייענט שלום
עליכמען. די באַבע בלימעלע טוט אַן די שפּאַקולן
און קוקט אויפן „פריינד“. שלום־עליכם ווען משיח
וועט קומען. ש. ראָזענפעלד. ד״ר א. מוקדוני.

ווען ס'האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען דער "יוד" בין איך נאָך געווען אַ יונג בחורל. מיין פּאָטער האָט אים באַלד אַבאַנירט. מן הסתם האָט ער עס געטאָן פון גרויס חידוש. מע האָט געוואוסט בלויז פון צייטונגען אויף העברעאיש. פּובליציסטישע מאַמרים אויף יידיש, פּאָליטיק אויף יידיש, און וועלט־גנייעסן אויף יידיש, נאָכדעם ווי אַלע האָבן געלייענט די "הצפירה" און געלעקט די פּינגער פון סאָקאלאָווס מאַמרים און "דבר־היממס" — אַז אויף אַזעלכע טעמעס קאָן מען אויך שרייבן אויף פּראָסט מאַמע־לשון, און אַז דינסט־מיידן וועלן אויך אָנהייבן צו וויסן וואָס סע טוט זיך אויף דער וועלט — דאָס אַלצדינק האָט אויסגעקוקט גאָר ניי און חידושידיק מען האָט אַפילו געהאַט געהערט, אַז אין אַמעריקע דערשיינען טאַג־צייטונג־גען אויף יידיש, נאָר ווער האָט זיי געלייענט, און זיי האָבן בכלל נישט געטאַרט קומען קיין רוסלאַנד. די צייטונגען אויף יידיש־לשון אין אַמעריקע זענען געווען נישט מער ווי איינע פון די ווייטע לעגענדעס פון דער גאַל־דענער מדינה, און וויער לעגענדאַרישקייט האָט זיך געשטאַרקט דערמיט, וואָס מען האָט בסוד דערציילט. אַז די צייטונגען אויף יידיש אין אַמעריקע דערלויבן זיך אַפילו אומגלויבלעכע זאַכן און זידלען דעם רוסישן קייסער, אַ ווערטעלע אויסצורעדן קאָלאַמבוס.

דער "יוד" איז צו אונדז אַלע שבת אַריינגעקומען ווי אַ טייער היימיש־לעך שבת־אויבסט. איך האָב דאָרט דאָס ערשטע מאָל געלייענט שלום־עליכמען. די מעשה מיטן יידישן הונט "ראַבטשיק" האָט מיך דערשיטערט און מיך נאָך טיפּער גערירט ווי דינעזאַנס "יאָסעלע". איך האָב דאָרט געלייענט פּרצן, דוכט זיך, שלום אַש האָט אָנגעהויבן צו דרוקן זיינע

ערשטע זאכן אין "יוד". די מומע איטקע האָט דערציילט, אַז זי קאָן שלום אַשן אויסגעקניפט און אויסגעבונדן. זי קאָן זיין מאַמע און זיינע ברידער. אַז ס'איז פאַראַן אַ מענטש, וואָס האָט אויף זיינע אויגן אָנגעקוקט אַ שריי- בער און אַז אַ שרייבער האָט בכלל אַ מאַמע און ברידער, איז פאַר מיר אויסגעקומען כמעט ווי אוממעגלעך. מען זעט טאַקע, אַז די מומע איטקע איז אַן אויסערגעוויינטלעך ווייבל.

דערנאָך איז זערגאַנגען צו אונדז, אַז אין פעטערבורג הייבט גאָר אַן צו דערשיינען אַ "הצפירה" אויף יידיש מיטן נאָמען "דער פריינד". וואָס הייסט מען שרייבט אין יידיש אויף די אייגענע טעמעס וועגן וועלכע סאַקאַלאָוו גלאַנצט מיט אַזוי פיל רבנישן פּלפול? ווי איז דאָס מיגלעך? כל ישראל וועט טאַקע קאָנען לייענען נייעסן און נישט דאַרפן אָנצוקומען צו די יידן וועלכע פאַרשטייען לשון-קודש כדי פון זיי צו הערן, וואָס עס שטייט אין דער "הצפירה"? דעם ערשטן נומער "פריינד" האָט דער פעטער יאָסל מיט געוואַלטיקער התפעלות אַריינגעברענגט צו דער באַבע לאה. די מומע איטקע האָט געזאָגט, אַז ס'איז נישט מיגלעך קיין "הצפירה" אויף זשאַראַגאָן. סיי די שפּראַך סיי די שרייבער דאַרט זענען נישט מער ווי הוילע עס-הארצות. עס לוינט זיך צומאַל נישט אַריינצוקוקן ווי עס קוקן אויס מאַמרים פאַר דינסט מיידן. פאַר דער מומע איטקע איז עס פשוט געווען המונישע חוצפה, סטייטש, מען וועט זיך באַגיין אַן לשון-קודש און אַן דקדוק? זי האָט אַ קוק געטאַן אויפן "פריינד" פון דרויסן און אַ דריי געטאַן מיט דער נאָז. פאַר דער באַבע לאה אָבער איז עס געווען אַ יום-טוב. אויפדערנאָכט, נאָכדעם ווי זי איז פאַרטיק געוואָרן מיט דער באַלע- באַטישקייט, האָט זי אויסגעשפּרייט דעם "פריינד" אויפן טיש און גענומען לייענען. די נאַפּט-לאַמפּ האָט וואַרעם באַלויכטן די געדרוקטע עמודים. די באַבע לאה האָט אירע אויגן נישט צוגעגלויבט ווי וועלט-נייעסן ווערן געשריבן אויף אַזאַ פשוטן און געפינטלטן יידיש כדי אַלע זאָלן פאַרשטיין. אויס סודות-התורה אין אַ בלאַט צייטונג. ווען זי איז צוגעקומען צום אונטער-שטריך און געטראָפן שלום עליכמען האָט זי זיך גאָר האַרציק דערקוויקט און גענומען פריילעך און זאַפטיק לאַכן.

גראַד איז די באַבע בלימעלע געווען אין קוטנע און ווען זי האָט געזען ווי די באַבע לאה לאַכט אַזוי האַרציק, האָט זי זיך געפרעגט וואָס דאָס איז אַזוינס. די באַבע לאה האָט איר דערציילט, אַז דאָס איז אַ צייטונג

אויף עבר־טייטש און פון איצטער אָן וועלן אַלע פּראָסטע יידן און ווייבער אַליין קאָנען וויסן וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט. וואָס עס איז אַזוינס אַ צייטונג האָט די באַבע בלימעלע נישט גוט באַנומען. דערפאַר האָט זי געוואָלט וויסן פון וואָס די באַבע לאה לאַכט. די באַבע לאה האָט איר געוויזן אויף שלום עליכמען. די באַבע בלימעלע האָט אָנגעטאָן די שפּאַ-קולן און גענומען לייענען. ס'איז איר אָנגעקומען שווערלעך. זי איז נאָר געוואוינט געווען צו דער יידישער אַרטאָגראַפיע פון תּחינות און צאינה-וראינה — אָבער זי האָט געזאָגט, אַז מן-הסתּם איז דער דאָזיקער שלום-עליכם אַ האַרציקער ייד, וואָס מאַכט פּריילעך פּאַרוואַרטע יידישע הערצער. די מצווה פון אַזאָ ייד איז גאַרנישט צו באַשרייבן. די טויערן פון גן-עֶדן שטייען פאַר אים אָפּן, מחמת אָפּילו די גרעסטע צדיקים האָבן ליב אַז מען זאָל זיי פּריילעך מאַכן. מען וועט דאָרט אין גן-עֶדן דעם שלום עליכמען אַוועקזעצן צווישן די גרעסטע צדיקים און ער וועט זיי דערציילן פּריילעכע מעשיות. אַ קלייניקייט! ערשט אַז משיח וועט קומען וועט מען מן-הסתּם שלום עליכמען טראָגן אויף די הענט כדי ער זאָל פּריילעך מאַכן יידן. אין משיח צייטן וועט מען אַרומזוכן מיט ליכט אַזעלכע לוסטיקע יידן כדי זיי זאָלן משמח זיין יידישע הערצער.

מיטן אויפבלי פון יידישן קולטור־צענטער אין פוילן איז עס געווען זעלבסטפאַרשטענדלעך אַז דער „פּריינד“ האָט זיך אַריבערגעטראָגן פון ווייטן פעטערבורג קיין וואַרשע, וואו אַלצדינק איז פול געווען מיט טאַט און האַפּענונג. — די נייע יידישע תקופה איז אויסגעבראַכן ווי אַ פּריידי-קער פּרילינג און עס האָט געווירקט י. ל. פּרין. אין וואַרשע זיינען שוין דערשינען עטלעכע יידישע טאַג־בלעטער, אָבער דער כּבוד און די ווירדע פונם „פּריינד“ האָט זיך געפּילט ווי אַן אויבנאַן פון יידישער ליטעראַטור און זשורנאַליסטיק. עס איז באַמת מער קיינמאַל נישט געווען קיין יידישע טאַג־צייטונג פון אַזאַ חשובן ניוואַ ווי דער „פּריינד“.

דער שטאַב פון דער פעטערבורגער „פּריינד“־רעדאַקציע האָט זיך געביטן, — פּונדעסטוועגן זיינען מיטן „פּריינד“ מיטגעקומען קיין וואַרשע עטלעכע פון די אַלטע רעדאַקציע־מיטגלידער. איך געדענק י. י. פּראָפּוסן און דער עיקר ש. ראָזנפעלדן, דעם נעסטאַר פון יידישער זשורנאַליסטיק. ס'האַט אפשר אויסגעקוקט אַ קאַפעטשקע דאָן־קיכאַטיש ווען ש. ראָזנפעלד

האָט אין זיינע לייט-אַרטיקלען אין „פריינד“ אָנגעפירט אַ שאַרפן קאַמף מיט די רוסישע מיניסטערן און מיטן גראַף וויטע. צו פירן אַ דיספּוט מיט דער מעכטיקער צאַרישער מאַשין — און דווקא אויף יידיש — האָט וואָס שייך דעם פּראַקטישן קאַמף מיט דער צאַרישער מלוכה-פּאָליטיק נישט געהאַט קיין גרויסן ווערט. אָבער וואָס שייך דעם יידישן לייענער איז עס געווען פון אויסערגעוויינטלעכער באַדייטונג. עס האָט צוגעגעבן פיל וואָג דעם יידישן וואָרט און אויסגעלערנט דעם פשוטן ייד צו טראַכטן — אויף יידיש — מיט מלוכהשע טערמינען און מיט באַגריפן פון גרויסער וועלט-פּאָליטיק. אַחוץ דעם איז ש. ראָזנפעלד דאָן געווען פון די מוטיקסטע און ראַדיקאַלסטע יידישע זשורנאַליסטן און ער האָט געפירט אַ מאַדערנעם אָבער פאַרביטערטן קאַמף מיט דער רעאַקציאָנערער אַרטאָדאָקסיע. שפּע-טער נאָך דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע האָט ש. ראָזנפעלד שטאַרק געביטן זיין קורס און זיינע אַנשוואַונגען. דעמאָלט אויף די שפּאַלטן פון „פריינד“ האָט ער פאַרטראַטן דעם רעוואָלוציאָנערן שטאַנדפּונקט פונעם ראַדיקאַלן יידישן בירגערטום. ער האָט אויך געפירט דעם קאַמף פאַרן נאַציאָנאַלן אויבנאָן פון יידיש. אין דעם דאָזיקן פרט זיינען זיינע פאַר-דינסטן ממש היסטאָרישע.

פאַרשטייט זיך, אַז אַלע „פריינד“-מיטאַרבעטער האָבן זיך גרופירט אַרום פּרצן און זיינען געוואָרן פון די מקורבים אין פּרצעס שטוב. אין וואַרשע האָט זיך דער „פריינד“ פאַמעלעך אָפּגעוואוינט פון דער ווייטער פּעטערבורגער קאַלטיקייט. פון דער ראַדיקאַלער און חשובער, — פונדעסטוועגן אַקאַדעמישער — דיסטאַנץ צו דעם אַלעם וואָס עס טוט זיך אינעווייניק אין דער יידישער מאַסע. דער פּעטערבורגער „פריינד“ איז אין וואַרשע אַריינגעקומען אינמיטן פון דעם טעטיקסטן יידישן אויפ-ברויז און ער האָט זיך באַלד צוגעוואוינט צו זיין אינמיטן דער יידישער ווירקלעכקייט. ער איז געוואָרן ווייניקער אַקאַדעמיש ווי אין פּעטערבורג. דערפאַר וואַרעמער און לעבעדיקער. דערביי האָט ער אויף דאָס מינדסטע נישט אַראַפּגעלאָזט פון זיין אַלטן טאָן און פון זיין אַלטער חשיבות. ער האָט זיך אָנגעהויבן צוצוקלייבן מיטאַרבעטער פון די יידישע שרייבער אין וואַרשע און זיך אַריינצואוועבן אין דעם גרויסן און ראַשן אויפבלי פון מאַדערנער יידישער קולטור.

איינער פון די פּיאָנערן פון אַ נייעם ווינקל אין דער יידישער קולטור

איז געווען ד"ר א. מוקדוני. ער איז געווען פון פרצעס מקורבים. צום ערשטן האָט ער אָנגעהויבן דרוקן נאָוועלן אין "פריינד" א. נ. א. קאָפּעל. שפּעטער האָט ער איינגעפירט אין "פריינד" די מאָדערנע טעאַטער־רע־צענזיע. דאָס יידישע טעאַטער האָט אָנגעהויבן צו גיין אויף ברייטע און מאָדערנע וועגן. פון פּרץ הירשביינען איז געמאַכט געוואָרן דער פּרוואוו צו גרינדן אַ מאָדערנע יידישע טרופּע. ד"ר א. מוקדוני האָט די דאָזיקע אַלע טעאַטער־עקספּערימענטן געוואַלט פירן אויף די וועגן פון אַן איראַ־פּעאיש טעאַטער־וויסן. ער האָט פּאַכמעניש אַנאָליזירט די געשפּילטע ווערק, ער האָט גערעדט וועגן רעזשי, וועגן שווישפּיל־קונסט און וועגן די טעכנישע און קינסטלערישע מיטלען וואָס זיינען לעבנס־פּראָגן פאַר אַ גוטער יידישער בינע. פּרץ האָט געוואוסט אַפּצושאַצן אַט די גרויסע פּאַרדינסטן. ער האָט מיט אַפענע אַרעמס אויפגענומען די אַלע, וואָס קומען און שאַפן די נייע תקופּה אין דער יידישער געשיכטע, — און ער האָט ד"ר מוקדונין זייער מקרב געווען.

קאפיטל עלף

„איילט זיך נישט, טרונק“, מיין ערשטע נאָוועלע
דרוקט זיך אין דער „וואַכנשריפט“, „עמנואל“, שלום
אַש גיט מיר צוריק מיין נאָמען, צווישן אַפיקורסים.

ס'איז פארגאנגען מער ווי אַ יאָר און איך האָב צו פרצן געברענגט מיינע ווערק. ער האָט זיי פאַרריכט, מיר געגעבן עצות און געמאַכט קאַמפּלימענטן אַז איך אַנטוויקל מיך כסדר און עס וועט פון מיר עפעס ווערן. איך בין געוואָרן פון די נאַענטסטע מענטשן אין זיין שטוב. ער פלעגט מיך רימען פאַר זיינע מקורבים. צו דרוקן אָבער מיינע זאַכן האָט ער זיך דער־ווייל אָפּגעהאַלטן. מיין דרך־ארץ פאַר פרצן איז געווען גרויס און איך בין נישט דרייסט געווען אים צו פרעגן פאַרוואָס ער לאָזט מיך נישט אַרויס אויף דער ליכט. הגם איך בין נאָך געווען יונג און אין מיר האָט געפלאַטערט און געציטערט דער באַגער צו ווערן אַ יידישער שרייבער — פונדעסטוועגן האָב איך געשוויגן און נישט געלאָזט פאַלן קיין וואַרט וועגן מיין אַנטוישונג. פּרץ האָט עס געמוזט באַמערקן. רימענדיק אַמאָל מיינס אַ נייע זאַך און דערלאַנגענדיק זי מיר צוריק האָט ער זייער ערנסט צו מיר אויפּגעהויבן זיינע ליכטיקע אויגן און געזאָגט:

— איילט זיך נישט, טרונק, איך האָף אויף אייך. איך דרוק זאַכן וואָס זיינען אַ סך שוואַכער ווי אייערע. נאָר טוט עס נישט. צו וואָס זאָלט איר פאַרעפנטלעכן זאַכן מיט וועלכע איר וועט זיך שפּעטער שעמען? אַ גוטער שרייבער מוז האָבן אויסדויער און מוז קאַנען וואַרטן. סוף הכבוד לבוא, האָט ער צוגעגעבן.

איך האָב מיך פולשטענדיק באַרואיקט. מיט אַ ציטערדיק קול האָב איך געדאַנקט פרצן פאַר זיין באַציאונג צו מיר. איך בין אים נאָך היינט דאַנקבאַר פאַר זיין טיפּער און קלוגער עצה. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און דער אַרויסגעבער פון „אונזער

לעבן" ש. האַכבערג האָט זיך מתקנא געווען אין דעם חשיבות פון דעם "פריינד" אין וואַרשע. ער איז אַרזיפגעקומען צו פרצן און אים פאַרגעשלאָגן אַז היות ער וויל אַרויסגעבן אַ ליטעראַרישע וואַכנשריפט אַזוי וויל ער איבערגעבן פרצן די רעדאַקציע. יידישע ליטעראַטור האָט אַנגעהויבן דעמאָלט צו שטייגן אין איר גרויסער חשיבות. שאַפן ליטעראַרישע אויס-גאַבן און צענטערס — פון דעם האָט זיך פּרץ קיינמאָל נישט אָפּגעזאַגט. פאַרקערט, צו יעדן נייעם פּראַיעקט האָט זיך פּרץ באַלד גענומען מיטן גרעסטן ברען. און ער האָט די רעדאַקציע פון דער וואַכנשריפט אַנגענומען.

פּרץ האָט זיך צו אָט דער "וואַכנשריפט" געגרייט מיטן גאַנצן ברען פון זיין פּיאַנערישן טעמפּעראַמענט און זיינע האַפּענונגען. צו יעדער טאַט פון דער יידישער ליטעראַטור האָט ער אַרזיפגעקוקט ווי צו אַ גרויסן אַקט פון נייער יידישער קולטור-געשיכטע. אַזוי ווי ער האָט געהאַלטן פון ש. ל. קאַווען, פון זיין אינטעליגענץ און ליטעראַרישן געשמאַק, האָט ער אים באַשטימט פאַרן סעקרעטאַר פון דער רעדאַקציע. ס'איז געווען אַ גוטער אויסוואַל. מחמת קאַוועס זעלבסטשטענדיקייט איז געווען זייער נוצלעך אין דער רעדאַקציע פון אַ ליטעראַרישן זשורנאַל. קאַווע האָט אין פּרצעס נאָמען געשריבן בריוו צו פאַרשידענע יידישע שרייבער. יידישע שרייבער זיינען דעמאָלט געווען זייער פּרוכטבאַר, און זייערע זאַכן האָבן אויף זיך לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן. איך געדענק ווען ס'איז אַנגעקומען דוד איינהאַרנס אַ ליד — איינס פון זיינע בעסטע און כאַראַקטעריסטיש-סטע לידער — האָט זיך פּרץ זייער געפּרייט דערמיט. משה סטאַווסקי האָט געגעבן איינס פון זיינע געראַטנסטע זאַכן. שלום אַש האָט דאָן געהאַט אַנגעשריבן זיין "אַמנון און תמר" און ער האָט עס געגעבן פאַר דער "וואַכנשריפט". פּרץ האָט געצאַלט חשובן האַנאַראַר, וואַרעם אַזוי האָט ער זיך געהאַט אויסגעערעדט מיט ש. האַכבערגן. דער ערשטער נומער האָט אויסגעקוקט צו ווערן זייער אַ געלונגענער, און פּרץ איז געווען צופּרידן.

איך בין גראַד דעמאָלט געהאַט צוריקגעקומען פון רייכנהאַל, אַן אַרט צווישן די בייערישע אַלפן — אין דער נאַענטקייט פון דעם וואונדער-לעכן בערכטעסגאַדן, וואָס איז שפּעטער אַזוי טרויעריק-באַרימט געוואָרן אַלס היטלערס רעזידענץ. דאָרט האָבן איך געזען אַ זון-אויפגאַנג אין די הויכענישן פון די אַלפן-בערג און האָבן עס באַשריבן אין אַ קליינער סקיצע.

די סקיצע איז פרצן געפעלן געוואָרן. ער האָט זי ביי מיר גענומען אָפּצו־דרוקן אין ערשטן נומער פון דער „וואַכנשריפט“. ענדלעך! ווען ער האָט מיך געהייסן אונטערשרייבן מיין נאָמען אויפן מאַנסקריפט האָבן זיך אין מיר געוועקט אַלע אַלטע פּחדים פון מיין מיליע און מיין סביבה. איך האָב געוואוסט וואָסער מהומה עס וועט זיך טאָן צווישן חסידים ווען מען וועט זען מיין נאָמען צווישן די גרעסטע קעמפּערישע אָפּיקורסים. אַזוי האָט מען דאָרט געקוקט אויף פרצן און זיינע מיטאַרבעטער. איך האָב מיך דער־מאָנט אָן מיין שוואַגער מענדעלע, דעם גערער רבינס ברודער, און מיר האָט זיך אויסגעדוכט, אַז אין זיינע אויגן וועט עס אויסקוקן ווי הוילעך שמד. די קייטן פון אַלע טראַדיציעס זיינען נאָך שטאַרק אויף מיר געלעגן און איך האָב נאָך אַלץ מורא געהאַט פאַרן לעצטן ריס. און איך האָב דעריבער דעם מאַנסקריפט אונטערגעשריבן מיט אַ פּסעוודאָנים — „עמנואל“.

פּרץ האָט עס נישט באַמערקט און האָט גאַרנישט געזאָגט. ער האָט אפּשר נישט געטראַכט דערפון וואָסערע העמונגען עס ליגן הינטער דער דאָזיקער ליטעראַרישער מאַסקע. ווי דערשטוינט בין איך אָבער געוואָרן אַז ווען פּרץ האָט מיר געוווּזן די קאַרעקטור, איז פון אָנהויב דער סקיצע אַנשטאַט „עמנואל“ געשטאַנען פּשוט „י. י. טרונק“. עס האָט זיך אויסגע־לאָזט — ווי פּרץ האָט מיר דערציילט — אַז שלום אַש איז געווען ביי אים און פּרץ האָט אים געוווּזן מיין סקיצע און זי גערימט. שלום אַש האָט געזען מיין פּסעוודאָנים און ער האָט זיך באַלד געכאַפּט וואָס דערונטער שטעקט. ער האָט גוט געקאַנט מיין משפּחה און געוואוסט מיין העמונגען. אים גראַד — און מיט רעכט — איז געגאַנגען דעריין, אַז טאַקע איינער פון מיין קוטנער משפּחה זאָל אַריינקומען אין דער יידישער ליטעראַטור, און ער האָט אויסגעמעקט דעם פּסעוודאָנים און אויפגעשריבן מיין ריכ־טיקן נאָמען. עס איז געווען אַן אויסטערלישער שפּאַס פון די געשעענישן. ווען איך האָב אין „הקול“ געוואַלט אונטערשרייבן מיין נאָמען האָט דער „קליינער“ מענדעלע אים אויסגעביטן אויף אַ פּסעוודאָנים. אין דער „וואַכנשריפט“ האָב איך געוואַלט אַ פּסעוודאָנים האָט שלום אַש מיר צוריקגעגעבן מיין נאָמען. ביידע האָבן געהאַנדלט פון מיין משפּחה־שטאַנד — אָבער דורכאויס מיט קעגנזעצלעכע כּוונות.

אַגב וויל איך צוגעבן: צומאַרגנס נאָכדעם ווי פּרץ האָט צוגענומען

מיין מאַנסקריפט אים צו דרוקן, און איך בין אַרײַנגעקומען צו פרצן אין שטוב, איז קאָווע געוועסן ביים טיש און געשריבן, גלייב איך, בריוו. פּרץ איז מיר אַקעגנגעגאַנגען מיט אַ שמייכל און געזאָגט?

— איר מעגט זײַן צופרידן, טרונק, קאָווען געפעלט אייער זאַך. אויב אַזאַ פאַרפיעשטשעטע נאָז זאָגט אַז ס'איז גוט, איז עס טאַקע גוט. קאָווע האָט שאַרף אַרײַנגעשמייכלט אינם טיש אַרײַן.

איידער די ״וואַכנשריפט״ איז אַרויס פון דרוק, האָבן זיך דערווייל אין האַכבערגס צײַטונג ״אונזער לעבן״ באַווײַזן אַנאַנסן וועגן צוקינפטיקן זשורנאַל. מיין נאָמען איז דאָרט געשטאַנען עפנטלעך אַפגעדרוקט צוזאַמען מיט די נעמען פון פרצן, שלום אַשן און אַנדערע באַקאַנטע און חשובע שרייבער. די אמתע ״וואַכנשריפט״ וואָלט אפשר גאָר נישט דערלאָנגט צו די חסידישע קרייזן. ״אונזער לעבן״ אָבער איז גראַד געווען אַ צײַטונג וואָס איז געלייענט געוואָרן אין די אַרטאָדאָקסישע ספערעס אין פוילן, אין אַלע הייזער פון אונדזער משפּחה, צווישן גערער און אַלעקסאַנדערער חסידים — מיין משפּחה-נאָמען איז געווען גוט באַקאַנט אין פוילן — און אין די הייזער פון די פּריוועטעס. אומעטום האָט דער אַנאַנס פון ״אונזער לעבן״ צעטראָגן די דאָזיקע באַמבע, ווער עס איז אַפן אַריבער צו פרצן מיט זײַנע אַפיקורסים. ס'איז געווען אַ טעמע אויף צו זײַן בייו און צו שמועסן דערפון אין אַלע חסידים-שטיבלעך. אַ סך חסידים האָבן אומישנע געקויפט די ״וואַכנשריפט״ כדי צו זען וואָסערע אַפיקורסות איך שרייב דאָרט. דער אַלעקסאַנדערער ״הויף״ ווי אויך מיין שוואַגער, דער ״קליינער״ מענדעלע האָבן איבערגעריסן מיט מיר אַלע באַציאונגען. מיין פאַטער, הגם ער איז איבערלעך געווען שטאַלץ אויף מיר, האָט פונדעסטוועגן זיך שטאַרק דערשראַקן פאַר דער דאָזיקער גרויסער אַפענער מרידה. בלויז דער פעטער יאַסל פון לובלין האָט מיר געשריבן אַ בריוו פול מיט ווינ-שעוואַניעס, און אין דעם דאָזיקן בריוו אויך אַרײַנגעלייגט זײַנס אַ ליד כדי איך זאָל עס ווייזן פרצן. דער פעטער יאַסל איז געווען געכאַפט אויף דער מעשה פון אַ ״רואוװ צו טאָן מיט דער מוזע.

איך בין אָבער סוף-כל-סוף צופרידן געווען וואָס ענדלעך — אַפילו נישט מיט מיין אייגענעם מוט — בין איך געשטעלט געוואָרן אויף פרייערע פיס.

פאַרן צווייטן נומער ״וואַכנשריפט״ האָט פּרץ ווידער גענומען פון

מיר עפעס צו דרוקן. איך האָב געזען אַז עס דערשיינט דער צווייטער און דריטער נומער און מיין צווייטע זאך ווערט נישט געדרוקט. איך האָב מיך, פאַרשטייט זיך, נישט געפרעגט. אין אַ סך יאָרן שפעטער, שוין נאָך פרצעס טויט, האָט מיר קאווע אַמאָל געזאָגט, אַז ער האָט פאַר מיר אַ מתנה. ער האָט אַרויסגענומען פון זיין בוזעם־טאַש אַ מאַנסקריפט און אים מיר דערלאָנגט. עס איז געווען מיין צווייטער מאַנסקריפט וועלכן פּרץ האָט ביי מיר גענומען פאַר אַ ווייטערן נומער פון דער „וואַכנשריפט“. אויבנאָן אויפן מאַנסקריפט איז מיט פרצעס האַנט געווען צוגעשריבן: „דרוקן. י. ל. פ.“. אונטער דער דאָזיקער צושריפט פון פּרצן איז געווען אונטערגעשריבן: „נישט דרוקן. ש. ל. קאווע.“ גערעכט, פאַרשטייט זיך, איז דורכאויס געווען קאווע. אַט־אָ דעם כתב־יד האָב איך געהאַלטן אַוועק־געלייגט צווישן מיינע טייערסטע זכרונות — און אויך ער איז מיר אַוועק־געקומען ווען די דייטשן האָבן געמאַכט אַ תל פון מיין ביבליאָטעק.

קאפיטל צוועלף

די זאמליכער „ידיש“, אפרים קאגאנאווסקי.
צבי הירשקאן. „ציגינער“. מען ווארט אויף רעצענזיעס.
עס פארט זיך נישט אַ גבירישער יונגערמאן און אַ
ידישער שרייבער. דער מאַראַלישער ניוואַ פון יעדער
נער צייט. ש. ניגער.

ש. האַכבערג האָט מיט דער „וואַכנשריפט“ נישט לאַנג אויסגעהאַלטן. מן־הסתם האָט דער עקספעוימענט אים נישט געלוינט. עס האָט נישט לאַנג געדויערט — יידישע ליטעראַטור איז דעמאָלט געווען אַ גרויסער ענין — דער פאַרלעגער לידסקי איז אַרויפגעקומען צו פרצן מיט אַ נייעם פראַיעקט אַרויסצוגעבן פּעריאָדישע זאַמליכער אונטערן נאָמען „יידיש“. אַז פּרצן איז לידסקיס פּראַיעקט ווידער געווען שטאַרק צום האַרצן — פון דעם איז אָפּגערעדט. פאַרט קאָן אַ קליינע וואַכנשריפט נישט טאָן דאָס וואָס ליטעראַרישע זאַמליכער. אין דער „וואַכנשריפט“ קאָן מען דרוקן נישט מער סיידן ווי קלענערע זאַכן. אין דער יידישער ליטעראַטור איז דעמאָלט געגאַנגען דער רוף נאָך גרויסע אומפאַנגרייכע ווערק. נאָך דעם עפישן ראַמאַן אויף יידיש אַנשטאַט דער בלוזער נאָוועלע. אין זאַמל־ביכער, אָט וואו מע וועט באַזויינן צו דרוקן אומפאַנגרייכע זאַכן און מען וועט זיך דאָרט צעפירן די הענט. אַחוץ דעם האָבן זאַמליכער נאָך אַ מעלה: מען קאָן אָנהייבן פּרואוון קראַטקאָס פּלענער און אַרויפברענגען אויך די אויפּוואַכנדיקע יידישע פּלאַסטיק אויף די הילעס פון די ביכער. די אויסזיכטן זיינען געווען ראַזיק.

דערצו — אין צייטן פון רענעסאַנס שפּאַרט פון אומעטום אַריין די גייסטיקע מזל־ברכה. אין פּרצעס שטוב האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַזויינן נייע און יונגע טאַלאַנטן פון יידישע שריפטשטעלער.

אין אַ געוויסן נאָכמיטאָג האָט זיך ביי פּרצן אין שטוב באַזויינן אפרים קאַגאַנאָוסקי. אויב איך האָב קיין טעות נישט האָט אים אַרויפגעברענגט מנחם. קאַגאַנאָוסקי איז געקומען פון דער יידישער אַרעמקייט פון סטאַווקע

געסל. ער איז נאך געווען גאר א יונגער בחור, אבער ער איז געווען שיין ווי א פרינץ און האט געהאט א ליבן, קלוגן און אפנהארציקן שמייכל און א סך פיין-דערצויגענע און אריסטאקראטישע מאניערן. קאגאנאָוסקי האט אנגעהויבן צו שאפן אויף צוויי געביטן, נעמלעך, צו מאַלן און צו שרייבן. קראַטקאָ האט שוין געהאט געזען זיינע מאַלערייען און זיי זיינען אים געפעלן געוואָרן. דער עיקר האט ער באַלד ביי אַלעמען און ביי פּרצן אויסגענומען מיט זיינע נאָוועלן. ס'זיינען געווען נאָוועלן סיי פּיקאַנט אין דער טעמע און סיי זייער מאַלעריש אין דעם רעקוויזיט. מען האט אין זיי שוין באַשיימפערלעך געקאַנט זען דעם שפּעטערן קאגאנאָוסקי. פּרץ האט באַלד פון אים אנגעהויבן שטאַרק צו האַלטן און אויף אים געלייגט פיל האַפּענונגען, און ער האט זיך נישט אַנטוישט. פון אפרים קאגאנאָוסקי אין טאַקע אויסגעוואַקסן איינער פון די בעסטע יידישע שריפטשטעלער.

דער חן און די פיקאַנטעריע פון זיין קונסט איז געלעגן אין קאַגאַ-נאָוסקיס פּערזענלעכקייט גופא. ער איז באַלד געוואָרן אַלעמענס ליבלינג. פּרץ האט אים גערופן „קאַהאַנאָוסקי“. ער איז געווען אי אַ באַהעם אי אַן אַריסטאָקראַט, אי ליריש אי מלא שאַרם און גייסטרייכקייט. וויבער זיינען פאַר אים משוגע געוואָרן. זיין יוגנט, זיין פּרינצלעכע שיינקייט און זיין ראַפּינירטער און עלעגאַנטער וויץ, האט געקאַנט די שענסטע און ראַפּינירטע פרוי פאַרדרייען דעם קאַפּ. קאגאנאָוסקי האט טאַקע אויס-געמישט צוזאַמען עבן און דיכטן. ער האט געלעבט און געשריבן ווי אונטערן רוש פון אַ לייכטן איידעלן שאַמפּאַניער. דאָס דאָזיקע לעבן זיינס האט ער אַריינגעטראָגן אין דער יידישער ליטעראַטור מיט דער באַהאַלטענער פּילאָזאָפּישער איראַגיע פון אַ פּעטראַניוס.

אויך דער גרויסער „ראַמאַן“ האט נישט געלאָזט אויף זיך וואַרטן.

אויף דער רעקאַמענדאַציע פון א. ווייטערן האט זיך ביי פּרצן באַוווּזן אַ יונגערמאַן מיטן נאָמען צבי הירשקאָן. אַ טונקעלער טרוקענער ליטוואַק. ער איז אויפגעטראָטן מיט פיל זיכערקייט און האט שוין אויף זיך געקוקט ווי אויף דעם אָנערקענטן גאון. ער איז געווען זייער נישט קיין סימפּאַ-טישע פּערזענלעכקייט. מיט דער עקשנות פון אַ ליטוואַק אַ פּרוש האט ער עפּעס תמיד כּיטרע באַהאַלטן אין זיין וועזן. דאָס באַהאַלטענע אין אים איז גאר געווען נישט סימפּאַטיש. ער האט אויך געהאַט זייער אַ דער-ווידערלעך קול, אַ קול אַן שום געמיט-זאַפטן און טרוקן ווי אַ האַלץ.

הירשקאן האָט אָבער צו פרצן אַרױפגעברענגט סײ אַן התפעלותדיקן בריוו פון װײטערן און סײ אַ גרויסן ראַמאַן „צװײ װעלטן“. אײך געדענק, אַמאַל אײז אַ נאַכמיטאָג — ס׳זײנען געװען עטלעכע שרײבער בײ פּרצן. מען האָט אַרײנגעגעבן טײ. צבײ הירשקאָן האָט מיט גרויס זעלבסטזיכערקײט זײך פּאַרנומען פּאַרצולײענען זײן ראַמאַן. ער האָט געלײענט מיט אַ טאַן גלײך װי מיט דעם דאָזיקן ראַמאַן װאָלט זײך אָנגעהויבן אַ נײע תקופּה אײן דער ײדישער ליטעראַטור און ער האָט אַהער געברענגט צו פּרצן דאָס נײע אַמעריקע. ס׳אײז געװען נישט מער װי גאַר אַ פּאַרעלטערטער און נישט אַרײגעניצעלער נוסח פון דערצײלן. קאָװע האָט שפּעטער געזאָגט, אַז אױב מענדעלע אײז דער „זײדע“ אײז הירשקאָן דער „זײדע“ פון מענ-דעלען. זײער אַ קלוג װאָרט און אױף דער האַר צוגעפּאַסט צו דעם לשון און דעם דערצײלונגס-אופן פון צבײ הירשקאָן. ס׳אײז פּאַרט געװען אַ נײער ײדישער ראַמאַן, און פּרץ האָט עס גענומען פּאַר די זאַמלביכער „ײדיש“.

צו די בעסטע זאַכן, װאָס פּרץ אײז צופּרידן געװען צו באַקומען אײז געװען מנחמס „שלמה“. אַ פּאַעמע װאָס אײז װידער געװען אַ פּראַװ פון אַ נײער פּאַרעם און נײעם רײטס אײן דער ײדישער דיכטונג. פון מײר האָט פּרץ גענומען פּאַרן זאַמלבוך אַ נאָװעלע „ציגײנער“. סײ פּרץ און סײ קאָװע — װאָס אײז געװאָרן דער רעדאַקציע-סעקרעטאַר פון די זאַמלביכער — האָבן מײר פּאַר דער דאָזיקער נאָװעלע געמאַכט קאַמפּלימענטן.

בײ פּרצן אײן שטוב האָט זײך געקאַכט מיט די זאַמלביכער. קאָװע האָט געשריבן בריוו צו ײדישע שרײפטשטעלער און ס׳זײנען אָנגעקומען מאַנסקריפּטן. אױך שמעון קראַטקאָ האָט דאָ צעפּירט זײנע פּלענער. ער האָט פון פּרצן באַקומען די הײלע און ער האָט פּאַר אײר געמאַכט אַ צײכע-נונג װי אַ סטילזירטע „שױתי“ מיט אַלע בלימעלעך, הערשעלעך און ציגעלעך פון דער פּאָלקסטימלעכער ײדישער פּאַנטאַזיע.

װען דאָס ערשטע זאַמלבוך „ײדיש“ אײז אַרױס פון דרוק אײז עס געװען אַ געשעעניש אײן דער ײדישער ליטעראַטור. מען האָט געװאָרט אױף רעצענזיעס. די ערשטע שװאַלב אײז געקומען פון לאַדזש. אײן דער לאַדזשער טאַג-צײטונג „פּאָלקסבלאַט“ האָט לאַזאַר קאַהן דער ערשטער רעצענזירט דעם זאַמלבוך „ײדיש“. אַלע אַנטייל-

נעמער זיינען פון אים שטארק געלויבט געוואָרן, אַחוץ מיר. צו מיר האָט ער געהאַט שטאַרקע פאַרבאַהאַלטן און געגעבן אַן אַנצוהערעניש פּרצן ווי אַזוי פּאַלט ער אויס אַרײַנצונעמען אַ גבירישן יונגמאַן אין דער געזעל־שאַפט פון ייִדישע שרייבער. איך דערצייל עס נישט דערפאַר, ווייל איך טראָג חלילה נאָך מיין ליבן פריינט לאַזאַר קאַהנען דעם מינדסטן פאַר־דרוס. פאַרקערט: איך וויל נאָר דערמיט ווייזן דעם הויכן מאַראַלישן ניוואַ פון דער דעמאָלטדיקער ייִדישער ליטעראַטור און ייִדישער פּרעסע. דער רעוואַלוציאַנערער ייִדישער אַרבעטער־קלאַס האָט געפירט אַ הייליקן קאַמף קעגן דער קאַפיטאַליסטישער וועלט און אירע סאַטראַפּן. די ייִדישע ליטעראַטור און די ייִדישע פּרעסע האָבן זיך געפילט ווי דאָס געוויסן פון דעם דאָזיקן קאַמף. ס'האַט זיך נישט צוגעגלויבט אַז פון דעם קלאַס מיט וועלכן מען האָט פאַרבונדן אַזוי פיל סאַציאַלע אוממאַראַלישקייט זאַל קענען אַרויסקומען עפּעס רעכטס. איך מוז נאָך צוגעבן — און דאָס אויך וואָס שייך דעם ניוואַ פון יענער צייט — הגם איך בין שוין געוואָרן אַ ייִדישער שרייבער, אַרויפגעקומען צו פּרצן און אַנגעהויבן צו לעבן אין גרויס־גוט־פריינטשאַפט מיט מיינע קאַלעגן, פונדעסטוועגן איז עס מיר זייער שווער אַנגעקומען ביז עמעצער פון די ייִדישע שרייבער האָט געוואַלט אַרײַנקומען צו מיר אין הויז. מען האָט עס געהאַלטן פאַר אַ פּחיתת־הכבוד צו קומען אין גבירישע הייזער און לאָזן זיך מכבד־זיין פון גבירישער זאַטקייט. אַזאַ איינשטעלונג — לויט אונדזערע היינטיקע השגות איז זי אפשר אַ ביסל צו נאַאיוו — האָט פיל אויפגעהויבן דעם מאַראַלישן ווערט פון דעם שריפטשטעלער און די ליטעראַטור.

איינמאַל — שוין היפשע עטלעכע וואָכן נאַכדעם ווי דאָס ערשטע זאַמלבוך „ייִדיש“ איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן — בין איך אַרויפגעקומען צו פּרצן. ער איז מיר אַקעגנגעאַנגען אַ צעשטראַלטער:

— זעט וואָס מען שרייבט וועגן אייך, האָט ער געזאַגט און מיר אויפגעמישט אַ רוסישן זשורנאַל.

דאָרט איז געווען אַפּגעדרוקט אַ גרויסע אַפּהאַנדלונג וועגן זאַמלבוך „ייִדיש“ פון ש. ניגערן. ש. ניגער — באַלד ווי ער איז נאָר אויפגעטראָטן אַלס קריטיקער האָט ער געצויגן אויף זיך אַלעמענס אויפּמערקזאַמקייט. מען האָט זיך מיט אים אַנגעהויבן שטאַרק צו רעכענען. ניגערס דערשיינונג איז ווירקלעך געווען אַ גרויסער פאַרשריט אין דער, מיט אימפעט אויפ־

וואכנדיקער, יידישער ליטעראטור. דאָס געביט פון קריטיק, אָן וועלכער אַ ליטעראַטור קאָן זיך גאַרנישט באַגייין, איז נאָך ביז אַהער געלעגן אין די ווינדעלעך. אַלצדינק וואָס שייך קריטיק האָט נאָך באַלאַנגט צו דער צופעליקייט און צו די קאַפּריון פון דער ליטעראַטור. בעל־מחשבות האָט נאָך נישט געהאַט געוואוסט פון אַ פּלאַנירטן מעטאָד אין דער ליטעראַטור־קריטיק. ער האָט בלויז אַריינגעברענגט דעם עסטעטישן פעליעטאָן. אייגנטלעך: די לוינענהאַפטיקע ליטעראַרישע עסיי. איין אויפזאַץ פון בעל־מחשבות האָט זיך נישט געבונדן מיטן אַנדערן. מען האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי ער, בעל־מחשבות, שטעלט זיך פאַר דאָס בילד און דעם וועג פון דער יידישער ליטעראַטור. ש. ניגער האָט דער ערשטער אַריינגעברענגט דעם אַקאַדעמישן קריטישן מעטאָד. אין דעם דאָזיקן פּרט זיינען זיינע פאַרדינסטן אומגעוויינטלעך באַדייטנדיקע. עס גייט נישט אין דעריין, וויפל מען איז מסכים מיט ניגערן אין שייכות זיין צוגאַנג צו דעם וועזן און פּראַבלעמען פון דער ליטעראַטור. ניגער אַרבעט מיט אַ מעטאָד פון גרויסער ליטעראַטור־קריטיק, אַ מעטאָד, וואָס אין גרויסן און גאַנצן איז זיין שעפּער געווען געאַרג בראַנדעס.

אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן „יידיש“ האָט ש. ניגער באַזונדערס אָפּער־געהויבן מיך און אפּרים קאַגאַנאָוסקין. ער האָט דאָרט געזאָגט אויף מיין חשבון עפיטעטן פון וועלכע עס האָט מיר פּשוט געשווינדלט אין די אויגן. די עפיטעטן זיינען געווען היפש איבערגעטריבענע. איך זאָג עס מיט פולער אויפריכטיקייט: מיין נאָוועלע „ציגיינער“ האָט עס לחלוטין נישט פאַרדינט. פּרץ האָט אויסגעדריקט זייער פיל צופּרידנקייט. עס איז אים געווען שטאַרק צום האַרצן וואָס ש. ניגער רימט מיך. וואָרעם ער האָט באַקומען פון פאַרשידענע זייטן באַהאַלטענע פאַרוואָרפּן פאַר וואָס ער נעמט אַריין אַ גבירישן יונגמאַן אין אַ זאַמלבוך צווישן יידישע שרייבער. אין יענער צייט האָט מען געהאַט צו גבירים פאַראַרטילן. מען האָט עפּעס נישט געקאַנט ביי זיך פּועלן אַז פון דעם דאָזיקן מעל קאָן מען אַפּבאַקן אַן אַרנטלעך ברויט.

קאַפיטל דרייצן

„די קאַזע“. חנה וויל נישט גילטן אין עמיצנס
זכות. אונזער קעכין וויל נישט האָבן קיין מחזקות
מיט היינטוועלטיקע בחורים. קווי פּראָ קוואַ. נישט ביי
מאַטען.

עס האָט גענומען אַ לענגערע צייט ביז איך האָב מיין פרוי חנה אַרויפגעברענגט צו פרצן אין שטוב. הגם שפעטער — ווען ער האָט זיך דערקענט אויף איר טיפער אינערלעכער אינטעליגענץ און אויף דער אינטואיציע פון איר מענטשן־קענשאַפט — האָט ער פון איר זייער געהאַלטן און ליב געהאַט מיט איר צו פירן לאַנגע געשפרעכן און זי מיטצונעמען אויף זיינע שפּאַצירן אין זאַקסישן גאַרטן. פּרץ דערמאָנט זי אין זיינע בריוו צו דינעזאָנען. ער רופט זי דאָרט אויף אַ שקאַצישן נאָמען: „די קאָזע“.

אַז דער נאָמען „קאָזע“ — מיט וועלכן פּרץ האָט גערופן חנה — איז געווען צוגעפאַסט סיי צו איר טעמפּעראַמענטפולער יינגלשער שקאַ־צישקייט, סיי צו איר הומאַר קאָן מען זען פון דעם ווייטערדיקן „אינצידענט“. איך האָב נישט אַרויפגעפירט חנה צו פרצן איבער צוויי טעמים. קודם איז עס געווען קעגן מיין טאַקט־געפיל זיך באַלד צו באַזעצן ביי פּרצן מיט מיין גאַנצער משפּחה. צווייטנס, האָט אויך חנה קיינמאַל נישט געוואַלט גילטן אין עמעצנס זכות. זי האָט געוואוסט, אַז נאָר צוליב דעם וואָס זי איז זי פרוי פון אַ שריפטשטעלער עפענען זיך פאַר איר די טירן צו פּרצעס הויז, אויז נישט צוליב איר אייגן גילטיקייט. דער משפּחה־שטאַלץ פון לאַנגע דורות איז ביי איר געווען שטאַרק אַנטוויקלט, הגם אין וועזן אירן — נישט געקוקט דערויף, וואָס זי איז דערצויגן געוואָרן אין דער משפּחה־קאַמאַריליע פון די פּרויוועסעס — איז זי געווען זייער דעמאָקראַטיש. זייער פשוט ביי זיך. עס איז איר פונדעסטוועגן שווער פאַרגעקומען צו זיין דאָס „צולייגעניש“ און דאָס פינפטע ראָד ביים וואָגן.

איך האָב געוואַרט אויף אַ געלעגנהייט זי אַרויפצוברענגען צו פרצן. פרץ האָט מיך אַ סך מאָל געפרעגט פאַרוואָס איך קום נישט צו אים אַרויף מיט מיין פרוי.

עס האָט זיך געמאַכט אַ געלעגנהייט. ווייל די געלעגנהייט איז געווען זייער נישט קיין געראַטענע האָט זי זיך אָפגעשפּילט אויף פּאָלגנדיקן וויציקן און שקאַצישן קווי־פּראַ קוואַ.

פרץ האָט אַמאָל געהאַט צוויי בילעטן אין דער וואַרשעווער אָפּערע. ער האָט מיר געגעבן איינעם כדי איך זאָל מיט אים מיטקומען. עס איז מיר איינגעפאַלן אים צו מאַכן דעם אומגעלומפּערטן און נישט־טאַקטישן פּאַרשאַג, אַז היות אפשר זאָל איך דעם בילעט אַוועקגעבן מיין פרוי. זיי וועלן זיך טרעפן אין טעאַטער און אַזוי אַרום שליסן באַקאַנטשאַפּט און ברעכן דאָס אייז. פרץ האָט עפּעס ווי מסכים געווען. מיט נאַאיווער האָפּער־דיקייט האָב איך אַהיים געברענגט חנהן דעם בילעט.

חנה האָט מכלומרשט מסכים געווען צו גיין אויפן בילעט אין דער אָפּערע און אויף אַזאַ אומגעלומפּערטן אופן זיך צו באַקענען מיטן פרצן. ערשט אין אַוונט פאַר דער פּאַרשטעלונג האָט זי מיר מיט גרויס תּמימות געזאָגט אַז זי פּילט זיך נישט גוט און וועט ליידער דעם בילעט נישט קאַנען אויסנוצן.

איך האָב עס אָנגענומען פאַר אַ גוטן תּירוץ. צומאַרגנס האָט חנה מיר געזאָגט, היות אַזוי ווי זי האָט נעכטן געזאָלט זיין מיטן פרצן אין טעאַטער און זי איז נישט געקומען. וועט זי מיט מיר היינט אַרויפגיין צו פרצן.

איך האָב עס אין מיין נאַאיוויטעט ווידער באַטראַכט פאַר אַ ריכטיקן שריט. — און מיר זיינען ביידע אַרויפגעאַנגען צו פרצן. פרץ האָט, ווי זיין שטיינער איז, אַליין געעפנט די טיר. איך האָב אים פּאַרגעשטעלט מיין פרוי. דאָ זיינען ביידע צוזאַמען — פרץ און חנה — אויסגעבראַכן מיט אַ שאַליק געלעכטער.

איך האָב געקוקט און נישט פּאַרשטאַנען. דער שקאַצישער וויץ פון חנהס זייט האָט זיך באַלד אויפגעקלערט צו ביידנס (פרצעס און חנהס) גרויסער און פּריילעכער צופרידנקייט.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן די פּאָלגנדיקע מעשה: אַזוי ווי חנה האָט געוואַלט ווייזן וואָס עס הייסט אַזוינס ווען מען

באטראכט זי בלויו ווי א „צוטשעפעניש“ און מען גייט זיך מיט איר באקאנען אויף אזא פראווינצערנישן אופן, האט זי זיך מיישב געווען און אוועקגעגעבן דעם בילעט אונדזער קעכין. גראד איז ביי אונדז געווען א קעכין אן עלטערע פארזעסענע מויד, דערצו אן ערשט געקומענע פון א פוילישן העק און זי האט נאך נישט געוואוסט פון די ווארשעווער מנהגים. א יידישע קעכין נאך גאר פון אלטן סידור. זי האט גערעדט אויף א זינגענדיקן פראווינצערנישן יידיש, געהאט א פאלקסטימלעכן מענה לשון און זיך פון קיינעם נישט געלאזט שפייען אין דער קאשע. זי האט נישט געוואלט קיין מחזקות מיט היינטוועלטיקע ווארשעווער בחורים, נייערט א פארביטערטע געווארט אויף א שדכן צי א שדכנטע. געלייגט א גראשן צו א גראשן און געזאמלט אויסשטייער. זי האט געוואלט חתונה האבן ווי איר מאמע, צוריק פארן אין שטעטל און זיך אוועקשטעלן דארט אויפן מארק און האנדלען מיט עיפות. ווארשע איז פאר איר געווען צו טומלדיק און צו פארשייט. די מויד האט א פארביטערטע געווארט. — און שדכנים זיינען נישט געקומען. דער מינדסטער פלירט וואס א ווארשעווער בחור איז זיך אונטערגעשטאנען מיט איר אַנצוהויבן, סיי אין געוועלבל, סיי אין דער יאטקע און סיי סתם אויף דער גאס, האט די פארזעסענע מויד באַלד אָפגעענטפערט מיט א פזמון פון קליינשטעטלדיקן יידיש — אַז דעם בחור איז גיך פאַרגאַנגען דער חשק. קיין סך בעלנים האט די אלטע אומגעלומפערטע מויד אויף זיך נישט געהאט. אפילו שבת האט זי נישט געוואלט גיין שפאצירן, נאר זיך גוט אויסשלאפן אונטער דער ווארעמער פערענע.

ווען חנה האט דער מויד פלוצעם אָנגעשלאָגן צו נעמען א בילעט און אויף טשעקאוועסט גיין אין „גרויסן טעאטער“ אריין, האט די מויד תחילת דערפון נישט געוואלט הערן. זי וויל נישט קיין טעאטער. דארט זיינען דא פול יונגען און זיי לאזן א מויד נישט קיין מנוחה. חנה האט זי אָבער שטאַרקער אָנגעהויבן צוצורעדן, און דער עיקר איר איינגערעדט אַז אפילו פאַר א שידוך איז בעסער אַמאָל צו האָבן געווען אין א טעאטער און נישט אויסקוקן אין די אויגן פון א חתן ווי א פאַרצייטישע בהמה. פאַרפאַלן, היינטיקע בחורים פאַרלאָנגען מיידלעך וואָס זיינען שוין אַמאָל געווען אין טעאטער. כדי צוצוגעבן דער מויד חשק האט חנה איר צוגעזאגט אויסצובאָרגן א ניי און שוין שבתדיק קליידל. חנה האט די קעכין

אונדזערע אויסגעפוזט אין עסיק און אין האַניק און זי מיט גרויס פאַראַד
אָוועקגעשיקט צו פרצן אין „גרויסן טעאַטער“.

די ווייטערדיקע פרטים און ווי אַזוי די דאָזיקע פריילעכע מעשה
איז ווייטער פאַרלאָפֿן האָב איך געהערט נאָך ביי פרצעס טיר סיי פון
פרצן, סיי פון חנהן.

— וועמען האָט איר געשיקט אויף אייער אַרט אין טעאַטער אַריין?
האַט פּרץ אַ שטאַרק לאַכנדיקער געפרעגט.

חנה האָט אויך געלאַכט און געענטפערט:

— מיין קעכין, אַן אַלטע פאַרזעסענע מויד, און זויער און ביטער
דערצו.

— בכוונה האָט איר אויסגעטראַכט דעם דאָזיקן קלוגן ווייץ?

— אַוודאַי בכוונה. מען זאָל זיך נישט וועלן באַקאַנען מיט אַ יונגער
דאַמע אויף אַזאַ בטלנישן אופן און איר אומבאַקאַנטערהייט שיקן אַ בילעט
אין טעאַטער.

— איר זענט גערעכט. אַלצדינק איז שולדיק אייער שליממזלדיקער
מאַן. האָט פּרץ געלאַכט.

און דאָ האָט פּרץ דער ערשטער אַנגעהויבן צו דערציילן ווי אַזוי עס
איז צוגעגאַנגען.

קומענדיק אין דער אָפּערע האָט ער אויסגעזוכט זיין פּלאַץ. ער האָט
געוואוסט, אַז רעכטס נעבן אים דאַרף זיצן מיין פרוי. ער האָט טאַקע
געזען זיצן אַ ווייבלעך נפש. אָבער אים איז באַלד זויער געוואָרן אין
מויל. ער האָט געטראָפֿן עפעס אַן עלטערע אומגעלומפערטע יידענע, אַ
דיקע, מיט רויטע צעפאַדערטע און אויסגעפראַצעוועטע הענט. אים איז
היפש קשה געווען אַז דאָס זאָל זיין אַ טאַכטער פון די פּריוועסעס און מיין
פרוי. נאָר פאַרפאַלן, אַזוי איז עס און ס'איז נישטאַ וואָס צו מאַכן. ביים
ערשטן וואָרט וואָס ער האָט געפרוּאוּט צו איר רעדן, האָט זי אים אַנגע-
קוקט מיט אַ ווילדן כעס, עפעס אַרויסגעברומט אייף יידיש, און זיך האַסטיק
אָוועקגעדרייט. ער האָט ווידער געפרוּאוּט עפעס זאָגן. דאָ איז די יידענע
געוואָרן שוין גאַר אין כעס און אים געזאָגט, אַז ער זאָל זיך פון איר
אָפּטשעפען און נישט קיינעם דרייען קיין ספּאַדיק. פרצן איז גאַר אומעטיק
געוואָרן. ער האָט געשוויגן. אָבער ס'איז דאָך פאַרט טרונקס פרוי, און

ער האָט געפרוואווט טאָן דעם לעצטן שריט און איר אונטערטראָגן אַ באַמ־
 באַניערע שאַקאַלאַדע און געבעטן זי זאָל עפעס נעמען.
 די יידענע האָט מיט ביידע הענט פון זיך אַ שטופּ "אַוועק"געגעבן דעם
 כיבוד, און געזאָגט פּרצן שוין גאַר אויף אַ גראַב לשון אַז ער זאָל האַלטן
 די הענט ביי זיך.

במשך דער גאַנצער פּאַרשטעלונג האָט פּרץ געשוויגן. אַהיים קומענ־
 דיק האָט ער דערציילט דער מאַדאַם פּרץ וואָסער באַגעגעניש ער האָט
 געהאַט מיט טרונקס פּרוי, — און ער קאָן זיך לגמרי נישט צוגלויבן אַז
 אַזוי קוקט אויס אַ טאַכטער פון די פּריוועסעס. נעבעך אַ רחמנות אויף
 טרונקן, האָט ער צוגעגעבן. און וואָס האָט דערציילט אייער דאַמע? האָט
 פּרץ געפרעגט ביי חנה און נישט אויפגעהערט צו לאַכן.
 דאָ האָט חנה אָפּגעגעבן באַריכט :

אויך זי, חנה, האָט זיך נישט געלייגט שלאָפן און געוואַרט ביז די
 מויד וועט אַהיים קומען פון דער אָפּערע. זי איז אַהיים געקומען אַ צעיאַכ־
 מערטע און אַ בייזע און געהאַט ווילדע פּרעטענזיעס צו חנהן הַלמאי זי
 האָט זי געשיקט אין טעאַטער. איך האָב דער מאַדאַם באַלד געזאָגט אַז
 היינטיקע צייטן טאָר קיין מויד נישט אַרויסשטעלן אַ פּוס אינעם פּאַר־
 שאַלטענעם וואַרשע. אומעטום לוייערן פּאַצעטן און לאָזן נישט קיין מנוחה.
 אין טעאַטער האָט זיך צו מיר צוגעטשעפּעט עפעס אַן אַנשיקעניש
 מיט געלע וואַנצעס און דווקא געוואַלט פּאַרפירן מיט מיר אַ ליבע. ער
 האָט געמיינט אַז מיט טשאַקאַלאַדקעלעך וועל איך אים ווייזן אַ שיינ פּנימל.
 נישט ביי מאַטיען. איך בין אַ מויד, וואָס ווייס זוי זיך אומצוגיין מיט וואַר־
 שעווער פּאַצעטן. אויב נישט דורך קיין שדכן וועלן זיי אַלע ביי מיר
 כאַפן די וויסטע ניכפה. די מאַדאַם זאָל מיך נאָך אַ מאָל אָפּגילטן גיי איך
 נישט מער אין טרעיאַטער.

ביי פּרצן אין שטוב האָט געהערשט אַ גרויסע פּריילעכקייט. ער האָט
 חנהן געמאַכט די גרעסטע קאַמפּלימענטן. ביידע האָבן מיר נאָך אַמאָל
 געגעבן דעם ביטערן פּסק. פּרץ האָט געזאָגט צו חנהן אַז זי איז אַ וואוילע
 קאָזע, און ער האָט שפּעטער אַלעמען דערציילט די שקאַצישע מעשה.
 מיט חנהן אַבער האָט פּרץ געשלאָסן אַ גוט־פּריינטשאַפּט. ער פּלעגט
 אַפּט מיט איר פירן לאַנגע געשפּרעכן, מיטגענומען זי אויף זיינע שפּאַצירן
 אין זאַקסישן גאַרטן און זייער געהאַלטן פון איר אינטעליגענץ.

קאפיטל פערצן

שלוס עליכמס באציאונגען צו פרצן, פרצעס באציאונגען
צו שלום עליכמען, דריי פאקטן.



עס איז געווען אַ סוד פאַר בראַד אַז שלום עליכם האָט קנאַפּ געהאַלטן פון פרצן. שלום עליכמען — וואָס די „קליינע מענטשעלעך“ צווישן יידן האָבן אים געגעבן אַזאַ שלל פון גייסטיקער עשרות — איז געווען פרעמד און כמעט דערווידער יעדער פלי אין די הימלען. צו וואָס אויסשטרעקן די הענט צו די שטערן וואָס זאָס נידעריקסטע גרעזל אונטער די פיס דערציילט פון העכסטן און פון וואונדערלעכסטן? שלום-עליכם האָט אויף אַלע „שטערן-קוקער“ געקוקט ווי אויף האַקוס-פאַקוסניקעס, וואָס קאַנען נעבעך נישט די מלאכה פון האַלטן אַרנטלעך די פעדער אין דער האַנט און שיטן דעריבער זאַמד אין די אויגן אַריין מיט זייערע פילע „פינטעלעך“ כדי אויסצווען מכלומרשט סודותדיק. אויף פרצן האָט ער געקוקט ווי אויף דעם רבי פון אַט-די אַלע „פינטעלעך-שרייבער“ וואָס מאַכן סתם אַ סומל און סטראַשען די גענדן.

צווייטנס, איז שלום-עליכמען דערווידער געווען יעדע ליטעראַרישע שולע און דעריבער אויך די רביסטווע וואָס פּרץ האָט געפירט צווישן יידישע שרייבער. שלום-עליכם איז תמיד געווען פאַרטאָן אין זיין שאַפּן. עס איז פאַר אים געווען די איינציקע וועלט אין וועלכער ער האָט געלעבט און געאַטעמט. יעדער פּרוואו צו זאַמלען אַרום זיך פאַרערער און געמיינזאַם צו טאָן אַ קולטור-טאַט — מעג זי זיין די גרעסטע — האָט אין שלום-עליכמס אויגן אויסגעקוקט ווי פּטרן די קאַסטבאַרע צייט פון שאַפּן. אויב מענטשן פּטרן זייער צייט, מן-הסתם האָבן זיי מיט איר נישט וואָס צו מאַכן. שרייבער דאַרפן גאַר נישט צו טאָן סידן נאַר צו שרייבן. מאַכן קולטור זאָל מען איבערלאָזן פאַר געזעלשאַפטלעכע טוער. שלום עליכם האָט אויך

נישט געהאלטן פון קיין שום „אַרויסהויבן“ זיך, פון קיין שום פראווען טיש. דאָס „קליינע מענטשעלע“ — ער איז דער עיקר פון אַלע עיקרים, און אויב מען פאַרשטייט נישט דעם פשוטן אוממיטל באַרן מענטש, זאָל מען קיינעם נישט דרייען קיין ספּאַדיק.

שלום-עליכם האָט זיין קעגנערשאַפט צו פרצן נישט געהאלטן אונ-טערן שטערצל. וואו ער האָט נאָר פרצן געקאָנט טאָן אַ שטאָך האָט ער עס געטאָן מיט דער ברייטער האַנט. עס איז באַקאַנט, אַז שוין ביים ערשטן אויפטריט נאָן פרצן אין דער יידישער ליטעראַטור, ווען פּרץ האָט שלום-עליכמען צוגעשיקט פאַר דער „פּאַלקס-ביבליאָטעק“ די פּאַעמע „מאַניש“, האָט עס שלום-עליכם תחילת גאַרנישט געוואָלט דרוקן. דינעזאָן האָט עס שלום-עליכמען קיינמאַל נישט מוחל געווען.

מאַנכע וואָס האָבן געשריבן זכרונות וועגן פרצן האָבן דערציילט, אַז אויך מצד פרצן זיינען געפאַלן גרינגשעציקע באַמערקונגען אויפן חשבון פון שלום-עליכמען. מעגלעך — אין צייטן פון שוואַכקייט און פאַרביטערטקייט האָט זיך פּרץ פאַר עמעצן אַרויסגעכאַפט מיט אַ וואַרט וועלכעס ער האָט גאַרנישט געטראַכט. איך פון מיין זייט קאָן נאָר דערציילן דריי פּאַקטן וואָס באַווייזן פרצעס טיפּסטע פאַרערונג פאַר שלום-עליכמען. איינמאַל, — חוץ מיר איז גראַד ביי פרצן קיינער נישט געווען — האָט מיך פּרץ לאַנג אַנגעקוקט ווי ער וואָלט זיך וועגן עפעס מיישב זיין, און מיך פּלוצים אַ פּרעג טאָן. איך זאָל אים זאָגן אויפן אויפריכטיקסטן אופן צי איך האָב נישט באַמערקט ביי אים קנאה-געפילן צו שלום אַשן. אַש האָט דאָן געהאַט זיינע גרויסן דערפאַלגן אין דער אייראָפּע-אישער וועלט: פרצעס רום איז נאָר געבליבן צווישן יידן. מן הסתם האָט פּרץ געהערט אַז עמיצער האָט געלאָזט פאַלן אַזאַ קנאה-חשד בנוגע זיין פּערזאָן.

קנאה איז זייער אַן איידל און מענטשלעך געפיל וואָס קאָן ליגן באַהאַלטן גאַר טיף אין בלוט. אַז דער באַטרעפּנדיקער אַליין זאָל נישט וויסן דערפון. עס איז ממש שווער צו באַהויפטן אַז עמעצער, אַפילו דער געלייטערטסטער, איז ריין פון קנאה.

זעלבסטפאַרשטענדלעך, הגם פּרץ האָט מיר אַזוי שטרענג באַפוילן צו זיין מיט אים אויפריכטיק, פונדעסטוועגן — פון גרויס דרך-ארץ צו פרצן בין איך פאַרט נישט דרייסט געווען אין דעם דאָזיקן פּרט צו רעדן מיט

אים אין פולער אויפריכטיקייט, און איך האָב אים געזאָגט, אַז איך האָב קיינמאָל נישט באַמערקט ביי אים דאָס מינדסטע קנאה-געפיל צו שלום אַשן.

פּרץ האָט אַ צייט געשוויגן, דאָן האָט ער געזאָגט כמעט ווי צו זיך אַליין:

— איך בין נאָר מקנא צוויי שריפטשטעלער, שעקספירן און שלום-עליכמען.

פאַקט נומער צוויי:

אין יענע צייטן האָט עס ביי יידישע שרייבער געהערט צום גוטן טאָן מבטל צו זיין שלום-עליכמען אין שייכות צו פרצן. אַל דאָס גרויסע, דערהויבענע און טיפע האָט זיך געבונדן מיט פרצעס נאָמען. שלום-עליכם איז אין דער יידישער ליטעראַטור מכלומרשט געווען נישט מער ווי דער לוסטיקער שפּאַס-מאַכער. דער לייכטער און דער אויבנאויפיקער. מיר אַלע זיינען נאָך געווען צו יונג און אַליין צו אויבנאויפיק כדי צו באַנעמען די יידישע טיפקייטן פון שלום-עליכמס שאַפונגען. אין אַ גע-שפרעך מיט פרצן האָב איך מיט גרויס פאַטאָס איבערגעחזרט דעם גאַנצן פזמון און זיך באַמיט אונטערצושטרייכן שלום-עליכמס ווינציקע פאַר-דינסטן אין דער יידישער ליטעראַטור.

פּרץ האָט געשוויגן און אויף מיר געקוקט איבער זיינע האַלב-פאַר-שניטענע בינאָקלעס. ער האָט געשוויגן און געשמייכלט אויף אַזאָ אופן אַז איך בין זיכער געווען, אַז איך זאָג אים דאָ די גרעסטע חכמות. ווען איך בין שוין פאַרטיק געוואָרן און בין געווען צופרידן וואָס ענדלעך האָב איך אַריינגערטראָפן אין פינטל. האָט פּרץ זיך אָנגערופן מיט אַ טונקל און כמעט ווייטיקלעך קול:

— ניין, טרונק. איר פאַרשטייט אַבסאָלוט נישט שלום עליכמען. און ער האָט צוגעגעבן נאָך אַ קליינע פּויע: אַבער איך האָף אויף איך, און איך גלייב, אַז איר וועט אַמאָל שלום-עליכמען פאַרשטיין. פאַקט נומער דריי:

עס איז געווען נאָכדעם ווי די „פאַלקסטימלעכע געשיכטן“ זיינען דערשינען אין אַ בוך-פאַרם. שלום-עליכם האָט דאָן געשריבן דעם באַ-רימטן בריוו צו פרצן אין וועלכן ער זאָגט, אַז ער, שלום-עליכם, איבער-לייענענדיק די „פאַלקסטימלעכע געשיכטן“ איז צוגעגאַנגען צום שפּיגל

און זיך אליין דערלאנגט צוויי פעטש פארוואָס ער האָט קיינמאָל נישט געוואוסט אָפצושאַצן פרצעס ווערט. שלום-עליכם איז קיינמאָל נישט געווען אויפריכטיק אין זיינע בריוו צו שרייבער. ער האָט זיינע בריוו תמיד פול געמאַכט מיט איבערגעטריבענער התפעלות און מליצהדיקע רימענישן. די שוואַכסטע זאָך האָט ער געקאָנט לויבן ביז אין הימל אַריין. עס האָט זיך מן-הסתם גענומען דערפון, וואָס שלום-עליכם איז כסדר פאַרנומען געווען מיט די וויזיעס פון זיין וועלט. ער האָט זיך מיט קיינעם נישט אויפריכטיק אינטערעסירט און צו קיינעם נישט געהאַט קיין אי-נערלעכע באַציאונג. ער האָט גערימט, נאָר כדי מען זאָל זיך פון אים אָפטשעפען און אים לאָזן צורו. איך בין איבערצייגט, אַז אויך זיינע ווילדע התפעלותן פאַר מענדעלען, זיינען נישט געווען קיין אויפריכטיקע. שלום-עליכם האָט זיכער געוואוסט דעם דיסטאַנץ מיט וויפל דאָס „איניקל“ איז גרעסער פונעם זידן. אַן אויסנאַם איז געווען פּרץ. בלויז פּרצן האָט ער אָנגעגריפן — און דאָס האָט זיך אויך גענומען דערפון, וואָס די דאָזיקע פּערזאָן האָט ער נישט געקאָנט אָפּטרון מיט מליצות. פּרץ האָט ביי שלום-עליכמען — אינסטינקטיוו — געמוזט זיין אַ כוח, וואָס הגם ער האָט אים נישט באַנומען און נישט גורס געווען, אָבער פאַרבייגיין אים און זיך פון אים „אָפטשעפען“ איז נישט מעגלעך געווען. ווען שלום-עליכם האָט געלייענט די „פּאַלקסטימלעכע געשיכטן“ האָט ער מיט אַמאָל באַנומען וואָסער געשטאַלט עס איז נעבן אים פּרץ, און אַז זיי זיינען זיך גאַרנישט ווייט איינער פון אַנדערן, זיי שטייען ביידע אין דער אייגענער גרויסער וויזיע פון יידיש וועלט-דאָזיין. פּרץ איז דער גלייכווערטיקער, — און אויב שלום-עליכם איז די ערד פון דער דאָזיקער וויזיע איז פּרץ דאָרט דער הימל. און ער האָט דערקענט אין פרצעס פיגורן זיינע אייגענע מנחם-מנדלס און טביהס, נאָר אין אַ העכערער סובלימאַציע פון באַנעמען און באַוואוסטזיין.

איך געדענק ווען אַט-אַ-דער בריוו פון שלום-עליכמען איז אָנגעקומען צו פּרצן. אין דער היעראַרכיע פון פּאָפּולאַריטעט אין שלום-עליכם דאָן געשטאַנען אין דער טיפּסטער ליבשאַפט פון די יידישע מאַסן, — אָבער וואָס שייך קינסטלערישן רום איז פּרץ געשטאַנען אויפן העכסטן אויבנאָן. אַלע האָבן אים צוגעטראָגן די גאַלדענע קרוין פון דער גרעסטער אַנער-קענונג. פאַר פּרצן זיינען שלום-עליכמס ווערטער געווען דער לויב פון

דעם גרעסטן אויף וועלכן ער האט אזוי לאנג געווארט. לאנגע טעג וואס ער שלום-עליכמס בריוו ארומגעטראגן ביי זיך אין בוזעם-קעשענע. און ס'איז נישט געווען קיין גרענעץ צו זיין טיפער איבערלעכער פרייד. כמעט מיט אַ יינגלשן שטאַלץ, מיט דעם שטאַלץ פון אַן אַנפאַנגער וואָס האָט באַקומען די ערשטע אַנערקענונג, האָט פּרץ אַלעמען געוויזן שלום-עליכמס בריוו און ער האָט געזאָגט: „זעט וואָס שלום-עליכמס שרייבט צו מיר!“ פּרץ האָט פאַרשטאַנען, אַז ווען עס איז אים געראַטן אַריינצוקומען מיט זיינע יידישע ליכטיקייטן אין דער וואונדערלעכער און טיפער יידישער וועלט וואָס הייסט שלום-עליכמס ערשט דאָן האָט י. ל. פּרץ דערגרייכט זיין שלימות.

קאפיטל פופצן

קאפולעט און מאַנטאַגאַ. די ווינערס אין לאַדזש
יאָגן זיך צו גלייכן צו די וואַרשעווער פּריוועסעס. עס
באַקומט זיי נישט לייכט. ר' משה אהרן ווינער. אַהייס-
וועגס שבת פון שטיבל. בנימין ווינער.

איבער פארשידענע פערזענלעכע סיבות האָב איך מיך צוריק גע-
צויגן קיין לאַדזש. גראַד ווען איך בין אָנגעקומען אין דער דאָזיקער
גאַלדענער שטאָט האָט לאַדזש געקאָכט מיט אַ געשעעניש וואָס האָט זיך
אָפגעשפּילט צווישן צוויי פון די גרעסטע און רייכסטע חסידישע משפחות
אין לאַדזש. נעמלעך: אַ דראַמע פון אַ חסידישער ראַמעאַ און יוליאַ. די
מעגלעכקייט פון אַזאַ דראַמע האָט אויך געוויזן דעם גייסט פון דער נייער
צייט וואָס האָט זיך פאַר גאַרנישט אָפגעשטעלט און קיינעם נישט געשוּינט.
אַ דראַמע צווישן אַ חסידישן קאַפּולעט און אַ חסידישן מאַנטאַגאַ.
צווישן דער משפּחה וואַידיסלאָוסקי און דער משפּחה ווינער.

נאָר איך וועל עס דערציילן בהדרגה.

נאָך ר' ישעיה פּריוועסן אין וואַרשע איז ר' משה אהרן ווינער אין
לאַדזש געווען דער גרעסטער אַדיר צווישן חסידים אין פּוילן. מען האָט
אים געשאַצט ביי אַ צען מיליאָן רובל. ער האָט געהאַט אַ גרויס הויז אויף
פּיעטריקאָווער גאַס אין לאַדזש און גרויסע פּאַבריקן אין זדונסקעוואַליע.
זיינע סחורות האָבן געהאַט אַ שם איבער רוסלאַנד און ער האָט געסמאַליעט
אַ וועלט. אין לאַדזש האָט ר' משה אהרן ווינער געוואַלט שפּילן די ראַלע
פון אַן אַרטיקן ר' ישעיה פּריוועס. עס איז אים געגראַטן כמעט אויף
חונדערט פּראָצענט. ער און זיינע הויזגעזינטן זיינען געווען שאַרפע גערער
חסידים, געהערט אין גער צו די גבירישע פענער. דאָס האָט אויך צוגע-
געבן דער משפּחה ווינער חסיבות און אַנזען.

אויסערלעך איז עס געווען אַ לאַדזשער קאַפּיע פון די באַרימטע וואַר-
שעווער פּריוועסעס. נאָר אויב אַ קאַפּיע איז נישט מער ווי אַ נאָכמאַכעניש

פון דעם אַריגינאַל — זיינען עס געווען די ווינערס אין שייכות צו די פריוועסעס. עס האָט זיי געפעלט דער שטאַנד און די טראַדיציע פון די פריוועסעס. די דורות פון גבירותשאַפט און וואוילשטאַנד. אומעטום — הגם זיי האָבן געשפילט די גבירישע ברייטקייט — איז פאַרט באַלד אַרויסגעקראַכן דער אויפגעקומענער פאַרוועניו. אַפילו די בייכלעך און די בערד פון די ווינערס האָבן דערציילט פון דער אומגעלומפערטער נאַכ־קרימעניש. די פריוועסעס זיינען געווען הויכע ברחבותדיקע יידן. כמעט אַלע האָבן זיי געהאַט שיינע הדרתדיקע בערד. די גבירישע בייכער זייערע האָבן זיך געשטופט אַלעמען אין די אויגן אַריין און גערופן תרבות. די בייכלעך פון די ווינערס האָבן גלאַט אויסגעקוקט ווי אַנגעבלאַזענע פעסער. זיי זיינען די ווינערס געקראַכן ביז צום האַלדז. און זייערע בערד, — וויפל די ווינערס האָבן זיי נישט געקעכלט. האָבן זיי זיך פאַרט נישט געהאַלטן אין דער מדרגה און פאַרלאַפן אין שפיצן ווי בערד פון אַרע־מעלייט.

די ווינערס איז היפשלעך שווער אַנגעקומען זיך אַרויפצוכאַפן אויפן סאַמע גאַלדענעם אויבנאָן פון די חשובסטע גבירים. הגם זיי האָבן אַלצדינק געטאַן דערצו. געפאַרן אין די אייגענע וואַרעם־בעדער וואָס די פריוועסעס, זיך משדך געווען מיט די גרעסטע גבירים און טאַקע מיט די פריוועסעס גופא, געהאַט אַרום זיך מחנות מיט חסידישע טעלער־לעקער און לאַפ־טוטן. געהאַט אַן אייגן גערער שטיבל. אַפילו געזעסן ביים גערער „טיש“ באַגלייך מיט די פריוועסעס, — דאָס אַלצדינק וואָלט זייער גוט געווען ווען מען איז נאָר אַ ביסעלע מער פיפיקער און מען האָט אַ קאַפעטשקע מער שכל.

אויף דעם דאָזיקן פרט האָבן די ווינערס גאָר שטאַרק אונטער־געהינקט.

זיי האָבן אַלע גערעדט אַ האַרטן לאַדזשער יידיש אַזוי ווי מען רעדט אויף דער „אַלט־שטאַט“. מען האָט נישט לאַנג באַדאַרפט מיט זיי צו רעדן כדי צו זען אַז זיי זיינען פראַווינצערישע לעמעשקעס, הגם אַלע האָבן זיי געחנפעט און צוגעשטעלט די אויערן טאַמער האָט אַ ווינער אויפגע־עפנט דאָס מויל. אַחוץ דעם האָבן ביזע צינגער געזאַגט, אַז די ווינערס זיינען אַ קאַפעטשקעלע געהרגעט אויף די קליינע אותיות און ס'קומט זיי אַן מיט נויט־שווייס אַ שייטל חומש. נאָר דאָס אַלצדינק זיינען קלייניקייטן.

זייער רום איז געוואַקסן, און זיי האָבן זיך כסדר באַמיט צו דעריאָגן די פּריוועסעס.

פּונקט ווי ביי די פּריוועסעס זיינען די „הייזער“ פון די ווינערס נישט געווען צווישן זיך אין גרויסער ליבשאַפט. אויך דאָ איז געווען אַ פעטע שיסל ביי וועלכער יעדער פון די זין האָט געוואַלט האָבן די בכורה. אויך דאָ איז געווען אַ „פּאַטער פּאַמיליאַס“, אַ ר' משה אהרן ווינער, וואָס איז געווען, אזוי צו זאָגן, די ליכטיקע זון פון דער משפּחה און האָט פּאַנאָדערגעטיילט חסד.

אויך דאָס איז געווען נישט מער ווי אַ נאַכקרימעניש נאָך די פּריי-וועסעס. ווען ר' ישעיה פּריוועס איז געווען אַ ייד פול מיט כאַראַקטער, אַ שטאַרקע האַנט און אַ געבוירענער טיראַן, איז דער ווינערישער „פּאַטער“, ר' משה אהרן געווען אַ ייד אַ לעמעשקע. מען האָט אים ממש ביי די אויערן געמוזט אַרויפציען צו זיין גדלות און תמיד געמוזט אַכטונג געבן אַז די קרוין זאָל אים זיצן אויפן קאַפּ מעשה-קיניג און ער זאָל געדענ-קען זיך צו האַלטן אין דער מדרגה פון אַ גביר. ס'האָט עפעס ווי אויס-געקוקט אַז מען האַלט תמיד אַ צערעמאַניע-מייסטער וועלכער זאָל האָבן אויף ר' משה אהרנען אַן אויג און אים לערנען גבירישע תּרבות. מען האָט אים, ר' משה אהרנען, געהאַלטן ווי אין וואַטע כדי מענטשן זאָלן אים וואָס ווייניקער זען און בלויז הערן זיין רום. אָדער מען האָט אים אַוועקגעשיקט אויף חדשים-לאַנג אין די אויסלענדישע וואַרעם-בעדער, אָדער — ווען ער איז געווען אין לאַדזש — האָט מען אים זעלטן אַרויסגעלאָזט אויף דער גאַס. ר' משה אהרנען האָט מען ס'רוב געקאָנט זען נאָר שבת ווען ער איז געגאַנגען דאַווענען אין זיין שטיבל אַריין, אָדער ווען ער איז אַהיים געגאַנגען פון דאַווענען. ער איז געגאַנגען אַרומגערינגלט מיט זיינע זין און מקורבים. פון הינטן האָט עמעץ נאַכגעטראָגן דעם גרויסן גבירישן טלית-זאַק. ר' משה אהרן האָט געטראָטן פּאַמעלעכע, פּאַמעלעכע, טריט ביי טריט, געהאַלטן מעשה גביר, די אויגן אַראַפּגעלאָזן אויף די שטיינער, גלייך ווי ער וואַלט די שטיינער געזאָלט מכבד זיין מיט דעם גרויסן כבוד דערמיט וואָס ער, ר' משה אהרן ווינער, טרעט אויף זיי.

אזוי ווי צווישן אַלע זין מוז דאָך פּאַרט זיין עמיצער וואָס גילט סוף-כל-סוף אַלס דער געראַטענער און דער ליבלינג פונעם גביר און זיין סביבה, — איז עס געווען ר' משה אַהרנס בכור בנימין.

בנימין ווינער איז פונקט ווי זיינע ברידער געווען א קורצער און א גראבער ווי אן אַנגעבלאָזן פעסל, מיט אַ נידעריקן שטערן און מיט אַרויסגעזעצטע קיילעכדיקע פעטלעך-רויטע אויגן. אַלע האָבן געזאָגט, אַז בנימין איז דער געראַטענער און דער „שאַרפּער קאַפּ“ צווישן די ווינערס און קאַן גיכער אַרײַנקוקן אין די קליינע אותיות. פון דעם קוקן אין די קליינע אותיות האָט זיך אויסגעלאָזט אַז שבת האָט בנימין ווינער גאַר אַנגעהויבן צו לערנען „זוהר“. גענומען האָט זיך עס קודם דערפון, וואָס דער „זוהר“ איז אַ ספר וואָס ס'זיינען דאָ קנאַפּ קאַנטראַלערן ווי ווייט בנימין ווינער איז דאָרט בשלום אַדורכגעקראַכן, און מען קאַן גלאַט בעבען דאָרט אויפן הויכן קול, זאָגן וויסטע גרייזן און פאַרן אויף די זאַצן ווי אויף קלעצער. קיינער וועט נישט דערגיין קיין טאַלק. אי מען סטראַשעט די פראַסטע יידן, אי די גבירותשאַפט שאַרפט זיך מיט חסידישער חוצפה און מען ווייזט אַלעמען ווער עס איז עלטער. אַז בנימין האָט זיך אינמיטן דערין גענומען צום „זוהר“ איז סיי ביי ר' משה אהרנען אַליין און סיי ביי די ברידער ווינער אַפּגענומען געוואָרן דאָס לשון. מען האָט טאַקע געזען, אַז בנימין איז דער געראַטנסטער און ער האָט פאַרדינט דעם אויבנאָן ביי די ווינערס מיטן פּולן שעפל. קיינער פון די ברידער האָט נישט געהאַט אַזוי פיל פאַנטאַזיע אויך צו מאַכן אַזאַ קונציקן „שפּרונג“. זיי זיינען אַלע געווען היפּשלעך טעמפעוואַטע. זיי האָבן סוף-כל-סוף אַראַפּגעלאָזט די קעפּ און געבליבן שטיין הינטער בנימיגען ווי אַפּגעשמיסענע חדר-יינגלעך.

דורך דעם „זוהר“ האָט זיך בנימין גענומען אַ סך פּריווילעגיעס. קודם, איז ער נישט אַהיים געגאַנגען שבת פון דאָווענען צווישן דער סוויטע וואָס האָט באַגלייט ר' משה אהרנען, נייערט ער איז נאָך געבליבן אַ צייט אין שטיבל כדי צו פאַרענדיקן דעם „זוהר“ פון דער פרשה. שפעטער איז ער אַהיים געגאַנגען מיט אַן אייגענער סוויטע פון מקורבים און לאַפּיטוטן. אויך אים האָט מען נאָכגעטראָגן דעם „זוהר“ און דעם טלית-זאַק. בנימין האָט פונקט ווי ר' משה אַהרן געטראָטן פאַמעלעכל, פאַמעלעכל, שבתדיק, מיט אַראַפּגעלאָזענע אויגן אויף די שטיינער. מען האָט בחוש געזען, אַז איינציקווייז איינציקווייז טיילט זיך בנימין אויס פון דער ווינערישער סטאַדע און ער הייבט אַן צו פירן אַן אייגענעם שטאַט פון גבירותשאַפט און חסידישער שאַרפּקייט.

פונקט ווי ר' ישעיה פּריוועס האָט ר' משה אַהרן ווינער געהאַט

קנאפ טעכטער. נישט מער זוי צוויי. מיט איינער האָט ער זיך משדך געווען מיט ר' זיסקינד ביאלער פון וואַרשע. מיט דער צווייטער האָט ער אויך געטאָן פון וואַרשע. דער מחותן איז געווען ר' אברהמלע מענדלסאָן אַ זון פון ר' מאיר מענדלסאָן. פון דער דאָזיקער טאָכטער האָט ער געהאַט אַ סך אייניקלעך־טעכטער. זיי זיינען אַלע דערצויגן געוואָרן אין גרויס וואוילטאָג אין זדונסקע וואַליע וואו עס האָבן מיט פיל שפע גערויכערט ר' משה אַהרנס פאַבריקן.

קאפיטל זעכצן

ר' יעקב וואַידיסלאָוסקי וויל זיך נישט פאַרלאָזן
בלויז אויפן בלינדן מזל. זיינע זין, יאַסל וואַידיסלאָוסקי
רימט פאַר סטרייקנדיקע גויישע אַרבעטער די גוטס־
קייט פון קאָפיטאַליסטישן סיסטעם, העלטשע גרייט זיך.
הערשל רובינס „זינד“. הערשל רובין עסט צוזאַמען
מיט אַרעמע יידן פון איין טעלער. אין די פלאַמען פון
קידוש־השם, רחלע.

די צווייטע גביריש־חסידישע משפחה אין לאַדזש נאָך די ווינערס זיינען געווען די וואידיסלאָווסקיס.

דאָ איז אויך געווען אַ „פּאָטער פּאַמיליאַס“ ווי ביי די ווינערס און ער האָט געהייסן ר' יעקב. די משפחה וואידיסלאָווסקי איז געשטאַנען אין שאַרפּסטן גייסטיקן קעגנזאַץ צו די ווינערס. ווי ס'רוב לאַדזשער גבירים איז ר' יעקב אַמאָל געווען אַ וועבער. ער האָט זיך פּאַמעלעך אַרויפגע־אַרבעט צו דער מדריגה פון אַ גרויסן פּאַבריקאַנט. צוזאַמען מיט זיין אויפגעקומענקייט האָט ער אויך מיטגעברענגט אַ סך פּעאַיקייטן און אַ סך טעמפּעראַמענט. דער עיקר — ר' יעקב איז געווען אַ קלוגער פיפיקער ייד און אַן עקשן. ער האָט נישט געוואָלט מיטמאַכן די פּוסטע גבירישע גאוה־שטיק פון די ווינערס. ער האָט ליב געהאַט דעם לאַדזשער עולם־מעשה, די מאַשינען אין זיינע פּאַבריקן און דאָס וואַגערישע שפּיל פון לאַדזשער וועלט־מסחר. ר' יעקב האָט זיך נישט געוואָלט פּאַרלאָן בלויז אויפן בלינדן מזל און אויף דער פּוטער, וואָס וועט זיך אים מן־הסתם דרייען אויף אַרויף.

ער האָט געהאַט אַ היפשע צאָל זין. אין זיי איז דער היפך צו די ווינערס צום שאַרפּסטן געקומען צום אויסדרוק, סיי פיזיאָנאַמיש סיי גייסטיק. פיזיאָנאַמיש האָבן זיי לחלוטין נישט געהאַט פון דער באַבייכל־דיקייט פון צעבאַלעוועטע ליידיק־גייערישע גבירים. די וואַידיסלאָווסקיס זיינען אַלע געווען הויכע, דאַרע און געוואַלדיק רירעוודיקע. בלויז בערד האָבן זיי געהאַט שיינע, רחבותדיקע און גביריש־צעקעמטע. פונעם פּאָטער ר' יעקב האָבן זיי אַלע געירשנט דעם טעמפּעראַמענט און דאָס נייגיריקע

אַרײַנקוקן אין די מאַשינען אין אין מסחר. זײ האָבן זיך נישט געוואָלט אַרומדרייען אין זײער עשרות ווי זאָטע בטלנים און פאַרלאָזן זיך אויפן פרעמדן שכל און פרעמדע הענט.

די וואַידיסלאָווסקיס זײַנען געווען בני־תורה און קלוגע ערשט־קלאַסיקע סוחרים. אײַנער פון זײ, הענעך — דווקא אַ שטאַרק חסידישער ייד און דורך זײַן ווייב אַ קרוב מיטן גערער „הויף“ — האָט זיך אָפּילו אויסגעלערנט זײַן אַ וועבער־מייסטער און געוויזן, אַז אַ חסידישער גביר מוז נישט זײַן — וואָס שײך מלאכה — אַ טויגעניכטס. דער דאָזיקער הענעך האָט זיך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק צו זײַן דער פּיאַנער פון לאַדזשער פּאַבריקאַציע אין ארץ־ישׂראל. ער איז שפּעטער טאַקע געפאַרן אַהין און געווען דאָרט פון די ערשטע טעקסטיל־פּיאַנערן. אַן אַנדערער פון די וואַידיסלאָווסקיס, לײבל, האָט זיך אַחוץ אין גרויסן מסחר אויך פאַרנומען מיט ביבליאָגראַפיע האָט געהאַט אײַנע פון די רייכסטע רבנישע פּריוואַט־ביבליאָטעקן אין פּוילן, איז געווען אַ מעצענאַט אַרויסצוגעבן זעל־טענע קבלה־ספרים און אַליין אַנגעשריבן אַ מאַנאָגראַפיע פון רמ״ע מפּאנו. מיט אײַן וואָרט: די וואַידיסלאָווסקיס זײַנען געווען פון די טעמ־פּעראַמענטפולסטע און אינטעליגענטסטע חסידיש־גבירישע משפּחות אין לאַדזש. שפּעטער ווען עס האָט זיך געגרינדעט די „אַגודה“ זײַנען זײ געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער דאָזיקער מאַדערן־אַרטאָדאָקסישער באַוועגונג.

דער עלטסטער ברודער זײערער, יאַסל וואַידיסלאָווסקי, פון וועלכן איך וויל בפרטותדיקער רעדן אין שײכות מיט די געשעענישן אין די פּאָלגנדיקע קאַפיטלען, איז גאָר געווען אַ זעלטענער און אַן אײַגנאַרטיקער ייד. אין קעגנזאַץ צו זײַנע הויכע געוויקסיקע ברידער איז ער געווען אַ נידעריקער, כמעט אַ דראַבנער ווי אַ יונג בחורל, נאָר מיט אַן אַלט און קליין פּנימל און מיט אַ קורץ גראַ בערדל. ער איז געווען אַ טיפּער שתקן. אָבער אין דעם דריבנעם גופל פון יאַסל וואַידיסלאָווסקי האָט געשטעקט אַ ים מיט עקשנותדיקן כאַראַקטער. ער איז געווען אַ ייד, וואָס האָט זיך געהאַט זײַנע אײַגענע אַריגינעלע פּרינציפּן. די דאָזיקע פּרינציפּן האָט ער פאַרטיידיקט מיט אַן אויסטערלישן מוט, מיט דער שאַרפּסטער קאַנ־סעקווענץ און מיט דער אומברחמנותדיקער ערלעכקייט פון אַן אַסקעט. אַזוי צ. ב. איז ער געווען אַן איבערצײַגטער רעאַקצײַאָנער, נישט בלויז

וואָס שייך פרומקייט נאָר אויך אין שייכות צו מסחר און צו דער ווירט־שאַפּטלעכער וועלט. זיינע געדאַנקען וועגן אַלצדינג זיינען געווען שאַרפע, ביטערע, אָבער זיינע אייגענע און ערלעכע. אין וואַידיסלאָוסקיס פּאַבריקן האָבן אַמאָל געבושעוועט סטרייקן. די אַרבעטער, גויים פון די לינקסטע פּאַרטייען, זיינען געווען זייער אויפגערעגט פון דעם האַרטנעקיקן נישט־נאַכגעבן פון די וואַידיסלאָוסקיס און האָבן געמאַכט מיטינגען אויפן הויף פון דער פּאַבריק און געשטורעמט אויף די פּאַבריקאַנטן. דער קליינער דראַבער יאַסל וואַידיסלאָוסקי איז געקומען אויף אַזאַ מיטינג, געבעטן אַ וואָרט, און אויף אַ הויכן פּויליש געגעבן די אַרבעטער צו פּאַרשטיין אַז די קאַפיטאַליסטישע אָרדענונג איז די בעסטע, און אַז בכלל דאַרפן גבירים צו הערשן איבער דער וועלט. אויב אַרעמע מענטשן מוזן אַרבעטן פאַר די רייכע, איז עס בלויז די קלוגע און גערעכטע השגחה פון דער גאָטהייט. אַזוי מוז עס זיין און ס'וועט אַזוי בלייבן עד סוף כל הדורות. די סאַציאַליסטן זיינען נישט מער ווי שלעכטע פּאַרפירער וואָס טרייבן די אַרבעטער מורד צו זיין אין דעם גערעכטסטן און קלוגסטן סדר פון דער וועלט. יאַסל וואַידיסלאָוסקי האָט עס נישט געזאָגט מיט דער דעה צו איבערצייגן די אַרבעטער און צו פּאַרענדיקן דעם סטרייק. אים איז דאָ געגאַנגען ווייניקער אין זיין מאַטעריאַליסטישן געווינס, נייערט אין פּרינציפ און אין דעם אָפענעם אַרויסטראַגן זיינע געדאַנקען דווקא אויף דעם אָרט, וואו עס איז צום געפערלעכסטן זיי צו זאָגן. ער האָט עס געטאָן מיט אויסערגעוויינטלעכן און פּאַרביסענעם מוט, און נישט געקוקט אויף דערויף וואָס ער איז נישט מער ווי אַ קליין ווינציק יידל שטעלט ער זיך אַוועק מיט זיינע פּרינציפן אינמיטן מחנות פון אויפגעהעצטע און פּאַרביטערטע גויאישע אַרבעטער. מען מוז האָבן מוט צו זאָגן און צו טאָן דעם אמת. עס שפילט נישט קיין ראַלע ביי וואַסערע אומשטענדן.

הגם די איבעריקע וואַידיסלאָוסקיס האָבן געהאַט צו היפּשלעך קינדער, אָבער יאַסל איז אויך דאָ ווי געגאַנגען זיין אייגענעם דרך. ער האָט נישט מער געהאַט ווי צוויי קינדער, טעכטער, העלטשע און רחלע.

העלטשע האָט מער אַריינגעגראָטן אין דער משפּחה פון דער מוטער, אין די וואַרשאַווסקיס. ר' יונה וואַרשאַווסקי איז נישט געווען פון די גרויסע לאַדזשער גבירים. ער האָט געשטאַמט פון זדונסקע וואַליע. אָבער ער האָט געהאַט שיינע טעכטער. בכלל זיינען די וואַרשאַווסקיס געווען

זייער אַ פעדאָנטישע און ווייבערישע משפּחה, האָבן זיך ליב געהאַט צו סטראַיען און צו פּוצן, און אַפילו די מאַנסבילן דאָרט זיינען געווען ווי צירלעכע פאַרפיעשטשעטע מיידלעך. העלטשע, יאָסל וואַידיסלאָווסקיס טאַכטער, האָט אַריינגעגראָטן אין איר פאַטער נישט מער ווי סיידין אין איר דראַבנקייט. אַזוי איז זי אינגאַנצן געראָטן געווען אין די פעדאָנטישע ווייבערישע וואַרשאָווסקיס. זי איז געווען אַ שיין מיידל. צירלעך ווי אַ ליאַלקע. איר גאַנצער קאַפּ איז געלעגן אין פּוצן זיך, אין פעדאָנטישער אויפּמערקזאַמקייט אויף דער שטוביקער באַלעבאַטישקייט: אַז עס זאָל אַלצדינג זיין ביי איר בליץ און בלאַנק, און עס זאָל זיך חס ושלום נישט אַנזען קיין שטויבעלע אַרום איר.

יאָסל וואַידיסלאָווסקי האָט מיט העלטשען געטאַן אַ שידוך מיט ר' חנא רובין פון טאַמאַשאָוו. אַ חשובער חסידישער פאַבריקאַנט. געוויס איז העלטשע געווען צופרידן מיט יעדן חתן, וואָס דער פאַטער גיט איר, וואַרעם עס איז פונאויפּסניי דאָ אַן אַרט וואו צו פאַסן קליידער, זיך צו פּוצן, און צו זיצן גאַנצענע טעג ביי די שניידערינס צוליב דעם גרויסן אויס-שטייער. דאָס הערלעכסטע בילד פון איר צוקונפט האָט זי געזען אין איר אייגענער דירה, וואו אַלצדינג וועט זיין בליץ און בלאַנק און אַרום איר וועט זיך נישט זען קיין שטויבעלע. הערשל רובין, העלטשעס מאַן, האָט זי אָבער אין דעם דאָזיקן פרט שטאַרק אַנטוישט, ווי עס וועט מיר באַלד אויסקומען צו דערציילן.

מען האָט דערציילט פון אַלטע התלהבותדיקע חסידים וואָס האָבן פול געמאַכט די חסידישע פאַרציטנס. הערשל רובין, דער נגידישער יונגערמאַן פון טאַמאַשאָוו, יאָסל וואַידיסלאָווסקיס איידעם, איז געווען פולשטענדיק אַזאָ טיפּ פון אַ מענטש. ער איז כסדר געווען אין אַ טעמ-פּעראַטור פון טיפּער עקזאַלטרטקייט. זיינע שיינע שוואַרצע אויגן האָבן תמיד געברענט מיט אַ פייער פון אינערלעכער דבקות. ער איז געווען אַ זוכער, נישט ווי קיין ראַציאָנאַליסט, נייערט ווי אַ מבקש, אַ מיסטיקער. אין דעם דאָזיקן פרט האָט ער אַרויסגעוויזן אויסערגעוויינטלעכן מוט. אַזוי ווי די צייטן זיינען געווען מאַדערנע און רעוואַלוציאָנערע און דער אַלטער יידישער לעבנס-שטייגער פון אַלעמען אויסגעלאַכט, — האָט הערשל רובין געגלייבט, אַז די נייע אייראָפּעאישע וועלט וועט אים אונטערטראַגן די אמתן פאַר זיין אינערלעכער עקזאַלטרטקייט. ער איז געווען ווייניק

באָהאָונט אין אייראָפּעאישער קולטור. איבסען איז דעמאָלט געשטאַנען אין דער גרויסער מאָדע. הערשל רובין האָט געגלייבט, אַז אין איבסענען איז אויפגעשטאַנען דער גרויסער חסידישער רבי. ער האָט אָנגעהויבן צו ליענען איבסענס ווערק, און אַפילו איינמאַל, דוכט זיך, נישט מער ווי איינמאַל, געווען אין טעאַטער כדי צו זען איבסענס אַ דראַמע. ער איז געגאַנגען אין טעאַטער עפנטלעך און זיך דאָס מינדסטע נישט געהיטן. ביי דער משפּחה וואָידיסלאָוסקי איז דערפון אויסגעבראַכן אַ סקאַנדאַל. אָבער הערשל רובין האָט געהאַט זעלטענעם מוט ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין נשמה-זאַכן. זעלטן אַן אייראָפּעאישער שריפטשטעלער איז געווען אַזוי ווייניק צוגעפאַסט צו הערשל רובינס התלהבותדיקן געמיט ווי גראַד הענריק איבסען. הערשל רובין האָט געמיינט אַז איבסען איז דער גרעס-טער און דער איינציקער און די קרוין פון דער וועלטלעכער קולטור. דער איבסענישער ראַציאָנאַליזם צו וועלכן הערשל רובין האָט קוים געטאַן דעם ערשטן שמעק, האָט אים באַלד שרעקלעך אַנטוישט. מיט דער נאָך גרעסערער עקזאַלטירטקייט פון אַ מיסטיקער וואָס האָט זיך אַנטוישט אין דער ראַציאָ איז ער צוריק געלאָפן צו די אַלטע ספרים פון חסידות, צו דער קבלה, און צו דעם טונקעלן תּהום פון די חסידישע יידן, וואָס האָבן זיך געזאַמלט ווי ברומענדיקע האַניק-בינען אַרום די פּוילישע רביים. כאַטש הערשל רובינס "זינד" איז נישט מער געווען סיידן ווי ער איז נאָר איין און איינציק מאָל אין זיין לעבן געווען אין טעאַטער — פּונדעסטוועגן האָט ער זיך באַטראַכט ווי אַ בעל-תּשובּה. איבערהויפּט ווען אין דער חסידישער און קבלהשער באַלייכטונג איז דאָס טעאַטער אויסגעקומען ווי דאָס גלוסטיקסטע אויג פון די טויזנט אויגן פון אַשמדאַי. זיין ריקצוג צו פרומקייט האָט ווידער הערשל רובין געטאַן מיט עקזאַלטירטער אָפּנקייט און מיט מוט. ער איז אָפּגעזעסן גאַנצע וואָכן אין גער, געוואַלגערט זיך דאָרט אויף די קבצנישסטע אַכסניות כדי "אַפּצוקומען", געקוקט דעם רבין אין די אויגן אַריין מיט דער גרעסטער דבקות, און געלוישט די שמועסן פון די אַלטע קאַצקער חסידים. אינדערהיים פלעגט הערשל רובין זיך טיף פאַרהילן אין טלית און געדאַוונט שעהן לאַנג. העלטשע האָט געהערט ווי אינעם איינגעהילטן טלית וויינט הערשל רובין אויף אַ ביטער יאַמער-לעך קול. וויינט און דאַוונט. און ווען ער נעמט ענדלעך אַרויס דאָס פנים פון אונטערן צעהילטן טלית, איז דאָס פנים פייכט פון שווייס און פון

טרערן און הערשל רובין קוקט ארום זיך גלייך ווי ער וואָלט אַקערשט געקומען פון קאַטאַרגע.

נאָר וואָס העלטשע האָט אַזוי ביטער באַצאָלט פאַר הערשעלס חסידות איז נישט געווען דאָס וואָס ער איז וואָכן־לאַנג געזעסן ביים רבין אין גער, און אַזוי געיאַמערט ביים דאַווענען. הערשל האָט אָנגעהויבן אַריינצו־ברענגען צו זיך אין דירה די אַרעמסטע און די ברודיקסטע חסידים. העלטשע האָט געזען ווי דער שענסטער אידעאָל פון איר לעבן, די זוי־בערע און בלייב־בלאַנקע דילן, ווערן הפקר אונטער די צעריסענע און פאַרבלאַטיקטע שטייוואָלעס פון די דאָזיקע שמאַטעוואַטע יידן. זי האָט זיך געריסן פאַרן שייטל, געוויינט און געשריגן ווען זי האָט געזען דעם תל, וואָס הערשעלס פריינט מאַכן פון אירע הערלעכע דילן. עס האָט איר גאַרנישט געפועלט. הערשל רובין האָט אויפגענומען זיינע אַרעמע יידן גלייך ווי זיי וואָלטן געווען די חשובסטע געסט. טיילמאָל האָט זיך העל־טשען אויסגעדוכט אַז פון איר אויסגעצערטלעכער דירה ווערט אַ חסידים־שטיבל און זי איז אַנטלאָפן אין דער קיך. אויך פון דאָרט האָט זי געהערט דאָס התלהבותדיקע געברום פון די אַרעמע יידן. הערשל רובין האָט די דאָזיקע יידן געוואָלט האָבן ביי זיך צו מיטאַג און צו וועטשערע. און ווען העלטשע האָט ס'ערשטע מאָל געזען ווי הערשל רובין רוקט זיך צו צום טעלער פונעם ברודיקסטן און אַפגעריסנסטן ייד און שטעקט דאָרט אַריין זיין לעפל כּדי צו עסן צוזאַמען פון איין טעלער מיטן גרעסטן אַרעמאָן. האָט העלטשע ווירקלעך געמיינט אַז אַלע זונען ווערן איר פינצטער אין די הימלען און אַלע וועלטן גייען איר אונטער.

הערשל רובין און העלטשע זיינען פאַרברענט געוואָרן פון די דייטשן אין די קאַלד־אויונס פון פּוילן. איך בין זיכער: הערשל רובין איז געגאַנגען אויפן מאַרטירער־טויט מיט דער באַוואוסטזיניקער התלהבות פון אַ הייליקן ייד. ער האָט עס געטאַן מיט דער אייגענער עקזאַלטירטקייט פונקט ווי ער האָט געוויינט אונטערן טלית אַדער אַריינגעשטעקט זיין לעפל אינעם טעלער פונעם אַרעמסטן ייד. ער האָט זיך געזען צוזאַמען מיט אַרעמע יידן גיין צו די פלאַמען פון קידוש־השם. דאָס איז זיכער געווען פאַר אים אַ גרויסע טרייסט און אַ טיפער זין.

נאָר איך וויל צוריק אויפנעמען דעם פאַדעם פון די געשעענישן. די צווייטע טאַכטער פון יאַסל וואַידיסלאָוסקי, רחלע, האָט פיזיאַ

נאָמיש מער אריינגעגראָטן אין איר מוטער. זי איז געווען העכער ווי יאָסל וואַידיסלאָוסקי און ווי העלטשע. דערביי איז זי געווען אַ שיין שוואַרץ-חנעווידיק מיידל, מיט זייער איידעלע, אָבער שאַרפע קאָנטורן פון אַ ווינ-ציק נישט גרויס פנים. אויגן האָט זי געהאַט גרויסע, ברענענדיקע און ווילנפולע. אין כאַראַקטער אירן איז זי געווען אינגאַנצן געראָטן אין יאָסל וואַידיסלאָוסקי. פונקט ווי ער האָט זי געהאַט אַן עקשנותדיקן קאָמפּראַמיסלאָזן רצון. זי האָט געטראָגן אירן געפילן מיט אויסערגע-וויינטלעכער שאַרפקייט און האַרטנעקיקייט. פונקט ווי ביי איר פאָטער איז יעדעס געפיל ביי רחלען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן ערלעכן, טיפן און ראַציאָנעלן פרינציפ, פאַר וועלכן מען מוז קעמפן, נישט אַפטרעטן, און אים אויסגעטראָגן מיט מוט און אויסדויער.

קאָפּיטל זיבעצן

וואָרשעווער גבירותשאַפט אין לאַדזש. ר' זיסקינד
ביאַלער און זיין ווייב כינקע. טביה ביאַלער און זיין
ווייב באַשע. דער שמעלקע מיטן רוסישן קייסער. ר'
יואל וועגמייסטער פּוּעלט און שרייט אָפּ ביים מלכות די
שוואַרצע מחשבות פון די גוייס. דער שליטל צו גויישע
הערצער. מען טראַגט אונטער ר' יואלן דעם עולם־הבא
אויף אַ גאַלדן טעלערל. אַוודאי מעג ר' יואל זיך אַנטאָן
„דייטש“. דער דייטש ר' יואל וועגמייסטער אין חסידישן
געדרענגעניש. יידיש נחת.

טוביה ביאלער איז געווען פון די לאַדזשער גבירים וואָס סיי אין זייער מסחר און אין זייער התנהגות זיינען זיי געווען ווי מחוץ פון לאַדזש. זיי זיינען געווען וואַרשעוועריש אַפילו אין לאַדזש. אין היפך צו אַלע לאַדזשער גבירים האָט טוביה ביאלער געהאַט אַ פאַבריק פון שפיצן און שפיצלעך. גאַר אַ ווייבערישן און פריצישן מסחר. אַזאַ מסחר איז געווען כמעט פרעמדלעך דער לאַדזשער פאַבריקאַציע, וואָס האָט נאָר געוואוסט פון פעסטע און גרויסע שטיקער סחורה און נישט אַזעלכע איידעלע שמאַכטעס ווי ווייבערישע שפיצן.

טוביה ביאלער האָט זיך נישט אַזוי לייכט געקאַנט אַסימילירן מיט לאַדזש. סיי ער, סיי זיין ווייב באַשע זיינען נישט געווען קיין אויפגעקומענע גבירים. דאָס איז אין לאַדזש געווען אַ זעלטנהייט. טוביה ביאלער איז געקומען קיין לאַדזש פון דער וואַרשעווער נגידישער סמעטענע. ער איז געקומען מיט שטאַנד און מיט טראַדיציעס.

טוביהס פאַטער, ר' זיסקינד ביאלער, איז געווען פון די שיינע וואַרשעווער נגידיים. אַ שטילער ייד און נישט קיין איינרייסער. דעם גרויסן שם און דעם אויבנאָן ביי דער משפּחה ביאלער האָט גאַר געפירט די מוטער. אַ יידענע האַלב רביצין האַלב אשת־חייל. איר נאָמען — כינקע — האָט זיך געטראָגן איבער פוילן ווי פּרומער בוימאַייל. ר' זיסקינד ביאלער איז נאָך נישט געווען די ריכטיקע ראַזשינקע אין טוביה ביאלערס גבירישן פאַרמעג. דער עיקר און דער פּער איז דאָ געווען זיין שווער. דער לייב־לעכער פאַטער פון טוביהס ווייב באַשע. נעמלעך: דער באַרימטער ר' יואל וועגמיסטער פון וואַרשע.

דער נאָמען פון ר' יואל וועגמייסטער האָט געקלונגען צווישן פּויע-
לישע חסידים ווי אַ ייד אַ גביר, וואָס איז אַ קרוב־למלכות, כמעט ווי אַ
נאָענטער שמעלקע מיטן רוסישן קייזער, און אויסגעקאָכט מיט אַלע מיניס-
טאָרן און שרים, אַלע הויכע פענצטער שטייען פאַר אים אָפּ. ער קאָן
אָפשרייען אַלע ביטערע גזירות אויף יידן מיט זיין שאַרפּן רוסיש. ווען
עס גייט צו שווערלעך און די גוים האָבן זיך גאָר פאַרהאַקט און ווילן
נישט ווייכער ווערן פון ר' יואלס רוסיש — דאָן נעמט זיך ר' יואל צו
דעם אויסגעפרואוּטן יידישן מיטל און גיט אַ מתנת־יד דאָרט וואו מען
באָדאַרף. ער גיט סיי פון זיין אייגענער קעשענע, סיי — ער רופט צוזאַמען
אַן אַסיפה פון חסידישע גבירים און עס קומען די שווערע טויזנטער. די
ביטערע און שוואַרצע מחשבות וואָס די גוים טראָגן אַרום אויף יידן ווערן
ווייס ווי די לעמעלעך. יידן אַטעמען פונדאָסניי אויף. דאָס אַלץ אין זכות
פון ר' יואל וועגמייסטער וואָס ער האָט עפעס — ווי לויט אַ באַשיימ-
פערלעכן ווילן פון דער השגחה — געפונען חן אין די אויגן פון די
מעכטיקע גוים און ער האָט באַקומען דעם שליסל צו זייערע הערצער
און צו זייערע קעשענעס. דאָס רוב ביטערע גזירות וואָס ר' יואל האָט
אָפגעשריגן האָבן ווייניק געהאַט צו טאָן מיט יידישע פרנסות און מיט
יידישער רעכטלאָזיקייט. ניין, ס'רוב זיינען עס גאָר געווען גזירות אויף
פרומקייט און אויף חסידות. וואָרעם אויך אויף דעם האָבן די גוים געלייגט
זייער בייז אויג און נישט געוואָלט לאָזן יידן טאָן דעם רצון פון דעם
דבונג־של־עולם. אין די הויכע פענצטער פון גויאישן מלכות האָט מען
געוואָלט, אַז די חדר־יינגלעך זאָלען קאָנען אַ קאָפעטשקע די אָפיציעלע
לאַנד־שפראַך, די חדרים זאָלן זיין אויסגעקערט און נישט שמוציק און
פייכט: אַז די רביצין מיט אירע קינדערלעך זאָלן זיך נישט אַרומוואַל-
גערן אין חדר צווישן די תלמידים, שיילן דאָרט קאַרטאָפּלעס און אין
די הייסע זומער־טעג קאָכן דאָרט אויפן פריפעטשיק, — נייערט זיי זאָלן
וואוינען באַזונדער: דאָס חדר זאָל אויסזען כמעט ווי אַ שולע מיטן פאַר-
טרעט פונעם קייסער אויף דער וואַנט. אויך דער רבי זאָל אויסקוקן
נישט אַזוי פאַרחושכט און זאָל באַווייזן איבערצוליינען כאַטש אַ רוסיש
שייטל עברי: — אַז יידן זאָלן נישט עפנטלעך טראָגן קיין שטריימלעך און
קיין פיאות און זאָלן נישט אַלע — ווי אונטערן מלכות של חסד פון
קייסער פראַנץ יאָזעף — אויסקוקן ווי סאַמע כלי־קודש און רבנים. און

נאך אַזעלכע וויסטע גזירות. איבערהויפט גזירות וואָס שייך אַ ביסל צו רעפּאָרמירן דאָס פּאַרעלטערטע סיסטעם פון יידישער דערציאונג האָבן די גויים אין מלכות געוואָלט אויסטראַכטן אויף יידן. אין אַלע רבישע הייף האָט זיך געמאַכט אַ געוואָלד. מען איז געלאָפֿן צו ר' יואל וועגמייס-טער, אים געטראָגן אויף די הענט און אים צוגעזאָגט דעם ברייטן עולם-הבא. ר' יואל האָט זיך אַ געהיימניספולער אַוועקגעלאָזט צו די גויאישע שרים און געוויזן וואָס ער קאָן מיט ווערטער און מיט קערבלעך. ער האָט כמעט אַלצדינק אָפּגעשריגן בכי-טוב.

ר' יואל וועגמייסטער, הגם ער איז געשטאַנען אין גרויסן ערפורכ-טיקן חשיבות ביי אַלע פּוילישע גוטע-יידן און אַלע רבנים און שיינע יידן האָבן ביי אים אָפּגעהאַקט די טירן, געברענגט צו אים זייערע ביטערע הערצער און זייערע קאָפּדרייענישן מיטן מלכות — ר' יואל האָט פאַר אַלעמען אָפּגעשריגן וואָס ס'האָט זיך נאָר געלאָזט — פּונדעסטוועגן ער גופא איז געווען אַ שאַרפּער גערעד חסיד. ער איז געווען אין גערער הויף עפעס אַזוינס ווי דער אַמבאַסאַדאָר פון רוסישן קייסער, און ער האָט דאָרט פאַרשטופּט אַלע לעכער וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו מלכות. טאַמער האָט זיך אַמאָל אין רבישן גער באַוויזן אַ „קנעפל“, מעג עס זיין פון נידע-ריקסטן טשיין, האָט מען באַלד געשיקט נאָך ר' יואל וועגמייסטער. ר' יואל האָט אַוועקגעיאָגט אַלע בייזע רוחות. הגם אַזאָ גביר און אַזאָ קרוב למלכות — ער איז געווען אַ פּאַדריאַטשיק און צוגעשטעלט שפיז פאַרן רוסישן מיליטער, פון דאַנען האָט זיך גענומען זיין באַקאַנטשאַפּט מיט פּולקאַוויקעס און גענעראַלן — האָט זיך ר' יואל וועגמייסטער דווקא האַלט געהאַט צו האַלטן אין גער און צווישן חסידים מיט איבערגעטריי-בענער עניויות. ער האָט זיך נישט געבלאָזן. גענומען האָט זיך עס דערפון, וואָס ר' יואל וועגמייסטער איז געווען דער איינציקער ייד צווישן חסידים אין פּוילן וואָס האָט אָפּט געטראָגן קורצע מלבושים און אַ קאַפעליוש. אַלע האָבן פאַרשטאַנען — אַפילו רבנים און גוטע-יידן — אַז כדי פּועל צו זיין מיט זיינע אָפּשריייענישן און נושאַ חן צו זיין ביי די גרויסע גויים, מוז ר' יואל, גייענדיק אַהין, זיך אַנטאָן ווי אַ דייטש. אַלע האָבן עס אים מוחל געווען. מאַלע וואָס מען מוז אַלץ טאָן פאַר יידנס-וועגן, ר' יואל וועגמייסטער איז געווען אַ הויכער ייד מיט אַ גראַ בערדל. אין די דייטשישע מלבושים האָט ער טאַקע אין זיך געהאַט פון אַ רוסישן טשינאַוויק. יידן

האָבן געקוואָלן ווען מען האָט געזען אַן אייגענעם חסידישן ייד מיט אַזאַ יונישן אויסזען. מיט אַזאַ אויסזען איז נישט קיין וואונדער וואָס ר' יואל וועגמייסטער „פּוּעלט“. ר' יואל וועגמייסטער אַליין אָבער, ווען ער איז געווען אין גער צווישן חסידים און איז גראַד געגאַנגען אַנגעטאַן אין קאַפּעליוש, האָט ער זיך דווקא ליב געהאַט צו שטופן מיט אַלע צוואַמען. אונטערן גויאישן קאַפּעליוש האָט ער געטראָגן אַ ברייטע סאַמעטענע יאַרמלקע. דאָס קורצע רעקל האָט ער זיך אַרומגעגאַרטלט מיט אַ חסידישן גאַרטל. אַלע האָבן אויף אים געטייטלט און געוויזן אויף דעם הויכן ייד מיטן יונישן אויסזען, און געזאָגט: זעט, ר' יואל וועגמייסטער! מען האָט געזען באַשיימפּערלעך ווי דאָס מלכות האָט זיך אַראַפּגעלאָזן צווישן אַרעמע יידן, האַלט זיך גאַר באַשיידן, און לאָזט זיך שטויסן און שטופן אינעם גרויסן חסידישן געדּרענגעניש. יידן האָבן זיך דערפּון גאַר געפּילט געהויבן און געהאַט אַ ווילדע הנאה.

קאָפּיטל אַכצן

די חטובע שאַטענעס פון וואַרשע איבער די לאַ-
דזשער ביאַלערס. באַשיימפערלעך גייט די וועלט אויף
איר ריכטיקן שליאַך. פּלוצעם אינמיטן דרינען דרייט זיך
די וועלט איבער די קאַפּאַטע. לאַטע. איבערן דאַך פון די
ביאַלערס קלייבט זיך אַ פינצטערער שטורעם. לאַטע
און איר חברטע רחלע. אהרן.

ר' זיסקינד ביאלערס זון טוביה און זיין ווייב באשע, די לייבלעכע טאכטער פון ר' יואל וועגמייסטער, האָבן זיך געפילט אין לאַדזש גלייך ווי זיי וואָלטן כסדר ווייטער געווען אין וואַרשע און געלעבט צווישן זייערע חשובע משפחות. ר' טוביה ביאלער מיט זיין ווייב האָבן כמעט ווי נישט געהאַט קיין פּערזענלעכן לעבן. איטלעכע טאַט וואָס זיי האָבן געטאַן און אַיעדער שריט אין זייער לעבן איז נאָר געווען אַ טייל פון דעם גבירישן שטאַנד און מיליע און האָט פּולשטענדיק געמוזט שטימען מיטן גבירישן דעת־הקהל. אומעטום זיינען זיי געשטאַנען איבערן קאַפּ די חשובע שאַטנס פון ר' זיסקינדן און ר' יואל. זיי האָבן זיך געפילט פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן אַנזען און פאַרן פּרעסטיזש פון די משפחות, און אַז עס זאָל נישט פאַלן אויף זיי דאָס מינדסטע שטויכעלע. קיינער זאָל חס ושלום נישט קאַנען אַ קרום טאַן מיט דער נאָז און זאָגן דאָס מינדסטע שלעכטע וואָרט. וואָרעם — אַזוי האָבן געטראַכט טוביה ביאלער און זיין ווייב באשע — דער גביריש־יחוסדיקער סדר פון וועלכן זיי זיינען נישט מער ווי צוויי גאַלדענע רינגעלעך — וועט זיך ציען אין ציען ביזן סוף פון אַלע דורות. אין אַלע דורות וועט זיך טראַגן דער שיינער גביריש־חסידישער נאָמען פון די וועגמייסטערס און די ביאלערס. זיי, טוביה מיט זיין ווייב באשע, האָבן נישט מער צו טאַן סידן ווי צו היטן און צו היטן אַז ביי זיי אין שטוב זאָל די וועלט נישט אַרויסגיין פון די רעלסן.

ביי די ערשטע צוויי קינדער האָט באַשיימפּערלעך אויסגעקוקט, אַז אַזוי וועט עס טאַקע זיין, און אַז די וועלט גייט טאַקע אויף איר ריכטיקן שליאַך. איטשע מאיר, דער עלטסטער זון פון טוביה ביאלער, האָט אַנגע-

הויבן צו וואקסן ווי די ריכטיקע פרי אויף דעם גאלדענעם בוים. ער האָט זיך גאַר אָנגעהויבן צו שניידן אויף אַ ר' יואל וועגמיסטער. אין דרויסן האָט די אַרבעטער־רעוואָלוציע געהאַלטן אינמיטן איר גרויסן ברען. דאָס מלכות, וועלכעס טוביה און באַשע האָבן געהאַלטן פאַר אַזאַ פעסטע אייבי־קייט ווי די אייביקייט פון זייערע חשובע משפחות, האָט זיך היפּשלעך פּאַנאַנדערגעוואַקלט אין איר טראַדיציאָנעלער אויטאָריטעט. די קלוגע ערנסטע וועלט, וועלכע די ביאַלערס האָבן באַטראַכט פאַר אַ מיושבע און סטאַטעטשנע האָט זיך גאַר איבערגעדרייט די קאַפּאַטע. אין טוביהס איי־גענער פאַבריק האָבן די אַרבעטער געסטרייקט און גערעדט צו אים עזות־קייטן גלייך ווי ער וואַלט גאַרנישט געווען קיין זון פון ר' זיסקינד ביאַלער און אַן איידעם פון ר' יואל וועגמיסטער. פונדעסטוועגן איז טוביה זיכער געווען אַז ביי דער שוועל פון זיין דירה וועט די וועלט אויפהערן צו מאַכן אירע משוגענע שטיק.

דער ערשטער דונער, וואָס האָט אַריינגעקראַכט אין דאָך פון זייער הויז און אָנגעטאַן די ביאַלערס אַ סך גריזאַטע און קאַפּ־ברעכעניש איז געווען זייער יינגסטע טאַכטער לאַטע.

לאַטע איז געווען אַ דראַבנע חנעוודיק מיידל, גאַרנישט קיין נאַרישע און מיט זעלבשטענדיקער און אינערלעכער אינטעליגענץ. יעדע גייסטיקע רעגונג אין איר האָט זיך עקשנותדיק פאַרוואַנדלט אין אַ נעגאַטיוון פּראַ־טעסט צו אַלעם אין צו אַלצדינג. אַ פּראַטעסט צו די מיושבדיקע טראַ־דיציעס פון איר סביבה און צו דער וועלט בכלל. פאַר אַ פּסיכאָ־אַנאַלי־טיקער וואַלט זי געווען אַ גאַלד־גרובן. קודם כל: איר פּסיכיש לעבן. דווקא איר פּרויען־לעבן איז געווען פאַרפלאַנטערט און קאַמפּליצירט ווי אַ געדיכטער פינצטערער וואַלד אין וועלכן לאַטע אַליין האָט געבלאַנדזשעט אַ פאַרביסענע און דאָרט פאַרלוירן איר פּרויענהאַפּטיקייט, איר יוגנט, און איר לעבן. וואַלט לאַטע געווען מער אַ געזעלשאַפּטלעכע נאַטור — איז די דעמאָלטדיקע רעוואָלוציאָנערע צייט ממש געווען ווי צוגעמאַסטן צו איר אינערלעך פּראַטעסט־געפיל. זי איז געווען אַ טיפּישער עקזעמפּליאַר פון אַ וואונדערלעכער רעוואָלוציאָנערקע. צום גרויסן שאַדן פאַר איר אַליין איז לאַטע נישט געגאַנגען אויף דעם דאָזיקן וועג. זי האָט זיך אָנגעלייענט מיט דער מאַדערנער דעקאָרענטיש־אינדיוידואַליסטישער ליטעראַטור. וואָס ס'האָט אַ שייכות צו געזעלשאַפּטלעכקייט — מעג עס שטימען מיט

איר אייגן פראטעסט-געפיל — איז שוין געווען גענוג כדי לאַטע זאָל זיך דערפון אַפקערן מיט דער ביטערסטער פאַראַכטונג. צי האָט לאַטע אַמאָל געהאַט — אפשר אין אירע קינדער-יאָרן — אַן אַנטווישונג און אַ קאַנ-פליקט מיט דעם ליבע-געפיל? איך ווייס עס נישט. עס קוקט זיכער אויס אַז דאָס איז געווען די סיבה פון איר טראַגישן קאַמפּליצירטן לעבן. לאַטע האָט איר אינערלעך לעבן געהאַלטן אין טיפּסטן בסוד. זי האָט אַליין געהאַט אַ פּאַנישע שרעק פאַר די קאַמפּליצירטקייטן פון איר פּסיכיק. ס'איז גענוג געווען אַז עמעצער — אַפילו דער נאַענטסטער — זאָל זיך צורירן צו עפעס פון איר אינערלעך לעבן — איז זי באַלד אויפגעציטערט געוואָרן ווי מען וואַלט זי געזען אַ נאַקעטע, און זי האָט זיך נאָך מער פאַרהאַקט. איין זאָך האָט זי אויפגעדעקט פון אירע דעפּרימירנדיקע מינ-דערווערטיקייטס-געפילן, נעמלעך, אַז זי איז די מיאוסטע פּרוי און קיינער וועט אויף איר נישט וועלן קוקן. הגם עס איז אַבסאָלוט נישט געווען אמת. לאַטע איז גאַר געווען אַ באַחנטע און אַפילו מיט אַ פיקאַנטן רייך. זי האָט תמיד געזוכט נייראַטישע אויסוועגן פאַר אירע קאַמפּלעקסן און זיך מן-הסתם אידענטיפּיצירט מיט איר עלטערער שוועסטער וואָס האָט געהאַט אַן אַרגאַנישן שפּראַך-פעלער און מען האָט זי שווער פאַרשטאַנען.

די עלטערן אירע האָבן תחילת גאַרנישט באַנמען אַז מיט לאַטען וועט זיי נישט אויסקומען צו האָבן קיין גרינג לעבן. זיי האָבן בכלל — אַקוראַט ווי ר' זיסקינד ביאַלער און ר' יואל וועגמיסטער — נישט באַ-טראַכט זייערע קינדער אַלס אינדיווידועלע באַשעפּענישן מיט אַן אייגן לעבן און מיט אַן אייגענעם ווילן. די קינדער זיינען נישט מער ווי ווייטערע רינגעלעך פון דער גאַלדענער קייט, וואָס ציט זיך פון דורות און וועט זיך ווייטער ציען אויף דורות. קיין רינגעלע טאַר זיך נישט אויף דאָס מינדסטע אַרויסרוקן פון דער שטרענגער און חשובער ריי. מאַלע וואָס לאַטע לייענט טאַג און נאַכט אַזוי פיל ביכער און איז טיילמאַל אַזוי מאַדנע און אַזוי סודותדיק, ווער קוקט דערויף און וואָסער ראַלע שפּילט עס. ערשט ווען עס האָט זיך באַוווּזן דער ערשטער שדכן, און די ביאַלערס האָבן זיך געגרייט אַז אַ גבירישע מחוונתטע זאָל קומען אויף „באַשוואַנג“, און לאַטע האָט — ס'ערשטע מאַל זינט די וועלט שטייט פאַר דער משפּחה ביאַלער — געשטעלט אַ האַרטנעקיקן און פאַרביסענעם ווידערשטאַנד און געזאַגט, אַז בכלל האַלט זי נישט ביי חתונה האָבן, — דאָ האָבן זיך טוביה

ביאלער און זיין ווייב באשע אויסטערליש דערשראָקן. לאַטעס ווערטער האָבן געקלונגען אין זייערע אויערן ווי די אַנזאָגן פון אַ פינצטערן שטורעם וואָס קלייבט זיך איבער זייער פעסטן דאָך. עס ברעכט זיך פאַרט אין דער וועלט. די ביאלערס האָבן מורא געהאַט אַז דער מינדסטער סליאַד פון לאַטעס ווערטער זאָל אַרויסקומען אין דרויסן. מענטשן וועלן געוואויר ווערן וואָס עס טראַכט און זאָגט אַ טאַכטער פון די ביאלערס. מען קאָן מיטאַמאָל פאַרלירן דעם גאַנצן אַנזען אין דעם שטאַנד פון אַלטע חסידישע גברים.

לאַטע ביאלער האָט נישט געהאַט קיין סך חברטעס. אָבער פון די ווייניקע חברטעס אירע איז געווען יאַסל וואַידיסלאָוסקיס טאַכטער רחלע. חברשאַפט איז אַפּטמאָל אַזוי פרעמד און וואונדערלעך ווי די ליבשאַפט. מיר קאָנען נישט שטענדיק דערקלערן דעם פּלאַיד, וואָס ציט גראַד דעם דאָזיקן מענטשן צו צו אונדז און מיר פילן זיך גוט און גאַנעט אין זיין סביבה. טיילמאָל האָבן מיר די בעסטע פריינט צווישן די יעניקע וואָס זיינען אונדז אינטעלעקטועל און ראַציאָנאַל אַבסאָלוט גאַרנישט נאַנעט. לאַטע און רחלע זיינען געווען אַבסאָלוט קעגנזעצלעכע טיפּן. לאַטע איז געווען אינטעליגענטער און באַלעזענער ווי רחלע, דערצו אַ טיף-קאַמ-פּליצירטע פּערזענלעכקייט. רחלע איז געווען שאַרף און גראַדליניק ווי איר פאַטער יאַסל וואַידיסלאָוסקי. זי האָט נישט געליטן די מינדסטע טונקליקייט אין איר נשמה. זי האָט געוואָלט אַז אַלצדינק זאָל דאָרט ליגן אַפּן, קלאַר, ראַציאָנעל, און דער עיקר, אַיעדעס געפיל זאָל באַלד פאַר-וואַנדלט ווערן אין אַ טעטיקן אַרינציפּ. יעדע רעגונג זאָל באַלד קאָנען באַ-ווייזן איר טאַטהאַפּטיקייט. רחלע האָט נישט געליטן די לאַבירינטן און די טונקלענישן אין דער פּסיכיק, ווי עס האָט זיי ליב געהאַט לאַטע ביאלער. דעריבער האָט אפשר לאַטע, וואָס האָט — ווי יעדע שטאַרק-ניראַטישע פּערזאָן — זיך כּסדר אידענטיפּיצירט סיי מיט די מינדער-ווערטיקערע און סיי מיט די מערווערטיקערע פון זיך, געזען אין רחלען דעם דאָזיקן פעסטן באַדן אין לעבן אויף וועלכן לאַטע איז געשטאַנען ווי אויף אַ זיך וואַקלדיקן תּהום.

דערצו איז רחלע געווען אַ פּרום מיידל, הגם גראַד דעמאָלט איז פּרוםקייט אַרויס פון דער מאַדע. אין דער פּרייזיניקייט פון די גבירישע און חסידישע טעכטער פון איר סביבה האָט רחלע וואַידיסלאָוסקי געזען

נישט מער ווי אן אויבערפלאַכלעכע נאַכמאַכעריי און אַ ניהיליזם. ניהי-
ליזם אַליין איז געווען גענוג אַז עס זאָל פּולשטענדיק אָפּשטויסן די עקשנות-
דיקע גראַדליניקייט פון רחלען און די קאַנסטרויקציע פון דער פּרינציפּנ-
האַפּטיקייט פון איר פּסיכיק. איר האָט פּיל מער אימפּאַנירט די ראַציאָנאַלע
און מוטיקע פרומקייט פון איר פּאַטער יאַסל. איבערהויפּט האָט רחלען
געוואָלדיק אימפּאַנירט איר שוואַגער הערשל רובין. הערשל רובין איז
געווען דער איינציקער מענטש וואָס האָט אויף רחלען געהאַט די טיפּסטע
השפּעה. זי האָט אין אים געזען דעם אידעאַל פון ערלעכער און מוטיקער
אויסגעהאַלטנקייט. ווען הערשל האָט געפרוּאוּט צו זיין פּרייזניק האָט
ער זיך מיט קיינעם נישט גערעכנט, פאַר קיינעם נישט מורא געהאַט.
אַלעמען ביי די וואַידיסלאָווסקיס אָפּן געזאַגט זיינע ספּקות אין יידישקייט.
ער איז געגאַנגען אין טעאַטער כדי צו זען איבסענס אַ דראַמע. און ער האָט
עס געטאָן בפרהסיה און מיט רעוואָלוציאָנערן זשעסט. שפּעטער ווען ער
האַט זיך אַנטווישט אין דער פּרייזניקייט האָט ער הויך געוויינט אונטערן
טלית, אַריינגעלאָזט צו זיך אין שטוב סאַמע אַלטע אַרעמע חסידים און
געגעסן מיט זיי פון איין טעלער. נאָר אַזעלכע מענטשן און נאָר אַזאַ אופּן
פון רעאַגירן אין לעבן האָבן אין רחלעס אויגן געהאַט אַ ווערט.

איך גיי צוריק צו דער שטוב פון די ביאַלערס.

דער צווייטער זון אַהרן — איך גלויב, ער איז געווען נישט מער
ווי מיט אַ יאָר יינגער פון לאַטען — איז געווען אַ שטיל באַשיידן בחורל,
מיט אַ סך סענטימענט און איידלקייט. ווי אַלע ביאַלערס איז ער נישט
געווען קיין הויכער. דערפאַר האָט ער געהאַט גרויסע און שיינע שוואַרצע
אויגן. דעמאָלט האָט מען אין גער שוין אָנגעהויבן צו פאַרשטיין אַז אויב
מען וועט נישט זען פּונדאָסניי צו זאַמלען אַרום זיך די חסידישע יוגנט
וועט די רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער-באַוועגונג — ווי אויך דער ציוניזם
— זיין די פּולשטענדיקע גייסטיקע יורשטע פון דער גאַנצער יידישער
יוגנט. מען האָט טאַקע אָנגעהויבן צו פאַרשטאַרקן די חסידישע השפּעות
אויף דער יוגנט. אין גאַר אַ גרויסער מאָס האָט זיך עס זיי איינגעגעבן.
אַ סך חסידישע בחורים האָבן אָנגעהויבן צוריק צו גיין צו דער פרומסטער
יידישקייט. זיך פּונדאָסניי גענומען עקזאַלטירן אין די שיינקייטן פון
חסידות. די דאָזיקע בחורים האָבן זיך אָנגעהויבן צו לאָזן וואַקסן גרויסע
פיאות און גיכער געוואָלט אויסקוקן ווי די אַלטע חסידישע זיידעס איידער

ווי די היינטיקע חסידישע טאטעס. אהרן, טוביה ביאלערס זון, איז
 אויך אַרונטערגעפאלן אונטער דער השפעה פון די דאָזיקע יוגנט־קרייזן.
 ער האָט זיך געלאָזט וואַקסן פּיאָות, געלאָפן קיין גער און געפּראָוועט פּאַר־
 צייטישע חסידות. אין טוביה ביאלערס שטוב האָט מען נישט האַלט געהאַט
 יעדן שטאַרקערן זשעסט, מעג ער גיין אַפּילו אויף דער זייט צו רעכטס
 און צו אינטענסיווערע פרומקייט. נאָר אַזוי ווי אַזעלכע רעוואָלוציעס האָבן
 דאָן אָנגעהויבן ווערן די מאַדע אין חסידיש־נגידישע הייזער האָבן די
 ביאלערס עס נישט באַטראַכט ווי „אַרויסרוקן זיך“ פונעם שטאַנד, און
 זיי זיינען געווען עפעס אַזוינס ווי צופּרידן. אויב דער עלטסטער זון, איטשע
 מאיר, שניידט זיך אויף אַ ר' יואל וועגמיסטער, עלעהיי זאָל זיך דער
 יינגערער זון, אהרן, שניידן אויף אַ ר' זיסקינד ביאלער. דאָס משפּחה־
 אַנזען וועט אפשר דערפון גאָר וואַקסן אין פרעסטיזש. די ביאלערס האָבן
 אָנגעהויבן צו גלויבן, אַז נישט געקוקט אויף לאַטען, האָט דער גאַנג פון
 דער וועלט נאָך נישט די העזה אינגאַנצן אַרויסצוגיין פון די שינעס בעת
 עס האַנדלט זיך וועגן ר' טוביה ביאלער און זיין ווייב באַשע.

קאפיטל ניינצן

ווער קאן וויסן די וועגן פון דער ליבשאפט? די
הערצער ציטערן אויף ווען עס באגעגענען זיך די בליקן.
אויב נישט דו, ראמעא, איז איינציק און אליין דאס קבר
מיין חופה־בעט. אהרן איז נישט קיין ראמעא. לאטע
בליט אויף אין דער פרעמדער ליבשאפט. דאס פארל גיט
זיך תקיעת־כף און דורך די אפענע פענצטער הערט מען
ווי עס זינגען די פייגל.

ווער קאן וויסן די וועגן פון דער ליבשאפט ? זי איז ווי אַ בלום וואָס
עפנט זיך אומעטום וואו עס דערגרייכט זי דער שטראַל פון דער זון און
זי פרעגט ביי קיינעם נישט קיין באַשייד. זי עפנט זיך אויף די פליינען
פון אַלע באַדינגונגען און יעדעס האַרץ איז נישט אויסגעהיט פון איר
כישוף. זי קאָן אַנקלאַפן ביי יעדער טיר. צו וועמען זי שמייכלט מיט
דעם ציטער פון איר מאַרגן־רויט, דעמס האַרץ ציטערט איר אַנטקעגן
ווי אומבאַקאַנטע דערוואַרטונג.

ווען רחלע פלעגט אַרויפקומען צו איר חברטע לאַטע האָט זי אַפט
געזען דאָס חסידישע בחורל אהרן, לאַטעס ברודער, דאָס בחורל מיט די
לאַנגע פּיאַות און מיטן יונגן חסידישן ברען. חסידישע בחורים רעדן
נישט מיט פרעמדע מיידלעך און דאָס נעמלעכע חסידישע מיידלעך מיט
פרעמדע בחורים. נאָר רחלעס און אהרנס בליקן האָבן זיך געטראָפן טראַץ
אַלע פאַראַרטיילן און מחיצות. וועמענס האַרץ האָט צום ערשטן אויפֿ־
געציטערט ווען די בליקן האָבן זיך געטראָפן ? פרעג ביי די ווינטן אויפן
ים. רחלע האָט נישט געוואוסט פון קיין טונקעלע געפילן. פונקט ווי ביי
איר פאַטער יאַסל וואַידיסלאָוסקי איז יעדעס געפיל באַלד איר געקומען
צום באַוואוסטזיין. און געקומען מיט דער גאַנצער שאַרפּקייט פון אַן
אינערלעך געבאַט. אין רחלען האָט זיך די ליבשאפט מן־הסתם מיטאַמאָל
איינגעשניטן האַסטיק ווי אַ שאַליקע בשורה און האָט באַלד פאַרנומען
אירע געדאַנקען און איר טראַכטן. זי האָט צו זיך געזאָגט ווי שעקספּירס
יוליאַ. יוליאַ האָט ביים ערשטן געפיל פון ליבע געזאָגט : „אויב נישט
דו ראַמעאַ, דאָן איז איינציק און אַליין דאָס קבר מיין חופּה־בעט“.

אהרן איז אָבער ווייט נישט געווען קיין ראַמעאַ. ער איז געווען אַ חסידישער בחור מיט פיאות, איינגעטונקט אין פאַראורטיילן פון פרומ-קייט, פון משפּחה-מיליע, און ער האָט אין זיך געהאַט אַלע שוואַכקייטן פון די ביאַלערס, זעם פּחד פאַר יעדן האַסטיקן זשעסט און פאַר יעדן „אָועקרוקן זיך“ פון אַנגענומענע מענטשלעכע מיינונגען. דאָס טיפע געפיל פון ליבע האָט אין דעם האַרצן פון דעם אַפּגעשראַקענעם חסידישן בחור נישט גערעדט אַזוי שאַרף און אַזוי מאַנעריש ווי אין האַרצן פון רחלע וואַידיסלאָוסקי. ביי רחלען איז די ליבע באַלד געוואָרן אַ גליק-זעליקייט וואָס האָט זי פול און פול געמאַכט. פאַר אהרנען האָט זי גאַר פאַמעלעך, פאַמעלעך געוויזן אירע ליכטיקייטן. זי האָט זיך אים געוויזן אַ פאַרהילטע אין טויזנט שלייערן. זי האָט גיכער געוואַרעמט זיינע טונקלסטע אַנגעגען. זען די ליבשאַפט האָט געפרואווט העכער אויפצוהויבן די שטים פון איר רוף, האָט זי צוזאַמען מיט זיינע געפילן אויך אַרויס-גערופן די שוואַכקייטן פון זיין כאַראַקטער, און אין אים געוועקט דעם פרומען און דעם משפּחה-פּחד פון די ביאַלערס פאַר די זיסקייטן פון דעם פרייען יוגנטלעכן געפיל.

מיט דער סענסיטיווקייט פון אַ נייראַטיקער האָט לאַטע באַלד דער-פילט וואָס עס טוט זיך אין די הערצער פון איר חברטע און איר ברודער. אויף וויפל אין לאַטען אַליין האָט די ליבע זיך אַנטפּלעקט ווי אַן אומ-היימלעך און מוראדיק געשפּענסט, וואָס האָט אויפגעעפּנט אַלע אירע פּסיכישע וואונדן, קאַמפּלעקסטן און מינדערווערטיקייטס-געפילן, האָט אויסגעקוקט ווי דער שאַטן פון איר אינערלעכסטן פיינט, און האָט נאָך טונקעלער געמאַכט די לאַבירינטן פון איר נשמה — אַזוי האָט זי, לאַטע, ממש אויפגעציטערט ביי דעם גליקזעליקן געפיל אַז זי קאָן זיך אידענ-טיפּיצירן מיט דער ליבשאַפט אינעם געמיט פון אַנדערע פּערזאָנען, און צו זען ווי איר אַליין ווערט ליכטיק אין דער נשמה-זוניקייט פון אַנדערע. רחלע איז נישט געווען די פּערזאָן פאַר וועלכער אירע אייגענע געפילן — מעגן זיי זיין די אינטימסטע און די באַהאַלטנסטע — זאָלן זיך נישט באַלד אַריינשניידן אין איר טראַכטן מיט דער שאַרפּסטער קלאַר-קייט און זי זאָל זיך וועלן מיט זיי אויסהיטן. ביי דעם ערשטן גאַר פאַר-זיכטיקן פּראווו וואָס לאַטע האָט געטאָן כדי צו באַרירן ביי איר חברטע דעם פונקט צו וועלכן לאַטע האָט זיך באַצויגן מיט אַזאָ זיסער גלוסט-י-

קייט, האָט רחלע באַלד שאַרף און אָפּן אַנטפלעקט איר ליבשאַפּט. און אַנטפלעקט מיט אַזאַ באַשטימטקייט, אַז ביי לאַטען האָט זיך אַזש דאָס האַרץ אָפּגעשטעלט פּון גליקלעכער איבערראַשונג. זי איז אַרויפגעפּאַלן אויף דער חברטע און זי געקושט. געקושט מיט פאַרמאַכטע אויגן. לאַטע האָט זייער זעלטן עמעצן געקושט. זי האָט דאָ געקושט די ליבשאַפּט. אָבער דער וועג צום האַרץ פּון אהרנען איר לייבלעכן ברודער איז פאַר לאַטען געווען גאָר אַ שווערער. אינעם האַרצן פונעם חסידישן באַפּיאַותמן בחור איז די ליבשאַפּט געלעגן אין טיפּסטער פאַרהוילנקייט. אפשר האָט ער מיט רחלען נאָך קיינמאַל נישט געהאַט גערעדט. און ער האָט נאָך אַליין נישט געהאַט קלאָר באַנומען דעם רוף פּון בלוט אינמיטן זיינע פרומקייטן, אָפּגעשראַקנקייטן און פאַראַורטיילן. לאַטע האָט אָבער געוואוסט פאַמע- לעכל, פאַמעלעכל אויפצופענען די בלוט פּון דער ליבע וואָס איז געווען פאַרשלאָסן אין די טונקלעייטן. זי האָט זיך צוגערירט צו איר מיט זעלטע- נער צאַרטקייט. זי האָט געוואוסט ווי פאַמעלעך אויפצובלאָזן דעם פּלאַם. און אויך אהרן האָט טיף אַראַפּגעלאָזן די אויגן. שעמעוודיק און אָפּגע- שראַקן האָט ער אין האַלבע ווערטער לאַטען, זיין שוועסטער, דערציילט פּון זיין געפּיל.

ביי די ביאַלערס אין שטוב איז פאַר לאַטען אוממעגלעך געווען די צוויי ליבנדיקע צו דערנענטערן אויף אַ שריט. בלויז די בליקן האָבן זיך געטראָפּן אין שטילסטער צערטלעכקייט. נאָר ווען רחלעס בליקן זיינען געוואָרן אַ מאָל וואַרעמער און אָפּענער, זיינען די בליקן פּון דעם חסידישן בחור געוואָרן וואָס אַ מאָל באַהאַלטענער און ווייטיקלעכער. וואָס מער ער האָט דערקענט זיינע געפּילן אַלץ ווייניקער האָט ער געהאַט דעם מוט זיי צו דערטראָגן. דאָס חסידישע מיליע, און איבערהויפּט די שטאַנד- לאַסט פּון זיין משפּחה האָט אויף אים געדריקט און אים אָנגעפּילט מיט שוואַכקייט און כאַראַקטערלאַזיקייט. ווען ער האָט געזען רחלען האָט ער נאָך טיפּער אַראַפּגעלאָזט די אויגן, רויט געוואָרן פּון שעמעוודיקייט, און דאָס האַרץ האָט אים געקלאַפּט מיט שרעקעוודיקער אומרויאיקייט.

לאַטען אָבער האָט די דאָזיקע ליבשאַפּט פּול געמאַכט מיט אומגע- דולד און גליקזעליקייט. זי האָט נישט אויפּגעהערט דערפּון צו טראַכטן. זי האָט כּסדר דערפּון גערעדט מיט רחלען און זי געמונטערט. אויך ביי

יעדער געלעגנהייט האָט זי געזוכט צו זיין אַליין מיט איר ברודער אַהרן און מיט אים צו רעדן פון רחלען און אויפצופלאַקערן זיין געמיט. ס'זיינען געקומען די זומער־חדשים. טוביה ביאַלער מיט זיין ווייב באַשע זיינען אַוועקגעפאַרן קיין אויסלאַנד אין די וואַרעם־בעדער. דער שווערער שטאַנד־רעזשים אין הויז האָט אַ ביסל נאַכגעלאָזט. דאָ האָט לאַטע איין מאָל פאַר אַלע מאָל געוואָלט צוזאַמענברענגען די הערצער. רחלע און אהרן האָבן זיך אָפטער געזען — הגם בלויז פון דערווייטנס. זיי האָבן קוים און זעלטן אויסגערעדט צווישן זיך אַ וואַרט. אַהרן איז באַלד רייט געוואָרן פון שעמעוודיקייט און אַראָפּגעלאָזט די אויגן. אָבער איינמאָל אין אַ וואַרעמען זומער־טאָג איז עס לאַטען דאָך געגראָטן זיי צוזאַמענצוברענגען אין איין שטוב. לאַטע איז געווען די דריטע. אין טוביה ביאַלערס דירה איז געווען שטיל. לאַטע האָט זייער צאַרט און דיסקרעט אָנגעהויבן צו רעדן פון דער ליבשאַפט צווישן איר חברטע און איר ברודער. זי האָט געוואוסט אַהרנען פאַמעלעכל, פאַמעלעכל אַראָפּצו־נעמען די מורא פונעם האַרצן.

רחלע האָט געקוקט מיט אָפענע אויגן, פול מיט אַנטשלאָסענער פרייד. אויך אַהרן האָט אויפֿגעהויבן די אויגן און אָנגעקוקט רחלען. אַזוי ווי טוביה ביאַלערס דירה איז נישט געווען ווייט פון אַ לאַדזשער שטאַט־גאַרטן, האָט מען דורך די אָפענע פענצטער געהערט ווי עס זינגען די פייגל.

אַהרן מיט רחלען האָבן זיך געגעבן תקיעת־כף אַז קיינער וועט זיי מער נישט פאַנאַנדערשיידן און זיי וועלן חתונה האָבן און זיין צוזאַמען אויף אייביק.

לאַטע האָט אָנגעהויבן צו וויינען פון גרויסער פרייד און געקושט רחלען. אַהרן איז אַ שעמעוודיקער אַרויס פון שטוב. רחלע, ווי יאָסל וואַידיסלאָוסקיס טאַכטער, האָט באַהאַלטן דעם תקיעת־כף אין איר האַרצן ווי מען באַהאַלט אַ וויכטיקן דאַקומענט אין אַן אייזערנער קאַסע. דער תקיעת־כף פון דער ליבע איז געבליבן אין טיפסטן בסוד. בלויז איר שוואַגער הערשל רובינען האָט רחלע דערציילט פון דעם טייערן אוצר וואָס זי טראָגט אין איר נשמה.

קאפיטל צוואַנציק

די צייט לויפט ווי אַ פּאַדעס אויף אַ שפּינראָד.
ביזע חלומות. פּוילן פּליט אַוועק אין דער לופטן. טביה
פּאַרנעמט זיך צו זאַגן „המפּיל“ און באַזעע זאַגט אים די
פּינצטערע בשורה. ווי דו הערסט.

די צייט לויפט ווי אַ פּאָדעם אויף אַ שפינראָד.
 שדכנים זיינען געקומען סיי צו יאָסל וואַידיסלאָווסקי, סיי צו טוביה
 ביאַלער מיט שידוכים פאַר אַהרנען און פאַר רהלען.
 אויפגעמען ביי זיך שדכנים, פאַרן אויף „באַשויאונגען“ און צו טאָן
 שידוכים איז געווען דער גרעסטער און חשובסטער מאַמענט ביי די ביאַ-
 לערס. מען האָט דעמאָלט טיף געפילט די פאַראַנטוואָרלעכקייט וועמען
 ווייטער איבערצוגעבן דעם גאַלדענעם פּאָדעם פון די ביאַלערס און די
 וועגמיסטערס. דאָ מוז מען דער עיקר קוקן אָן קיין שטויבעלע זאָל נישט
 פאַלן און פוילן זאָל זיך נישט טאָן דעם מינדסטן קרים און זאָגן אָז טוביה
 ביאַלער האָט זיך אַ רוק געטאָן אַרויס פון אַנגענומענעם דרך. ביים ערשטן
 שידוך וואָס האָט חשובער אָפּגעקלונגען אין די אויערן פון טוביה ביאַלער
 און זיין ווייב באַשע, און עס האָט געהייסן אָז אַט פאַרט באַשע אויף
 „באַשויאונג“ און זי פּרואווערס דאַרפן קומען צו טוביה ביאַלערן אין
 הויז כדי צו פּרואוון אַהרנען, האָט באַשע באַמערקט ווי אַהרן ווערט בלאַס,
 באַקומט טרערן אין די אויגן ווי ער וואַלט זיך פאַרנומען צו וויינען.
 באַשע האָט עס אויסגעלייגט אָז עס איז פשוטער קאַפּ-ווייטיק, און אפשר
 שעמט זיך גאַר אַהרן ווען ער הערט פון אַ כלה. באַשע האָט געוואוסט אָז
 אַזאַ שעמעוודיקייט געהער צום דרך פון פרומע חסידישע בחורים. עס
 איז פאַר איר אַפילו געווען צו פיל. אָבער זי האָט דערין נישט געזען קיין
 בייז. פאַרקערט: די פּרואווערס וועט עס גאַר געפּעלן ווערן, און איר
 נאָמען וועט נאָך שענער קלינגען איבער פוילן.
 אַהרנען האָט נישט נאָר וויי געטאָן די געקערענטע ליבשאַפט צו

רחלען. אויף זיין האַנט האָט געברענגט דער תקיעת-כף. ער האָט געוואוסט וואָסערע אומהיימלעכע יענע-וועלטישע התחייבותן אַ מענטשלעכע האַנט האָט אויף זיך גענומען ווען זי האָט געגעבן תקיעת-כף. ער האָט עס געוואוסט פון די חסידישע ספרים און פון אַלערליי פרומע מעשיות. ווען אין האַרצן ביי אים האָט איצטער נאָך טיפער אָנגעהויבן צו שרייען די ליבשאַפט צו רחלען, האָט זיך די האַנט טיילמאָל פאַרוואַנדלט אין אַ פּרעמדאַרטיק לעבעדיק געשפענצט. די האַנט האָט ביי אים געמאַנט און אים פינצטער און אומהיימלעך געסטראַשעט. געסטראַשעט מיט כף-הקל. אַהרן איז נישט געווען דער מענטש וואָס זאָל קאַנען ביישטיין גרויסע קאַמפּן און טראַגאָדיעס. ער איז בלאַסער געוואָרן פון טאַג צו טאַג. די שדכנים האָבן אָנגעהויבן צו קומען אָפטער און האַפּערדיקער. ביי די ביאַלערס האָט מען זיך אָנגעהויבן גרייטן. אַהרן האָט צום סוף אינגאַנצן פאַרלוירן דעם אָפּעטיט און ווייניק געגעסן. פאַר באַשען איז אַזאַ שטאַרקע שעמעוודיקייט פון אַ חסידישן בחור צו אַ שידוך שוין געווען צו פּיל. סוף-כל-סוף לעבן מיר אין אַנדערע צייטן. אַפּילו אירע זידעס האָבן זיך נישט אַזוי געשעמט ווען זיי האָבן געהערט וועגן אַ כלה.

לאַטע האָט איר, דער מוטער באַשע, ענדלעך דערציילט וועגן וואָס עס גייט, פאַרוואָס אַהרן איז אַזוי אומעטיק, און אַז ער, מיט איר חברטע רחלע, זיינען אייגנטלעך חתן-כלה. באַשע האָט לכתחילה נישט געוואָלט גלייבן אירע אייגענע אויערן. וואָס הייסט יאַסל וואַידיסלאַווסקי טאַכטער און איר לייבלעכער זון זאָלן קאַנען אָפּטאַן אַזאַ מעשה, און פּוילן פליט נישט אַוועק אין די לופטן? באַשע האָט געקוקט אויף לאַטען מיט אויפֿ-געריסענע אויגן. איר האָט פאַרפעלט אַטעם. ווען לאַטע האָט אַבער נאָכ־אַמאָל באַשטעטיקט אירע ווערטער, האָט באַשע זיך אָנגעכאַפט פאַרן שייטל און איז אַריין אין אַ ווילדן כּעס. קודם-כל האָט זי געזאָגט לאַטען אַז רחלעס פּוס זאָל זיך נישט דערוועגן צו באַווייזן ביי איר, באַשען, אין דירה. זי, באַשע, וועט שוין וויסן וואָס צו טאַן כדי נישט צו לאָזן מאַכן די ביאַלערס און די וועגמייסטערס צו שאַנד און צו שפּאַט און אַז אַלע פּייגל זאָלן עס דערציילן אויף די דעכער איבער גאַנץ פּוילן.

באַשע האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי מען דערציילט די דאָזיקע אומגליקלעכע מעשה איר מאַן טוביה. טוביה איז אַ שוואַכער מענטש. אַט איז ער אַקערשט געקומען פון די וואַרעם-בעדער. טוביה איז אַבער פאַרט אַ

טאטע, ר' זיסקינד ביאלערס זון און ר' יואל וועגמיסטערס איידעם. און ער מוז עס וויסן. אַ גאַנצן טאָג האָט באַשע פּינצטער געשוויגן. זי האָט זיך נישט געקאָנט אָננעמען מיט האַרץ און עס צו דערציילן איר מאַן. שפּעט אויף דער נאַכט. אַלע ביי די ביאלערס האָבן זיך געלייגט שלאָפּן. באַשע איז געלעגן אין איר ברייט גביריש בעט צווישן די טייערע ווייס-בלאַנקדיקע קישנס. זי איז געלעגן אין אַ טייערע שפּיצענע שלאָף-קופּקע. אין צווייטן בעט אַקעגנאייבער איר איז געלעגן טוביה אין אַ סאַמע-טענע יאַרמלקע. ער האָט זיך פאַרנומען צו זאָגן „המפּיל“. דאָ ערשט איז באַשע אַרויס מיט לשון. אין דער פּינצטערער שטילקייט פּונעם שלאָף-חדר האָט זי טוביהן מודיע געווען דאָס ביטערע געשעעניש.

טוביה ביאלער איז שיעיר נישט אַרויסגעפאַלן פון בעט גלייך ווי איבער פּוילן וואָלט אַדורכגעגאַנגען אַן ערד-ציטערניש. ער האָט לכתחילה גאָר נישט גוט געהאַט באַנומען וואָס באַשע דערציילט אים.

וואָס הייסט? האָט טוביה ביאלער געפרעגט אַ דערציטערטער. ער האָט אַליין געפּילט ווי אין דער פּינצטערניש פון שלאָף-חדר איז ער געוואָרן ווייס ווי קאַלעך.

— ווי דו הערסט, האָט באַשע געזאָגט אין צווייטן בעט. גיי ווייס אַן יאַסל וואַידיסלאָוסקיס טאַכטער איז אַזאַ פּייגעלע. ביי וואַרשעווער חסידישע גבירים וואָלט עס גאַרנישט מיגלעך געווען. אַלץ דאָס אויפגעקומענע לאַדזש.

— און וואָס וועלן מענטשן זאָגן? האָט טוביה געקרעכצט.

— איך פרעג דיך טאַקע וואָס וועלן מענטשן זאָגן?

דאָס פאַרפאַלק איז געלעגן אין די בעטן גלייך ווי זיי וואָלטן זיך געפונען אויף אַ זינקענדיקער שיף און אין דרויסן די וועלט שטעקט אויף זיי אַרויס אַ גרויסע צונג. טוביה ביאלער האָט אַ גאַנצע נאַכט ביטער געקרעכצט אין די קישנס אַריין און נישט געקאָנט צוטאָן קיין אויג. ווען ס'האַט געגרויט דער באַגינען איז באַשע אַראָפּגעגאַנגען פון בעט און געגעבן טוביהן די פּילן, וואָס אַ באַרימטער בערלינער פּראָפּעסאָר האָט אים פאַרשריבן, כדי אים צו שטאַרקן דאָס האַרץ.

קאפיטל איין און צוואנציק

רחלע כאפט פעטש. תקיעת־כף איז אַ הייליקע יידישע זאָך. וואָס וועלן מענטשן זאָגן, רב יאַסל? באַשע פאַר־לויפט די פיש פאַר דער נעץ. קפּריסין. אהרן זעט אין שלאָף רחלעס געשטאַלט. אַ דין וואָס איז האַרבער ווי די גאַנצע תורה. ענדע גוט אַלצדינג גוט.

אויך צו יאָסל וואַידיסלאַווסקין האָבן די גרעסטע לאַנד־שדכנים פון פוילן געברענגט די שענסטע שידוכים. ווען עס האָט שוין געהאַלטן גאָר נאָענט און יאָסל האָט זיך געגרייט צו שיקן פּרוּאווערס, האָט רחלע מיט־אַמאַל שאַרף געזאָגט אַז פון די אַלע שידוכים וועט גאַרנישט ווערן. זי האָט שוין אַ חתן.

— וועלכעס מיידל ביי יידן נעמט זיך אַליין אַ חתן? האָט יאָסל וואַי־דיסלאַווסקי געפרעגט אַ שטרענגער און אַ פינצטערער.

רחלע האָט אים דערציילט די פולע געשעעניש.

יאָסל וואַידיסלאַווסקי האָט זי אָנגעקוקט, האָט אויפגעהויבן די האַנט און איר אַראָפּגעלאָזט צוויי הילכיקע פעטש.

רחלע האָט נישט קיין פינטל געטאָן מיטן אויג, רק מיט פאַרביסענער אַנטשלאַסנקייט געקוקט יאָסל וואַידיסלאַווסקין אין די אויגן אַריין.

— איר האָט זיך געגעבן תקיעת־כף? האָט יאָסל וואַידיסלאַווסקי געפרעגט און געקוקט אויף דער טאַכטער.

— דעם הייליקסטן תקיעת־כף, האָט רחלע געענטפערט.

יאָסל וואַידיסלאַווסקי האָט געשוויגן, ער האָט גענומען דעם פאַלטן און אַרויפגעאַנגען צו טוביה ביאַלער.

ווען טוביה ביאַלער האָט געזען יאָסל וואַידיסלאַווסקין ביי דער טיר איז ער בלאַס געוואָרן. ער האָט מורא געהאַט אַז יאָסל איז געקומען אים מאַכן דעם גרויסן סקאַנדאַל. טוביה האָט נישט ליב געהאַט קיין סקאַנדאַלן. ער האָט יאָסלען אַריינגעבעטן אין סאַליע. באַלד איז אין דער סאַליע אַריינגעקומען באַשע.

יאָסל האָט זיך אַנידערגעזעצט ביים טיש. ער האָט זיך צומאַל נישט באַוווּזן אויסצוטאָן דעם פּאַלטן. ער איז באַלד אַרויס מיט אָפענע דיבורים און אַנגעשלאַגן טוביהן נישט צו מאַכן קיין לאַנגע מחזקות און צו שרייבן אָפּציעלע תנאים צווישן אַהרנען און רחלען. ס'איז דאָ אַ תקיעת־כף, און אַ תקיעת־כף איז אַ הייליקע און שטרענגע יידישע זאַך. מיר זיינען אָפּילו נישט געוואוינט צו אַזאַ אופן פון זיך משדך צו זיין. נאָר פאַרפאַלן, תקיעת־כף, האָט יאָסל פינצטער צוגעגעבן.

טוביה ביאַלער האָט זיך געדרייט אויפן בענקל. ער האָט געפילט ווי עס האָקן אים די שליפן. ער האָט זיך אַנגעכאַפט פאַרן האַרץ, און קוים אַרויסגערעדט:

— וואָס וועלן מענטשן זאָגן, רב יאָסל?

יאָסל וואַידיסלאָוסקי איז געוואָרן נאָך פינצטערער:

— מענטשן אַהין, מענטשן אַהער. אַ תקיעת־כף מוז ווערן געהיטן.

דאָ איז ר' טוביהס ווייב באַשע אַרויס מיטן לשון:

— זינט די וועלט שטייט האָט מען נאָך נישט געהערט, אַז אין שיינע חסידישע משפחות זאָלן זיין ליבעס ווי ביי דינסט־מיידן, האָט זי געזאָגט אַ פאַרביטערטע. זייט מיר מוחל, רב יאָסל, איך קאָן נישט דערלאָזן אַז די וועגמיסטערס און די ביאַלערס זאָלן ווערן איינגעריסט מיט סאַדזשע און זיין ביי אַלעמען אין די מיילער.

יאָסל וואַידיסלאָוסקי איז אַ שטרענגער אויפגעשטאַנען פון טיש און אַוועקגעאַנגען.

ביי די ביאַלערס האָט מען זיך דערווייל צוגעאיילט צו טאָן מיט אַהרנען אַן אַנדערן שידוך. מען האָט געוואָלט כאַפן די פיש פאַר די נעץ. איידער די חרפה וועט אַרויסקומען אין גאַס אַריין וועט מען דערווייל האָבן אין האַנט אַ קעגן־פאַקט מיט וועלכן מען וועט קענען פאַרמאַכן אַלע בייע מיילער, און דער אַנזען פון דער משפחה וועט ווערן געראַט־טעוועט. גראַד האָבן שדכנים געברענגט צוטראַגן אַ שידוך מיט ר' משה־אַהרן ווינערס אַן אייניקל. איינע פון די יתומות פון דער געשטאַרבענער טאָכטער. באַשע האָט געזען באַשימפערלעך אַז אָפּילו דער רבונ־של־עולם אין הימל האָט אַוועקגעלייגט אַלע זיינע געשעפטן און קלערט נאָר ווי אַזוי די משפחה ביאַלער זאָל קאַנען פאַרבלייבן אין די חשובע אַלטע פעדערן. דער שידוך איז טאַקע געווען פון דעם אמתן קפּריסין, אַ מיליאַ־

נערסקע יתומה מיט אַ גרויסן נדן און מיט גרויסע אויסזיכטן אויף איבער-הונדערט און צוואַנציק יאָר ווען ר' משה אַהרן וועט בשיבה טובה אַוועק-גיין צו זיינע עלטערן. פון איר פאָטערס צד שטאַמט די כלה פון די וואָר-שעווער מענדלזאָנס. ר' אַברהמלע מענדלזאָנס אַ לייבלעך אייניקל. דאָס איז אויך אַ שטאַרק-זיסע ראָזשינקע. אַחוץ דעם איז די כלה דווקא גאָר אַ שיינ מיידל. באַשע איז געווען אַ מבינטע אויף שיינע מיידלעך, און זי האָט געטראַכט, אַז ווען מען וועט אַהרנען געבן אַ שיינע כלה וועט מען אים שוין ווי עס איז היילן דאָס צעבראַכענע האַרץ.

באַשע איז געווען זייער אַן ענערגישע פרוי און זי האָט נישט געמאַכט קיין לאַנגע מחזקות. אַהרן איז געוואָרן אַ חתן פאַר ר' משה אהרן ווינערס אייניקל. מען האָט געפראָוועט גרויסע גבירישע תנאים. אַהרן, דער חתן, איז געזעסן אַ בלאַסער און אַן אומעטיקער, נאָר ווער האָט דערויף געקוקט. אין די שפעטערע נעכט האָט אַהרן לאַנג געוויינט אין די קישנס. ווען ער איז איינגעשלאָפן האָט ער געזען פאַר די אויגן רחלעס געשטאַלט. זי איז געשטאַנען פאַר אים אַ שטרענגע און אַן ערנסטע און געהאַלטן איבער זיין קאַפּ זיין אייגענע, אַהרנס, האַנט אויף וועלכער ס'איז מיט גרויסע געכתיבהטע אותיות געשטאַנען אַנגעשריבן „תקיעת-כף“.

ווען ס'איז דערגאַנגען אין יאָסל וואַידיסלאָווסקיס הויז אַז אַהרן איז געוואָרן אַ חתן, האָט יאָסל געזאָגט צו זיין איידעם הערשל רובין אַז ער וויל זען אַהרנען און אים עפעס פּרעגן. הערשל רובין האָט אויפגעזוכט אַהרנען אין חסידים-שטיבל אין אים בסוד אַרויפגעברענגט צום שווער. אַהרן איז געווען בלאַס ווי דער טויט און נישט געקאַנט אויפהויבן די אויגן.

יאָסל וואַידיסלאָווסקי האָט אים פינצטער אַנגעקוקט און געזאָגט :

— אַ ייד מוז האַלטן תקיעת-כף.

אַהרן האָט אַנגעהויבן צו וויינען.

יאָסל איז געוואָרן נאָך פינצטערער.

—טרערן זיינען געמאַכט געוואָרן פאַר נאַרישע ווייבער, האָט ער געזאָגט שטרענג און ביטער, און אַז מען האַלט נישט קיין וואָרט פּועלן זיי נישט אַפילו אין הייליקן יום-כיפור. וואָס הייסט, אַ ייד האָט מורא פאַר

טאטע-מאמע ווען עס האנדלט זיך וועגן א דין וואָס איז האַרבער ווי די גאַנצע תורה? גיי אַהיים, זיי נישט קיין יינגל און טראַכט זיך איבער.

און ער האָט אַהרנען אָפגעזעגנט ביי דער טיר.

יאָסל וואַידיסלאָוסקי האָט רחלען דערציילט זיין געשפרעך מיט

אַהרנען. רחלע האָט געשוויגן. זי האָט בלויז צום סוף געזאָגט:

— איך בין אַהרנס כלה. איך וועל אויף אים וואַרטן.

צווישן די ביאַלערס און די ווינערס האָט מען זיך דערווילל אויסגע-

טוישט מיט חתן און כלה-מתנות. אַהרנס גייע כלה, פעלאַ, ר' משה-אַהרן

ווינערס אייניקל, האָט געהאַט זיסע חלומות וועגן איר חתן. איר איז אַהרן

זייער געפעלן געוואָרן. אפשר האָט זי אינסטינקטיוו דערפילט — ביי פרויען

איז דער אינסטינקט זייער אַנטוויקלט — אַז אַהרן איז אַ פאַרבאַטענע

פּרוכט און דאָס האָט נאָך מער פאַר איר געשטאַרק זיינע רייצן. אַהרנס

חלומות זיינען אַבער געווען טריבע און אומעטיקע און אָפּשרעקנדיקע.

ווען יאָסל וואַידיסלאָוסקי האָט געזען אַז דער שידוך צווישן אַהרנען

מיט די ווינערס פּעדעמט זיך איין וואָס שטאַרקער, באַשע האָט שוין

פאַרבעטן צו זיך די כלה פעלאַן אויף וועטשערע און זי האָט געמאַכט

דאָס מאַלצייט מיט גרויס גבירישער פאַמפע, אַז לאַדזש און פּוילן זאָלן

קלינגען, און אַהרנען פעלט מוט צו קעמפּן פאַר זיין וואַרט און פאַר זיין

ליבשאַפט, האָט ער, יאָסל, זיך מיישב געווען און אַוועקגעפאַרן קיין גער

צום רבין.

יאָסל וואַידיסלאָוסקי איז געווען פון די גרויסע חשובים אין גער.

קודם דערפאַר וואָס ער איז געווען פון די רייכסטע גערער חסידים. אַחוץ

דעם האָט ער מיטן גערער רבין יונגעהייט געהאַט געלערנט ביי איין

מלמד און זיי האָבן זיך גערעכנט ווי פּערזענלעכע גוטע פּריינד. יאָסל

האַט דעם רבין אַלצדינג דערציילט פּאַדראַבנע און אים אַנגעוויזן אויף דער

האַרבקייט פון אַ תקיעת-כף.

דער רבי האָט געשיקט נאָך ר' משה אהרן ווינער און טוביה ביאַלערן.

ווען זיי זיינען געקומען קיין גער האָט דער רבי זיי באַפוילן למען-השם

אָפּצולאָזן דעם שידוך. טוביהן האָט ער געהייסן זיך משדך זיין מיט יאָסל

וואַידיסלאָוסקי.

לאַדזש און פּוילן האָבן באַלד געקלונגען ווי מיט שאַליקע גלאַקן.

טוביה און באַשע האָבן געמיינט, אַז זייערע משפחות ווערן פאַרוואַקען

אין אן אָפּגרונט פון חרפה און זיי הערן־אויף צו שפילן די אַלטע חשובע
 ראָלע. נאָר פאַרפאַלן, מענטשן קאָן מען ניט פאַרמאַכן די מיילער. קעגן
 גערער רבינס געבאַט קאָן מען אויך גאַרנישט מאַכן. פעלע, אַהרנס צווייטע
 כלה, האָט געוויינט מחמת איצט איז איר אַהרן ערשט פונדאָסניי געפעלן
 געוואָרן. צווישן די משפחות ווינער און וואַידיסלאָוסקי איז געוואָרן אַ
 לאַנגער ברוגז וואָס האָט זיך געצויגן אויף יאַרן. אַהרן און רחלע האָבן
 חתונה געהאַט. זיי זיינען שפעטער געווען דאָס גליקלעכסטע פאַר־פאַלק
 וועלכעס איך האָב ווען עס איז געזען.

קאפיטל צוויי און צוואנציק

לאדזש אַ שטאַט פון קינסטלער און פאַנטאַסטן.
וירקלעכקייט און פאַנטאַזיע פאַרן צוזאַמען אויף אַ קאַ-
רחעלע. גרויסע פלענער, אין לאדזש פעלן נישט קיין
קאַלאַמבוסעס, איטשעל ברוינער און לוי זונטיק, אויף די
לאדזשער גאַסן ביינאַכט, עס וועט קומען דער גוואַלטי-
קער מעצענאַט, לוי זונטיק און די וועלט־מוזיקער, די
לבנה שפאַצירט אויף די דעכער פון לאדזש.

אין וואַרשע אַרום פּרצן האָט זיך געבויט דער יידישער קולטור-
רענעסאַנס. ס'איז געווען דאָס אומשטערבלעכע פּאַרדינסט פון פּרצן וואָס
די יידישע ליטעראַטור האָט באַקומען די ליניעס פון איר היסטאָרישן
וועג, און דערמיט ערשט איז זי געוואָרן דאָס נאַציאָנאַלע און אידעאישע
זעלבסט-דערקענטעניש פון יידישער וועלט-עקזיסטענץ.

לאַדזש איז אויך נישט אָפּגעשטאַנען אין איר פּיאַנערישער קולטור-
אַרבעט פון יידישן רענעסאַנס. לאַדזש האָט נישט געהאַט קיין פּרין און
קיין אויסגעשפּראַכענעם באַוואוסטזיניקן אויסבליק פאַר איר קולטור-
טאַט. לאַדזש — פּונקט ווי אין אירע אַלע מעשים — האָט נישט געהאַט
די טראַדיציע און די מיושבדיקע געלאַסנקייט פון וואַרשע. לאַדזש האָט
כסדר געלעבט אין אימפעט און אין הינערפלעט. לאַדזש האָט כסדר
געפיבערט אין אַ הויכער טעמפּעראַטור און זיך אַליין געוואַלט קריכן
איבערן קאַפּ. לאַדזש האָט כסדר מיט זיך געוואַלט מאַכן האַלדזברעכערישע
עקספּערימענטן. הגם לאַדזש האָט כמעט נישט געהאַט קיין בוים אויף
אירע גאַסן, אירע הימלען זיינען געווען פאַרקאָפּטשעט מיט רויך און
שמוץ, אירע הייזער זיינען געווען גראַע און אָפּגעריסענע און עס האָט
אויסגעקוקט אַז לאַדזש פליט און מאַכט קאָזשעלקעס איבער אַלע מ"ט
טויערן פון דער פּראָזאַאיסטישער ווירקלעכקייט — פּונדעסטוועגן אין תוך
אירן איז לאַדזש געווען אַ שטאַט פון סאַמע קינסטלער און פּאַנטאַסטן.
אפּשר וואַלטן לאַדזשער שריפטשטעלער, דיכטער, מאַלער און מוזיקער
אַ סך מער דערגרייכט, ווען זיי וואַלטן נישט געלעבט אין אַ שטאַט וואו
ווירקלעכקייט און פּאַנטאַזיע זיינען געפאַרן צוזאַמען אויף איין פּאַריאַכ-

מערטע קארוועלע, — וואו די ווירקלעכקייט וואלט געווען ווייניקער אילור-
זיע ווי זי איז געווען אין לאדזש. די קונסט וויל זיך מיט איר אילוואך-
רישקייט מיט קיינעם נישט טיילן. זי אליין וויל זיין די אייביקע אילוויזע און
די ווירקלעכקייט זאל זיין איר קעגנשפילער. ווירקלעכקייט. נישט אן די
ווירקלעכקייט זאל זיך אויך איבערדרייען די קאפאטע און אויך מאכן
פורים אין גראען אינדערוואכן.

דאס איז אלצדינק פילאזאפיע. אויף די אפגעריסענע און פארהא-
וועטע לאדזשער גאסן, וואו יידן האבן זיך האסטיק ארומגעדרייט ווי פאר-
שמאיעטע מוראשקעס, האט מען אויך געקאנט זען בלייכע יונגעלייט אין
ברייטע צעקנייטשע קינסטלער-קאפעליושן און אין שווארצע צעפלאשעטע
קראוואטן. זיי האבן אויך פארשמייטע געשפאנט צווישן די יידן. נאר
אנשטאט וועגן סחורות און וועקסלען האט מען געהערט פון זייערע מיילער
גרויסע פלענער וועגן קונסט. הויכע האפעדיקע טערמינען וועגן דיכ-
טונג. מאלעריי און מוזיק. אויך דאס זיינען געווען לאדזשער יידישע דאך-
קיכאטן וואס האבן געגלויבט אן מיט זייערע דארע פינגער וועלן זיי אראפ-
ציען אלע זונען און אלע שטערן פון די הימלען און איבערקערן אלע
וועלטן מיטן פיסטום אויף ארויף. פונקט ווי די לאדזשער סחורים האבן
זיך נישט באגנונגט מיט קיין קלייניקייטן רק געהאלטן אלע וועלט-
מרחקים ביי זיך אין קעשענע. אזוי זיינען אויך די לאדזשער קינסטלער
געגאנגען אויפן וועג פון גרויסער טאט, פון גרויסן עקספערימענט און
זיך געלאזט מיט די קלענסטע שיפלעך אויף די אומענדלעכע וואסערן פון
דער פאנטאזיע, כדי צו אנטדעקן דארט דאס אמעריקע פון דער קונסט.
צווישן לאדזשער יידן האבן נישט געפעלט קיין קאלאמבוסעס. זיי האבן
זיכער נישט געפעלט צווישן לאדזשער קינסטלער.

דאס האפעדיקסטע מנחם-מענדעלישע פארל צווישן די יידישע
קינסטלער אין לאדזש זיינען געווען דער מאלער איטשל ברוינער און
דער מוזיקער לוי זונטיק. מ'האט זיי כמעט שטענדיק געזען צוזאמען
האסטיק שפאנען אויף די לאדזשער גאסן. זיי האבן געשפאנט גלייך ווי זיי
וואלטן זיך געאילט צו מייידע וואסערע געוואלדיקע געשעפטן. איטשל
ברוינער האט כמעט תמיד געטראגן דעם קאלנער פון זיין פאלטן אן
אויפגעשטעלטן. ער איז געווען בלאס פון אן אייביקער אינערלעכער
אויפגענונג. ער איז געווען דער העכערער. לוי זונטיק איז געווען פיל

נידעריקערער פון אים. דערפאר האָט ער געטראָגן לאַנגע בלאַנדע האָר, אַ ברייטן קינסטלער-קאָפעליוש און ער האָט געקוקט אַרום זיך מיט אַ ביזן שאַרפן ביטול. זיי זיינען געגאַנגען און תמיד פאַרטאָן געווען אין די גאַלדענע און זוניקע פּאַנטאַזיעס פון גרויסע פּלענער. טיילמאַל שפּעט אין דער נאַכט, לאַדזש איז שוין געשלאָפן נאָכן שווערן פאַרהאַוועטן טאָג, די לאַדזשער גאַסן האָבן אויסגעקוקט צו ליגן אין אַ קוים-באַלויכטענער אומהיימלעכער שטילקייט, די לאַדזשער שטיינער אָפילו האָבן אויסגעקוקט צו שלאָפן. אויך אין דער דאָזיקער טונקעלער גאַסן-שטילקייט — און אָפּטמאַל טיף אין דער נאַכט — האָט מען געקאַנט טרעפן שפּאַנען צוואַ-מען איטשל ברוינערן מיט לוי זונטיקן. זיי האָבן געשפּאַנט מיט דער האַסטיקייט גלייך ווי אין לאַדזש וואָלט איצט גראַד געווען דער העלסטער טאָג און די גאַסן זיינען אַנגעפּראָפּט מיט יידן, איטשל און לוי זיינען אין לאַדזש געווען מחוץ פון טאָג און נאַכט. זיי זיינען תמיד פול געווען מיט דער עקזאַלטרטיקייט פון זייערע שמועסן און זייערע פּלענער. איטשל האָט גע-רעדט וועגן די בילדער וואָס ער דאַרף מאַלן, און גערעדט האָט ער דווקא פון גראַנדיעזע און סימבאָלישע מאַסן-סצענעס וואָס אין לאַדזש איז גאַרנישט פאַראַן געווען אַזאַ גרויסע לייוונט און אַזאַ גרויסע וואַנט וואָס זאל זיי פאַר-נעמען. נאָר נישקשה, איטשל ברוינער האָט זיך נישט אָפּגעשראַקן פון קיין שום שוועריקייט. ער איז געווען אַ לאַדזשער — און די גרעסטע מעגלעכ-קייט איז פאַר אים געווען די אוממעגלעכקייט. ער איז ביי זיך זיכער געווען ווי דער טאָג, אַז היינט צי מאַרגן וועט ביי אים אַנקלאָפּן דער מעצענאַט, וואָס וועט זיך בלוטיק פאַראינטערעסירן מיט זיינע, איטשל ברוינערס, קינסטלערישע פּלענער. געוויס וועט דער מעצענאַט נישט זיין אָבי אַ ייד, נייערט אַ מולטי-מיליאַרדער, וואָס וואוינט אין פּאַלאַצן און שווימט אין געוואַלדיקסטן עשרות. ער וועט אים שוין, ברוינערן, נעמען צו זיך, אויסבויען די געוואַלדיקע אַטעליע מיט די מאַנומענטאַלע ווענט, וואָס זאל קאַנען פאַרנעמען איטשעלס מאַלערישע וויזיעס. ער וועט איטש-לען אָפּשיטן מיט גאַלד און מיט די שענסטע ווייבער — און ער, איטשל, וועט ערשט דאָן קאַנען פאַרקאַטשען די אַרבעל, נעמען דעם פענול אין דער האַנט, מאַכן די גרויסע רעוואַלוציע אין דער מאַלעריי, איבערדרייען אַלצדינג מיטן קאַפּ אַראַפּ און מיט די פּיס אַרויף און אויסגיסן אויף די געוואַלדיקע לייוונטן אַט די אַלע פּאַנטאַזיעס און דמיונות, וואָס קאַכן אין

אים ווי אין אַ וואילקאָן. די גאַנצע וועלט, אפילו פאַריז אליין, וועט פאַר אים אַראָפּנעמען דאָס היטל און מודה זיין, אַז אַזעלכעס האָבן זיי נאָך נישט געזען.

אַזוי האָט איטשל ברוינער זיך עקזאַלטירט פאַר זיין פריינט לוי-זונטיק אינמיטן די לאַדזשער גאַסן. ער איז אַלץ כסדר געגאַנגען אַנגעטאָן אין זיין פאַלטן מיט אויפגעשטעלטן קאַלנער און דאָס בלאַסע פנים האָט אים טיילמאַל פּלוצעם אַנגעהויבן צו פּלאַמען פון אינערלעכער באַגייס-טערונג. לוי זונטיק האָט געהערט, אַ שאַרפּן קוק געטאָן מיט ביטול, און אויך ער האָט פאַר איטשלען גערעדט פון זיינע פּלענער. ער האָט גערעדט ביטער און ברוטאַל, און דערביי צוגעמישט אַ סך לאַדזשער פאַלקסטימ-לעכן און סוחרישן דיבור.

כמעט אַלע מוזיקער אין דער וועלט האָט ער מבטל געווען און זיי אַנגערופן מיט גראַבע צונעמענישן. סידן אַט-אַ-דער בעטהאַווען אליין איז געווען נישט-קשה פון עפעס רעכטס. נאָר אפילו בעטהאַווען האָט ערשט געהאַלטן ביים סאַמע אַנהייב. עס איז קיין וואונדער נישט ווען מען געפינט זיך אין אַ וועלט פון סאַמע קאַליקעס. לוי זונטיק האָט אַרומגעטראָגן אין זיין נשמה די גרעסטע און קאַמפּליצירטסטע סימפּאָניעס און זיי האָבן אים געשאַלט אין די אויערן אינמיטן פון די לאַדזשער גאַסן. אויך ער האָט זיך געזען אַ טריט פאַר דעם געוואַלדיקסטן דערפאַלג, ווען די וועלט וועט בלייבן שטיין פאַר אים מיטן היטל אין דער האַנט. איטשל ברוינער האָט אויפריכטיק מסכים געווען צו לוי זונטיקס פּלענער, אַקוראַט ווי לוי זונטיק האָט מסכים געווען צו די פּלענער פון איטשל ברוינער. די הימלען איבער זיי זיינען בייטאָג געווען פאַרקאַפטשעט מיט לאַדזשער רויך און אַרום זיי האָבן געהאַוועט מחנות פון לאַדזשער יידן. ביינאַכט האָבן געשוויגן די מויערן. די גאַסן-לאַמטערנעס האָבן געפלאַקערט אין דער טונקעלער גאַסן-אינזאַמקייט. אויבן האָט געשפּאַצירט די לבנה און באַלויכטן דאָס שלאַפּנדיקע לאַדזש ווי מיט אַ ווייסן כישוף. די צוויי יידישע דאָן-קישאַטן פון דער קונסט האָבן געשאַקלט מיט זייערע מלכותן.

מען מוז צוגעבן — און דאָס געהער אויך צו די לאַדזשער קאַפּויער-דיקייטן: — הגם איטשל ברוינער און לוי זונטיק זיינען געווען די גרעסטע קינסטלער-באַהעמעס פון לאַדזש, פונדעסטוועגן האָבן זיי גאָר געשטאַמט

פון נגידישע משפחות. איטש'לס פאָטער — אַ שיינער באַלעבאָטישער ייד מיט אַ גראָער הדרותדיקער באַרד, איז געווען אַ פאַבריקאַנט. לוי זונטיקס פאָטער איז געווען אַ הויז־באַזיצער. אויסערלעך אָבער האָט עס גאָר אויסגעקוקט, אַז אונדזערע צוויי ריטער זיינען אייביק הונגעריק, האָבן נישט קיין דאָך איבערן קאַפּ און קיין בעט וואוהין דעם קאַפּ אוועקצולייגן.

קאפיטל דריי און צוואנציק

אונטער די לאמטערנעס. דער קיניג אין די לאג-
דזשער פינצטערנישן. סאקראטעס צווישן דער באגל-
טער אונטערוועלט. א וועלט אן א גאט. חיים וואדניק
שרייבט בריוועלעך. די יידישע ליטעראטור און די
זינדיקסטע מענטשן. אויפן בוידעס. חיים וואדניק טוט
אפ דעם רבונן של עולם אויף טערקיש.

הגם עס האָט אויסגעקוקט, אָז די לאַדזשער גאַסן ביינאַכט זיינען פאַרנומען מיט די צוויי קיניגן פון דער פּאַנטאַזיע, איטשל ברוינער און לוי זונטיק. — אָבער אויף די לאַדזשער ביינאַכטיקע גאַסן האָט מען אויך געקאַנט זען אַנדערע ריטער פון די מוזעס. לאַדזש האָט אייביק געהאַט אַ טבע, אַחוץ סחורות און וועקסלען, אויך צו געבוירן דיכטער אין אירע מויערן. לאַדזש האָט געהאַט אַ שפע פון דיכטער. טייל פון זיי זיינען שפעטער באַקאַנט געוואָרן אין דער יידישער ליטעראַטור. אויך די לאַדזשער דיכטער האָבן האַלט געהאַט די נאַכט און די איינזאַמע לאַמטערנעס אויף די גאַסן. און מען האָט גריילעך געקאַנט זען ווי צוויי יונגע דיכטער, טייל אין לאַנגע האַר, שטייען אונטערן אַ לאַמטערן און ביים שיין פון דעם פּלאַקערנדיקן פּלאַם ליינען זיי זיך איינער פאַרן אַנדערן פאַר זייערע שאַפונגען. אויך די לאַדזשער דיכטער האָבן געגלויבט נישט צו שרייבן סתם לידער נאָר איבערצוקערן וועלטן. איינער האָט דעם אַנדערן געמאַכט די גרעסטע קאַמפּלימענטן און געמאַכט די גרעסטע האַפענונגען. — און די שטיינער אונטער זיי און די מויערן אַרום זיי האָבן געשוויגן אין דער טונקליקייט ווי זיי וואַלטן אויף אַלצדינק מסכים געווען.

איינער פון די אינטערעסאַנטסטע נאַכט־פייגל, וואָס האָט זיך ערשט געוווּן אויף די לאַדזשער גאַסן שוין גאָר שפעט אין דער נאַכט — און ער איז אויך געווען אַ קיניג אין די לאַדזשער פּינצטערנישן, — איז געווען חיים וואַדניק.

ער איז געווען אַ זון פון אַ קוטנער מלמד און שפעטער האָט ער באַלאַנגט צו די חברה אַפיקורסים פון אַברהם גליקסמאַן. ער האָט מחרף

און מגדף געווען אלע יידישע הייליקייטן און געשוואוירן ביי א פאר תפילין אינמיטן בית-המדרש. אז ס'איז לית דין ולית דין. מעגלעך, אז קוטנע איז צו קליין געווען פאר דעם דאזיקן היציקן אפאסטל פון אפיקור-סות און ער איז געקומען קיין לאדזש. עס זעט זיך אויס, נישט בלויז רעליגיעס האבן זייערע הייליקע, אויך דער אטעאיזם האט זיינע אסקעטן און זיינע הייליקע. חיים וואַדניק איז געווען דער הייליקסטער צווישן די גאטלעסטערער. הגם ער האט געשטאמט פון א מלמדישער משפחה און איז געווען א היפשער למדן, האט ער — קומענדיק קיין לאדזש — זיך באַלד באַזעצט צווישן די נידעריקסטע פון דער באַלוטער אונטערוועלט, צווישן די געמיינסטע גנבים און צווישן די אַרעמסטע פון די יידישע פראַסטיטוטקעס, — די יעניקע אומגליקלעכע פאַרוואַרלאַזטע נפשות וואָס זייער גאַנצע זינדהאַפטיקייט איז געווען נישט מער ווי אַן אייביק גיהנום. די פאַרשטויסענע פון מענטש און פון גאָט האָט זיך חיים וואַדניק אויסגעקליבן פאַר זיינע נאַענטסטע חברים. אין די דאָזיקע מענטשן האָט ער באַשיימפערלעך געזען דעם לית דינא ולית דינא, וועגן וועלכן מען האָט היציק געפריידיקט אין דער אַפיקורסישער כנופּיא פון אַברהם גליקסמאַן. חיים וואַדניק האָט נישט האַלט געהאַט די בלויוע טעאַריע. ער האָט זי געוואַלט זען, אַנטאַפן זי מיט די הענט און אַטעמען די לופט פון דעם הפקרדיקן עלעמענט פון אַ וועלט אַז אַ גאָט.

די אונטערוועלט אין באַלוט האָט אויף חיים וואַדניקן געקוקט מיט געוואַלדיקן דרד-אַרץ. אַט איז אַ מענטש, וואָס פילט זיך צווישן זיי ווי אַן אייגענער ברודער, ווי אייגן בלוט און פלייש, און דערביי שיט ער מיט גמרות ווי אַ רב. מען האָט זיך מיט אים געזיכט ווי מיט אַן אבן-טוב, הגם חיים וואַדניק האָט זיך אויף אַ האַר נישט גרעסער געהאַלטן פון די נידעריקע אונטערוועלט-מענטשן. ער האָט פאַר זיי געפריידיקט אַפיקור-סות און גערעדט צו זיי מיט טערמינען פון גמרא און פילאָסאָפיע גלייך ווי זיי וואַלטן געווען זיינס גלייכן און אים פאַרשטאַנען. די באַלוטער גנבים האָבן אים אַריינגענומען צו זיך אין שטוב, געטרונקען מיט אים אין זייערע שענקען און מיט גרויס ערפורכטיקייט געהערט זיינע אומפאַר-שטענדלעכע טערמינען, וועלכע חיים וואַדניק האָט אַרויסגעשריגן מיט גרויס היץ און טעמפּעראַמענט און אַלע מאָל אויפגעהויבן זיין פויסט און געדראַעט אין די הימלען. אויך די ביליקסטע שאַנדהייזלעך אין באַלוט

זיינען פאר אים אפן געווען. די „מומעס“ און די אלפאנסן האבן אים אויפגענומען מיט גרויסן ברוך-הבא. אים געגעבן א גלעזל טיי, נישט געקוקט דערויף וואס ער איז א „אלד“ און שטערט טיילמאל דעם באטריב אין די „היזלעך“. אויך דארט האט ער געשריגן זיינע גאט-לעסטערישע דרשות און גערעדט מיט לומדישע און פילאזאפישע טערמינען. צו די „מיידלעך“ אין די „היזלעך“ האט ער זיך באצויגן מיט דער ווארעמקייט פון א הארציקן ברודער און אין זייערע קריוודעס געזידלט דעם מכלומרשט געטלעכן סדר-העולם. די ארעמע פראסטיטוטקעס אין די באלוטער „היזלעך“ זיינען ס'רוב געווען זייער אבערגלויבעריש און טיילמאל אויפגעציטערט געווארן צו הערן ווי חיים וואדניק רעדט אויס די געמיינ-סטע רייד אויפן האר פון דער וועלט און מאכט אים גלייך מיט דער בלאטע. אבער זיי האבן געוואוסט, אז דאס רעדט א ייד א למדן, און ער מעג. חיים וואדניק האט פאר זיי, די אומגליקלעכע זונות אין די באלוטער „היזלעך“, געשריבן בריוו אהיים צו זייערע עלטערן אין די שטעטלעך, אדער גאר צו זייערע שוועסטערס אין אמעריקע. די זונות האבן אים דיק טירט. אויסגעגאסן פאר אים זייערע ביטערע הערצער, — דערביי האט עס פאר אינדערהיים געמוזט פארבלייבן אין שטרענגסטן בסוד אויף וואסער מצב זיי געפינען זיך און וואסער ברויט זיי עסן. ס'האט געמוזט הייסן, אז מען הארעוועט אין פינצטערן לאדזש אויף „שטעלעס“ ווי דינסטן. חיים וואדניק האט שוין געוואוסט ווי צו שרייבן. ער האט פארגעלייענט דעם אנגעשריבענעם בריוו פארן אומגליקלעכן מיידל. זי האט געהערט, געווישט זיך די אויגן פון גרויס געריטקייט, און געגעבן חיימען עטלעכע גראשן פאר זיין שווערער טירחה. בריוו-שרייבן פאר די פראסטיטוטקעס אין די באלוטער „היזלעך“ איז כמעט געווען די איינציקע פרנסה פון חיים וואדניקן, — אויב דער דאזיקער ייד האט בכלל געהאט אזויס ווי פרנסה.

ביינאכט האט זיך ערשט ריכטיק אנגעהויבן חיים וואדניקס מלוכה אויף די לאדזשער גאסן. ער איז געגאנגען איינער אליין אדער מיט זיין טייערסטן חבר יאנעק. אן אלטער לאמער אפגעריסענער גוי פון דער באלוטער אונטערוועלט. יאנעק איז געווען א ביסל טויבלעך און חיים וואדניק האט אים אויף א שלעכטן פויליש אריינגעשריגן אין די אויערן אריין שטיקער פרייע געדאנקען פון „מורה-גבוכים“ און פון „מלחמות

ה' " און געשיט מיט בלבולים אויף דער השגחה. יאנעק האָט נישט גוט געהערט. אָבער ער האָט געקוקט אויף חיימען ווי אויף אַ הייליקן מאַן און ערפורכטיק צוגעשאַקלט מיטן קאַפּ. חיים וואַדניק האָט זיך טיילמאָל אין מיטן דער נאַכט אַוועקגעשטעלט אונטער אַ גאַסן-לאַמטערן, פּראַסטיטוט-קעס האָבן זיך אַרום אים געזאַמלט און ער האָט אויף אַ שרייענדיק קול געהאַלטן פאַר זיי זיינע גאַטלאַזע דרשות, אַדער גאַר אַרויסגענומען פון זיינע טאַשן אַ יידיש ביכל, אַדער אַ פּאַלקסטימלעכע מעשה פון פרצן און פאַרגעלייענט יידישע ליטעראַטור פאַר די זינדיקסטע מענטשן.

אַלע קינסטלער און דיכטער פון לאַדזש האָבן חיים וואַדניקן באַטראַכט פאַר אַן אייגענעם מענטש און מען האָט דעם דאָזיקן לעסטערישן גאַסן-נביא גערופן "סאַקראַטעס". מען האָט אים געוואַלט מאַכן פאַר אַ ווירדיקן חבר צו דעם אַלטן אַטענישן פּילאָזאָף, וואָס האָט געפּריידיקט אין די גאַסן. סיי אין זיין אַרעמקייט און סיי אין זיין גורל צו האָבן איינמאָל אין לעבן אַ ווייב און אַרורה איז חיים וואַדניק באמת גלייך געווען צום אַנטיקן סאַקראַטעס. אָבער אין איין פרט האָט חיים וואַדניק געוויזן מער מוט פון סאַקראַטעסן. ער איז אַנטלאָפּן פון זיין קסאַנטיפּע און האָט זיינע שפּע-טערע יאָרן כּסדר געוואוינט אויף אַ לאַדזשער בוידעם, וואו פון אומעטום האָט אַריינגעבלאָזן אין די לעכער. ווינטער האָט ביי "סאַקראַטעסן" אין דירה געבושעוועט דער שניי און דער פּראַסט און זומער האָט געסמאַ-ליעט די זון. די אמתע באַלעבאַטים זיינען דאָרט געווען די מיז און די שטשורעס, און חיים וואַדניק איז דאָרט בלוזן געווען דער גאַסט. אין יענער "דירה", ווען ער איז געלעגן אַליין אויף דעם צעריסענעם "שעניק", האָט ער וואָס אַמאָל ביטערער געטראַכט, אַז עס איז אוממעגלעך אַז דער וואָס האָט באַשאַפּן די דאָזיקע וועלט איז אַ גאָט פון רחמים. חיים וואַדניק האָט נאָך ביטערער און האַרטנעקיקער באַשלאָסן מיט אים צו פירן אַ קאַמף אויף טויט און אויף לעבן. וואָס עלטער ער איז געוואָרן האָט ער זיך אויסגעלערנט, אַז אַ מענטש קאָן לעבן פון הונגער, אַבי נאָר ער האָט טעמפּעראַמענט און כּוח צו פּריידיקן דעם אמת. ווען היטלערס חיילות האָבן אַריינמאַרשירט קיין לאַדזש האָט חיים וואַדניק געזען אַז ענדלעך האָט ער פאַרשפּילט דעם קאַמף מיטן גאָט פון די וועלטן, — און ער האָט דעם רבּנו-של-עולם גאַר אַפּגעטאַן אויף טערקיש, נעמלעך: ער האָט זיך אויפּגעהאַנגען אויף אַ האַק ביי זיך אויפּן בוידעם.

קאפיטל פיר און צוואַנציק

וועגעטאָריש בחזקת הכשרות. יפה האָט אַ סך איי־
בערצייגונגען. בלוטיקע קאַניבאַלן. יפה צעממיתט אַ
גוי. דער גרענדן פון שלום און ברידערלעכקייט. ווי די
לעמער אויפן פעלד. זון, לבנה, און שטערן. צוקונפֿט־
בילדער.

לאדזש האָט פאַרמאָגט אַ קינסטלער-קאַפּע וואָס האָט זיך מיט איר אויסטערלישער אייגנאַרטיקייט אַרויסגעצייכנט פון אַלע אַזעלכע מיני קאַפּעס אין דער גאַרער וועלט. אַפילו פאַריז איז נישט געפאַלן אויף אַזאַ מין באַשעפּעניש. זי איז געווען אייגנאַרטיק און אויסטערליש סיי וואָס שייך איר אויסזען, סיי וואָס שייך איר באַלעבאַס, און סיי וואָס שייך אירע שטאַם-געסט.

די קאַפּע האָט געהייסן „וועגעטאַ“. לויטן נאָמען איז זיך דער לייע-נער משער אַז עס איז געווען אַ וועגעטאַרישע קאַפּע. אָבער וואָס הייסט וועגעטאַריש! די פרומסטע און שטרענג-כשרסטע רעסטאָראַציע אין פּוילן איז נישט געווען אַזוי אָפּגעהיט אין כשרות ווי די „וועגעטאַ“ אין איר פרומער און כשרער וועגעטאַרישקייט. איר אייגנטימער, יפה, איז געווען אַ פּרינציפּיעלער און אידעאָליסטישער וועגעטאַריער. אַ פאַרביסענער, עקשנותדיקער וועגעטאַריער, נישט געקוקט דערויף וואָס ער איז גראַד געווען אַ הויכער ברייט-בייניקער ייד מיט אַ רויט פעט פנים פול מיט פּרישטשעס און האָט גיכער אויסגעקוקט ווי אַ בלוטיקער קצב איידער ווי אַבעל-רחמידיקער וועגעטאַריער. יפה איז געווען אַ פאַרביסענער ליטוואַק, אַ וויסטער שתקן, מען האָט זעלטן געזען ביי אים אַ שמייכל, און ער האָט געקוקט אויף זיינע געסט מיט דער שטרענגקייט פון אַ יווניםן פולקאָוויק אויף זיינע זעלנער. יפה האָט געהאַט אַ סך איבערצייגונגען, ער איז געווען אַ ציוניסט, אַ חובב פון העברעאיש, אַ וויסטער אַפיקורס, און אַ ליבהאַבער פון חזנות און מוזיק, — דעריבער איז ער געווען איינער פון די גרינדער פון לאַדזשער „הומיר“ און איז דאָרט געווען די „שטאַרקע

האנט" פאר וועלכער אלע האבן געציטערט. וואָרעם יפה האָט זיך געמישט סיי אין די מוזיקאַלישע פּראָגראַמען פון אַרקעסטער און כאַר און סיי אין דער קיך פון „הומיר“. נאָר דער עיקר, — קיינער ווייסט נישט ווי אזוי עס קומט צו אַזאַ שטרענגן פינצטערן ליטוואַק אזוי פיל רחמנות אויף גאָטס שטומע באַשעפּענישן, — איז יפה געווען אַ וועגעטאַריער. אויף אלע פלייש-עסער האָט ער געקוקט ווי אויף בלוטיקע קאַניבאַלן, וואָס ווען יפה האָט די מאַכט וואָלט ער זיי אַלעמען אויף אַן אַכזריותדיקן אופן אויפגעהאַנגען אויף תּליות אין סאַמע פּיעטרקאָווער גאַס. אויף אלע יאָט-קעס האָט ער געקוקט ווי אויף דער שאַנד פון דער מענטשהייט און ער האָט אַמאָל צעממיתט אַ גוי, וואָס האָט פּונקט — צום אומגליק — אין יפהס אויגן אַפּגעדרייט דאָס קעפל פון אַ הינדלע. און בכלל האָט ער געוואָלט אַז מענטשן זאָלן אָנהייבן צו עסן מילכיקע קנישעס, שוואַמען, קניידלעך און אַנדערע וועגעטאַרישע גראָזן.

כדי צו פאַרווירקלעכן דעם אידעאַל פון זיין לעבן און צוצוגעבן מענטשן חשק איין מאָל פאַר אלע מאָל צו באַקומען ווייכע הערצער, אויפהערן פאַטשקען מיט זייערע הענט אין בלוט, און אָנהייבן צו עסן די מאַכלים פון אַן אייביקן שלום אויף דער ערד — האָט יפה געגרינדעט זיין וועגעטאַרישן רעסטאָראַן „וועגעטאַ“. ער האָט טאַקע געמיינט דערביי אויך פּרנסה, — דער עיקר אַבער איז ער אויסן געווען אידעאַליזם. כדי צו ווייזן דער וועלט ווי אזוי עס וועט אויסקוקן אין דעם וועגעטאַרישן לעתיד-לבוא, האָט ער זיין קליינעם לאַקאַל אויף דזשיעלנע גאַס אויסגע-סטראַיעט ווי אַן אמתן גן-עדן פון שלום און ברידערלעכקייט. ער האָט די טישלעך אַרומגעצוימט מיט גרינ-אַפּגעפאַרבעטע שטאַכעטן ווי די שטאַכעטן פון אַ גאַרטן. די שטאַכעטן האָט ער אַרומגעוויקלט מיט אַלערליי פאַפּירענע גרעזעלעך און געוויקסן. דער דאָזיקער פאַפּירענער גאַרטן האָט באַדאַרפט סימבאָליזירן בעת מען עסט יפהס מילכיקס און אַנדערע וועגעטאַרישע עסענדישן — וואָס קיינער האָט נישט געוואוסט פון וואָס זיי זיינען געמאַכט — ער האָט באַדאַרפט סימבאָליזירן אַקוראַט ווי מען וואָלט געגעסן אויף דער שויס פון דער פרידלעכער נאַטור און פאַרגעסן אלע ביפשטעקס און קאַטלעטן און אַנדערע רציחהדיקע און בלוטדור-שטיקע מאַכלים, רק גלייך געווען צו די שטילע לעמער אויפן פעלד, וואָס טרינקען זייער וואָסער און שטשיפען זייער גראָז. כדי דעם דאָזיקן גן-

עדן נאך מער צוצוגעבן פאָעזיע און דערהויבנקייט האָט יפה פאָרזייט דעם סופיט פון זיין לאַקאַל מיט אַ ים קליינע עלעקטרישע לעמפלעך. צווישן זיי צוויי גרעסערע לאַמפּן. דערביי איז דער סופיט געווען אויס־געמאַלן אין אַ טיפּן בלוי — און עס האָט געהייסן דער הימל, די קליינע לעמפלעך זיינען געווען די שטערן און די צוויי גרעסערע לאַמפּן — די זון מיט דער לבנה. סיי בייטאָג און סיי אין טיפּער נאַכט ווען די ״וועגעטאַ״ איז נאָר געווען אָפּן האָט איבער דעם דאָזיקן פּרידלעכן גן־עדן פון גרינע שטאַכעטלעך און פּאַפּירענע געוויקסן, פון אויבן געפּלאַקערט יפהס הימל אין דער פּולער עשרות פון זיינע שטערן, זון און לבנה. אויף די טישלעך זיינען געשטאַנען די מילכיקע און וועגעטאַרישע מאכלים. יפהס געסט האָבן זיך געקוויקט סיי פיזיש און סיי גייסטיק — וואָרעם זיי האָבן באַשיימ־פּערלעך געזען וואָסער וואונדערלעכער אידילישער פּראַכט עס וועט הערשן אין דער צוקונפּט פון דער וועלט ווען יפהס אידעאַלן וועלן נאָר אָנהייבן מקויים צו ווערן.

קאָפּיטל פּינף און צוואַנציק

די „וועגעטאָ“ און די קינדער פון די מוזעס. די פלייש־עסער עסן אויף באַרג. ליכטיקע פּאַנטאַזיעס ביי יפהס טיעלעך. „קלוב־שכּמטי“. עס פּלאַקערן די שלאַכטן אויף די שאַך־ברעטלעך. ברוגז־שפּיל. שייקע פּייפּער פון באַלוט. קעגן אַלעמען איז ער אַ בריה נאָר נישט קעגן אייגענעס ווייב. זומער־פּייגעלעך. קאַרי־קאַטורן. דאָס ווייב גיסט אים אָפּ מיט אַ פּאַמוניצע. די בינע־ברעטער — אַ וועלט פון אילוזיע און שפּיל. די לעמפלעך פון דער ראַמפּע. מאַכט איר אַ פּאַרטי? הערשט יעדוואַב אַלס שאַך־טשעמפּיאָן. וועלט־אונטערגאַנג.

הגם די לאַדזשער קינסטלערישע באַהעמע האָט ווייט נישט געשוואוּר-
מען אין גאַלד און אַ פליישיקער מיטאַג האָט ביי זיי נישט געהערט צו די
טאַג-טעגלעכקייטן, פונדעסטוועגן איז קיינער פון זיי נישט געווען קיין וועגע-
טאַריער. פאַרקערט: טעאַרעטיש זיינען זיי גאַר געווען איבערצייגטע „פלייש-
עסער“. די „וועגעטאַ“ אָבער איז — אַחוץ די לאַדזשער גאַסן — געווען די
צווייטע היים פון די פילע קינדער וואָס די מוזעס האָבן געבוירן אין די
לאַדזשער מויערן. ווי איך האָב שוין דערציילט האָבן זיך גראַד אין לאַדזש
די טראַכטן פון די מוזעס געעפנט אויף אַלע געביטן. יפה, הגם ער איז
געווען אַזאַ שטרענגער שווייגנדיקער ליטוואַק, און הגם ער האָט מיט דער
גרעסטער קפּדה אַכט געגעבן אַז ביי אים אין „וועגעטאַ“ זאָל זיין אַלצדינק
וועגעטאַריש בתכלית הכשרות, האָט געהאַט פיל סענטימענטן און שוואַכ-
קייטן פאַר יידישע קינסטלער. פראַקטיש זיינען דאָס געווען פאַר אים די
ערגסטע קוּנים. געגעסן האָבן זיי ווייניק, נישט חס-ושלום ווייל זיי האָבן
געהאַט עפעס אויסצוועצן אויף יפהה מילכיקס, נייערט פשוט ווייל עס האָט
זיי דערויף געפעלט די ממתקים. אָבער פאַרנומען האָבן זיי ביי יפה אַ סך
טישלעך פון זיין גן-עדן, געזעסן שעהן-לאַנג, ווייניק באַשטעלט, און אויב זיי
האָבן באַשטעלט איז עס ס'רוב געווען אויף „באַרג“. און יפה האָט געבאַרגט,
הגם די אויסזיכטן אויף אַפצובאַקומען דעם חוב זיינען געווען זייער
זייער קנאַפע. איבער זייערע קעפּ האָבן מיט גרויס שפע געפלאַקערט יפהס
שטערן און זיין זון און לבנה, און ביי די טישלעך זיינען אַנגעגאַנגען שעהן-
לאַנגע שמועסן און וויכוחים, דער עיקר וועגן קונסט. דיכטער האָבן פאַר-
געלייענט זייערע לידער, מאַלער האָבן הויך פאַר אַלעמען דערציילט זיי-

ערע פלענער. עס האָט געברענט מיט ליכטיקער פּאַנטאַזיע. יפה האָט טייל־מאַל אַ טרוקענער און פינצטערער צוגעהערט. עס האָט זיך געקאַנט אויס־דוכטן אַז ער איז ביז וואָס די דאָזיקע געסט זיצן אים שעהן־לאַנג ביי „טרוקענע“ טישלעך און שטערן דעם מסחר. ניין. יפה איז גאָר צופרידן געווען און שטאַלץ געווען דערויף צו זען ווי זיינע אידעאַלן ווערן פאַמע־לעכל מקיים און זיין „וועגעטאַ“ פאַרוואַנדלט זיך אין דעם גייסטיקן צענ־טער פון לאַדזש.

כדי צו מאַכן די „וועגעטאַ“ נאָך גייסטיקער, האָט יפה אָפּגעצוימט עטלעכע טישלעך פון זיין גן־עדן און געמאַכט דאָרט, אַזוי צו זאָגן, אַ שאַד־קלוב. וויפל יפה זאָל נישט האָבן געהאַט גרויסע מיינונגען וועגן ליטעראַטור און מאַלעריי, האָט ער פונדעסטוועגן געהאַלטן אַז מוזיק און שאַד־שפּיל זיינען זי העכסטע ספּערעס פון מענטשלעכער גייסטיקייט. פאַר דער מוזיק האָט שזין יפה אויסגעזאָרגט אַ היים אין „הזמיר“. פאַר דער היים פונעם שאַד־שפּיל האָט ער געוואַלט מאַכן זיין „וועגעטאַ“. אויף איינעם פון די גרינע שטאַכעטלעך פון זיין „גאַרטן“ האָט ער אויפגע־קלעפט אַ צעטעלע מיט אַ לשון־קודשדיקע אויפשריפט „קלוב שכמטי“, און עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן אין „וועגעטאַ“ נייע יידן. אַזעלכע יידן וואָס מען זעט גאַרנישט אויף די לאַדזשער גאַסן. יידן צעפלאַשעטע, פאַרמוחטע און ווילדע. יידן וואָס דער קאַפּ איז זיי גאַרנישט אויף דעם דאָזיקן פּראַקטישן עולם, גייערט פליט אַרום איז די גענג פון שאַד־שפּיל. יידן וואָס הערן כמעט נישט וואָס מען רעדט צו זיי און זיינען כסדר פאַר־חושט ווי אין הינערפלעט. די דאָזיקע יידן האָבן עפּעס כמעט ווי נישט באַלאַנגט צו קיין שטאַנד און קיין עלטער. ס'זיינען געווען יידן מיט קאַפּאַטעס, מיט לאַנגע בערד און יידישע היטלעך, יידן באַלייבטע, ווי אויך דאָרע ליטוואַקעס אויסגעגרינטע פון פאַסטן און פון טראַכטן וועגן שאַד, ליטוואַקעס אין צעקניטשטע קאַפעליזשעלעך און אויסגעגאַלטע ווי די סריסים. יידן באַיאָרטע, און יידן גאָר יונגעטשקע מיט דער מאַמעס מילך אויף די ליפּן. הגם אָט די אַלע יידן זיינען געווען צווישן זיך באַקאַנט און געווען אויסגעבונדן אַיעדער איינער אין דעם אַנדערנס שאַד־פעאיקייטן. — האָבן זיי זיך צווישן אַנאַדער זייער קאַלט באַגריסט און ס'האַט אויס־געקוקט אַז זיי טראַכטן נאָר איינער דעם אַנדערן צו פאַרצוקן ווי ווילדע לעמפּערטן און צו מאַכן איינער פון דעם אַנדערן קאַשע, געמיינט ביים שאַד־

שפיל. זיי זיינען אריינגעקומען אין „וועגעטא“ פּינצטערע און אומגע-
 דולדיקע און אומגעקוקט זיך צי ס'איז עמעצער פּאַראַן פון זייערע „קעג-
 נער“. באַלד איז פול געוואָרן ביי די טישלעך אין „קלוב שכמטי“. אויף
 די טישלעך איז געווען „טרוקן“ ווי אין אַ וויסטעניש. אויף די שאַך-
 ברעטלעך האָבן זיך צעפלאַקערט די גרויסע שלאַכטן. די שאַך-יידן זיינען
 געזעסן איינגעבויגענע, פּאַרטיפּטע. טייל האָבן פּינצטערע געשוויגן, און
 טייל האָבן גאַר צו זיך געבאַמקעט אַ זמל. נייגעריקע יידן זיינען גע-
 שטאַנען און צוגעקוקט צו די גרויסע געראַנגלען צווישן די ווינציקע
 האַלץ-פיגורלעך. יפה, איז פּאַרבייגעגאַנגען, געקוקט אַ ביזער מיט זיין
 קצביש פנים גלייך ווי עס וואַלט אים פּאַרדראַסן. אים האָט אָבער נישט
 פּאַרדראַסן. אַדרבה, ער האָט געהאַט אַ ווילדע הנאה צוצוקוקן ווי זיין
 „וועגעטא“ ווערט דער גייסטיקער צענטער פון לאַדזש.

צווישן די קינסטלער און די שאַך-שפּילער אין דער „וועגעטא“ איז
 אַנגעגאַנגען, אויב מען קען אַזוי זאָגן, אַ שטילע פּאַרביסענע שנאה. זיי
 האָבן זיך איינע די אַנדערע ביטער מבטל געווען. די שאַך-יידן האָבן אויף
 די קינסטלער געקוקט ווי אויף סתם איבעריקע נפשות וואָס פּלאַנטערן
 זיך גלאַט אין דער וועלט און קיינער ווייסט נישט צו וואָס מען באַדאַרף
 זיי, הוידען זיך אויף לבנה-שטראַלן, ריידן פון פּיפּערנאַטערס, און דער
 עיקר האָט דער רוב פון זיי נישט די מינדסטע השגה ווי מען מאַכט אַ
 צוג אויפן שאַך-ברעטל. נישט צו גאַט און נישט צו לייט. די קינסטלער
 האָבן אויף די שאַך-שפּילער געקוקט מיט נישט קיין קלענערן ביטול.
 דוכט זיך יידן וואָס לעבן אויך אין הינערפלעט ווי קינסטלער, האָבן נישט
 אין זינען ווייב אין קינד און שטייען מחוץ דעם הויז פון לאַדזשער
 ווירקלעכקייט — דוכט זיך נאַענט בלוט. פונדעסטוועגן, וואָסער לעבן
 און וועבן איז עס צו זיצן גאַנצע אַוונטן ביי געקעסטלטע טעוועלעך, צו
 רוקן האַלץ-פיגורלעך און מיינען דערמיט צו האָבן אין דער האַנט די
 גרעסטע גליקן פון דער וועלט? עפעס זיינען די שאַך-יידן אין די אויגן
 פון די קינסטלער געווען ווי נישט-אויסגעבאַקענע שאַטנס פון עולם-
 התוהו וואָס פּטרן די צייט אויף שהיה-פיה אַנשטאַט צו זיצן ביי די
 וועגעטא-טישלעך צוזאַמען מיט די קינסטלער און צו הערן די גרויסע
 ווערטער און די גרויסע פּלענער.

נאָר איין מאַל, זינט די „וועגעטא“ האָט זיך געוויגט אין די וועלט-

אייביקייטן, איז געקומען צו אַ קאָנפּליקט צווישן די שאַך־יידן און די קינסטלער און ער האָט אויפגעטרייסלט יפהס גן־עדן־גאַרטן ווי אַן ערד־ציטערניש.

צווישן די שטאַם־געסט פון דער „וועגעטאַ“ פלעגט אָפט אַריינקומען הערשל יעדוואָב. ער איז אויך געווען אַ לאַדזשער טיפּ. הערשל יעדוואָב האָט געשטאַמט פון באַלוט און איז געווען אַ וועבער. נישט געקוקט דערויף וואָס ער איז געווען אַן אַרעמאַן האָט ער געהאַט אַ קיילעכדיק בייכל, אַ גרויס פנים, און גרויסע ליכטיקע אויגן וואָס אַמאָל האָבן זיי געפינקלט מיט שפיציקער וויציקייט און אַמאָל האָבן זיי גאָר געקוקט תּמ־עוואַטע און טעמפ־אַרויסגעזעצטע ווי זיי וואָלטן נישט געוואוסט ווער עס האָט זיי געשלייערט. אָבער דאָס אַלצדינק איז נאָר געווען בכוונה. די אויגן זיינען אין הערשל יעדוואָבס הענט געווען זיין בעסטער אינסטרומ־מענט אויף וועלכן ער האָט אויסגעשפּילט ווי אַ מייסטער דעם שניידיקן און ביטערן וויץ פון זיין געמיט. הערשל יעדוואָב איז געווען דער באַלוטער שייקע פּיפּער. דער פּאַלקס־ליץ וואָס האָט געלעבט אין אַ רויזען געזונטן הומאַר און האָט נישט געשוּינט נישט קיין גאַט און נישט קיין מענטש. צווישן חברה האַרעפּאַשניקעס איז ער געווען דער אייביקער פורים־שפּילער. נישט זיין שווער לעבן, נישט זיין ווייב די אַרורה וואָס האָט אים נישט איינמאָל אָפּגעגאַסן מיט אַ פּאַמעניצע, האָט געקאַנט פּאַר־טונקלען מיטן ווינציקסטן וואַלקנדל דאָס הייטערקייט פון זיין וויץ. ער האָט אַלעמען אויסגעלאַכט, אַלעמען נאַכגעשפּעט און מיט זיינע אויגן געשפּילט דאָ דעם איבערגעשפיצטן חכם וואָס ווייזט דער גאַנצער וועלט אַ פּייג, און דאָ דעם מכלומרשטן תּם וואָס עס פעלט אים אין קאַפּ די ריכ־טיקע קלעפּקע און קוקט אויף דער וועלט מיט קעלבערנער נאַאיווקייט.

הגם יעדוואָב האָט נישט געהאַט די מינדסטע השגה אין די הויכע ספּערעס פון די קינסטלערישע געשפּרעכן, פּונדעסטוועגן האָט אים געצויגן צו די קינסטלער ווי צו אייגענע ברידער. אויך לייכטע פּריילעכע יאַטן פון דעם עולם־התּוהו וועלכע שוועבן חמיד אין דער לופטן און האָבן אויך ליב דאָס לעבן ווי גרינגע פּייגעלעך, אַקוראַט ווי ער, הערשל יעדוואָב, דער האַרעפּאַשניק פון באַלוט, — דער שייקע פּיפּער וואָס קעגן אַלעמען איז ער דער חכם נאָר נישט קעגן דעם אייגענעם ווייב. די קינסטלער האָבן זיך צו אים צוגעבונדן, אים ליב באַקומען און געהערט

זיינע מעשיות וואָס זיינען געווען דערציילט מיט אַ וואונדערלעכן פּאָלקס-טימלעכן און אַוואַנטוריסטישן הומאָר. אַלע פּאַפּיראַסן-שאַכטעלעך און אַלע פּאַפּירענע סערוועטלעך אין דער „וועגעטאַ“ האָט איטשל ברוינער באַ-צייכנט מיט הערשל יעדוואַבס קעפּ, מיט זיינע אויגן און מיט זיין קיילעכ-דיק בייכל. הערשל יעדוואַב, ווען ער האָט צום ערשטן מאל געזען זיינע קאַריקאַטורן, האָט עס אים אַ קאַפעטשקע פּאַרדראָסן, און ער האָט גע-גלויבט אַז חברה קינסטלער מאַכט פון אים ליצנות. שפעטער ווען ער איז געוואויר געוואָרן אַז פון אַלע גרויסע פּאַעטן האָט מען געמאַכט קאַרי-קאַטורן און עס געהער גאַר צו די שקאַצישקייטן פון דער מוזע, איז ער גאַר געווען גליקלעך און זיך געפרייט מיט די קאַריקאַטורן ווי אַ קינד. ער האָט זיי צונויפגעקליבן און אַנגעפילט מיט זיי זיינע טאַשן. ער האָט אַבער אַמאָל געטאָן אַ נאַרישקייט און געוויזן אין דער היים זיין ווייב וואָסער נאַענטער שמעלקע ער איז געוואָרן מיט דער קונסט. די בייזע יידענע האָט אַנגעקוקט די צעקרומטע געשטאַלטן פון איר שמעיה בעל-פרנסה און זי האָט אים אויפן אָרט אַפּגעגאַסן מיט זלזולים און געכאַפט אויף אים אַ בעזעם און געשריגן אַז ער פאַרשוואַרצט איר דאָס פנים פאַר מענטשן. הערשל יעדוואַב איז קוים מיטן לעבן אַנטלאָפן און געקומען אַ צעיאַכמעטער אין דער „וועגעטאַ“.

הערשל יעדוואַבס עליה האָט זיך ערשט אַנגעהויבן ווען אין לאַדזש האָט זיך געגרינדעט אַ ליבהאַבער-טרופּע א. נ. „דראַמאַטישע קונסט“ און הערשל יעדוואַבס פיס האָבן דאָס ערשטע מאל אין זייער לעבן טועם געווען דעם זיסן כישוף פון בינע-ברעטער.

הערשל יעדוואַב האָט ערשט געזען וואָס עס הייסט אַזוינס די וועלט פון אילוזיע און שפּיל וואָס איז אַזוי קליין און ווינציק אין איר שטח און אַזוי גרויס און אומענדלעך אין די דימענסיעס פון איר געמיט. די לעמפעלעך פון דער ראַמפע האָבן אים געלויכטן אין פנים אַריין ווי אַלע טויזנט זונען פון גן-עדן. הערשל יעדוואַב האָט אַלצדינג פאַרגעסן און געשפּילט זיינע קאַמישע ראָלן גלייך טויזנט געשטאַלטן וואַלטן זיך אַרויסגעריסן פון זיין נשמה און ער אַליין וואַלט געווען טויזנט געשטאַלטן. ער האָט געשפּילט מיט זיין קיילעכדיק בייכל, מיט זיינע אויגן און מאַדעלירט זיין קול ווי ער אַליין וואַלט פול געמאַכט די וועלט אויף די בינע-ברעטער מיט אַלערליי קאַמישע און פריילעכע יידן.

דאָס שפּילן טעאַטער האָט הערשל יעדוואָבן גאָר דערנענטערט צו די קינסטלערישע „פּייגל“ אין דער „וועגעטאָ“. איין חברה הוליע-קבצן, וואָס שלאָגט מיט איין האַנט מיט דער וועלט כּפרות און מיט דער אַנדערער ציען זיי פון איר גאַלדענע סטענגעס ווי אמתע פּריילעכע מכשפים. ס'איז אים אויסגעקומען, אַז צווישן אַט-אַ-די יונגעלייט — וואָס לעבן אין די הוריות פון נישט געשטויגענע און נישט געפּלויגענע וועלטן — איז אים אויך אַזוי זיס און היימיש ווי אויף די ברעטער פון דער בינע און פאַר די לעמפלעך פון איר ראַמפע. עס איז אויך אַ וועלט פון טעאַטער-שפּיל און נעכטיקע טעג. יעדוואָב האָט אויך אַנגעהויבן צו קוקן מיט ביטערן ביטול אויף די שאַך-יידן וואָס זיינען געזעסן פאַרטיפּטע און שווייגנדיקע נישט ווייט פון אים ביי די טישלעך פון „קלוב שכמטי“ און געקעמפט צווישן זיך מיט קליינע הילצערנע פיגורלעך. איז עס, דאָס שאַך-שפּיל, אויך אַזוינס ווי דער האַקוס-פּאַקוס פון טעאַטער? ניין. עס איז עפעס צו קלוג פאַר אַ פשוטן יאָט, און עס איז אַן אייביק שפּיל אין שטומעניש. זעלטן הערט מען דאָרט אַ וואָרט. הערשל יעדוואָב האָט עס נישט גורס געווען. נאָר איך וועל זיך אומקערן צום קאַנפּליקט צווישן די קינסטלער און די שאַך-שפּילער.

איין מאָל — ביי די „טרוקענע“ קינסטלערישע טישלעך אין יפּהס „לעתיד לבוא“ זיינען געזעסן חברה לבנה-שפינער. מען האָט דערציילט, געלייענט און גערעדט פון נעכטיקע טעג. צווישן זיי איז אויך געזעסן הערשל יעדוואָב, געשפּילט מיט זיינע אויגן און דערציילט לוסטיקע מעשיות. אין „וועגעטאָ“ האָט זיך פּלוצים אַריינפאַרבלאַנדזשעט אַ פרעמ-דער צעחושטער פאַרשוין, אַ צעטראַגענער, מיט אַ צעקנודערט קאַפעל-יושל אויפן גרויסן קיילעכדיקן קאַפּ. מען האָט באַלד דערקענט אַז דאָס איז פון יענע פינצטערע יידן פון „קלוב שכמטי“. ער האָט זיך אַ צעטראַ-גענער און אַ בייזער אַרומגעקוקט ווי ער וואַלט געזוכט עמעצן צו פאַר-צוקן. ער איז געווען אַ נייער ייד אַ שאַך-שפּילער.

— וועמען זוכט איר? האָט איטשע ברוינער אים אַ פרעג געטאָן.

— כּזויל שפּילן אַ שאַך, האָט דער פרעמדער אַן אַנגעכמורעטער

געענטפּערט.

— אַט האָט איר אַ שאַך-מייסטער, האָט איטשע ברוינער געזאָגט

און געוויזן אויף יעדוואָבן.

דער פרעמדער ייד האָט יעדוואָבן אָפּגעמאַסטן פון קאַפּ ביז די פּיס ווי ער וואָלט אים געוואָלט אויסשמעקן מיט זיינע אויגן. יעדוואָב האָט באַלד אויפגענומען דאָס שקאַצישע שפּיל. ער האָט אויפן פרעמדן אויסגעשטעלט אַ פּאַר בייזע חוצפהדיקע אויגן ווי אויך ער וואָלט זיך פּאַרנומען צו פּאַרציקן זיין קעגנער.

די דאָזיקע אַרויספּאָדערנדיקע האַפּערדיקע בליקן האָבן דעם ייד מיט אַמאָל איבערצייגט אַז ער האָט דאָ געטראָפּן דעם אמתן העכט אין די וואַסערן פון שאַך.

— מאַכט איר אַ פּאַרטי? האָט דער פרעמדער טרוקן געפרעגט.
— פּאַר ווייניקער ווי צען רובל אַ פּאַרטי ריר איך זיך נישט מיט קיין פינגער, האָט הערשל יעדוואָב געענטפּערט מיטן גרויסן ירגזון.
ווי עס זעט זיך אויס האָט אין דעם פרעמדן ייד געפּלאַקערט דער שאַך־יצר־הרע און ער איז באַשטאַנען.

הערשל יעדוואָב האָט אַ באַהאַלטענעם קוק געטאָן אויף די קינסט־לער און אַ ממזרישן פינטל געטאָן מיט די אויגן ווי איינער זאָגט: איר האָט מיך אַריינגעפירט אין אַ שיינער בלאַטע. איך האָב קיינמאָל נישט געהאַט קיין שאַך־פיגור אין דער האַנט און קוק אויפן שאַך־ברעט ווי אַ האַן אויפן בני־אדם, נאָר ניש־קשה, איך וועל שוין דעם צעיאַכמערטן שאַך־ייד אַנטאָן דעם ריכטיקן ספּאָדיק, זאָגט מיר נאָר וואָס כ'האַב צו טאָן. מען האָט אים אין דער שטיל אונטערגעשעפטשעט אַז ער זאָל גאָר־נישט טאָן סידן ביי די ערשטע צוויי גענג נאָכקאַפּירן אַלצדינק וואָס דער שאַך־שפּילער טוט.

אַלע קינסטלערי האָבן זיך איבערגעזעצט צו די טישלעך אין „קלוב־שכּמטי“. יעדוואָב און דער שאַך־ייד האָבן זיך אַוועקגעזעצט איינער קעגן אַנדערן ווי אַנגעבלאָזענע הענער. איבערהויפּט האָט יעדוואָב זיך אַנגע־בלאָזן מיט גרויסער האַפּערדיקער רוגז און געקוקט אויף זיין פּאַרטנער מיט אַ פּאַר בייזע פּאַרצוקנדיקע אויגן ווי ער וואָלט אים שוין געוואָלט אויפּעסן אַ לעבעדיקן און ער האָט די צען רובל שוין ביי זיך אין טאַש. יעדוואָבס זעלבסטזיכערער ירגזון האָט נאָך מער דעם שאַך־ייד איבערגעצייגט אַז ער האָט דאָ פּאַר זיך דעם אמתן טשעמפּיאָן און מען מוז זיך ניש־קשה היפש אונטערגאַרטלען.

חברה האָט אויסגעשטעלט די שאַך־פיגורן כדי נישט צו פּאַרראַטן

אַז יעדוואָב ווייסט דאָ נישט פון זיין הענט און פיס. דער ייד איז געגאַנגען
דעם ערשטן צוג.

יעדוואָב האָט געקוקט אויפן שאַך-ברעט מיט אַ פאַרטיפטקייט ווי
ער וואָלט שוין געהאַט אַריינגעדורנגען אין אַלע עמקותן פונעם שפיל.
ער האָט געקוקט זעם פרעמדן ייד אויף די פינגער און אויך גערוקט
דאָס ערשטע פענדל.

ביים צווייטן פענדל האָט ער נאָך נישט פאַרלוירן דעם פאַדעם. ווען
דער שאַך-שפילער האָט געמאַכט דעם דריטן צוג האָט יעדוואָבן אויסגע-
פעלט אַטעם און אין קאַפּ איז אים געוואָרן מוטושטש. ער האָט זיך נישט
געכאַפט אויף קיין ענלעכע פיגור מיט וועלכער ער זאָל אויך פונקט אַזוי
באַוועגן. ער האָט אָנגעקוקט זיין פאַרטנער מיט נאָך אַ גרעסערן ירגון.
יענער האָט געוואָרט אַז יעדוואָב זאָל מאַכן אַ צוג און מיט אַ פאַרעקשנטער
רויאיקייט געקוקט אויפן שאַך-ברעט. אויך יעדוואָב האָט אָנגעהויבן צו
קוקן אויפן שאַך-ברעט. די פיגורלעך אין זיין זייט זיינען געשטאַנען
אויסגעשטעלט ווי קליינע לעבעדיקע לצים וואָס האָבן שקאַצישע און
זאַטע צו אים געשמייכלט און זיך גערייצט מיט אים: אַנו כאַפּ אונדו.

יעדוואָב האָט זיך געקראַצט אין קאַפּ. ער האָט געפילט ווי דער
פאַרטנער קעגנאיבער אים וואָרט אַ פינצטערער. ער האָט נאָך אַמאָל
איבערגעקוקט די פיגורלעך. ער האָט געזען דאָס סאַמע גרעסטע פיגורל,
דעם מלך-שאַך (יעדוואָב האָט נישט געוואוסט ווער איז) שטייט אַ חוצפה-
דיקער און ווי אַן אָנגעפרעסענער מיט אַ קיילעכדיק קריינדל אויפן קאַפּ
הינטער דער שורה פון זיינע קליינע הילצערנע משרתימלעך. יעדוואָבן
האָט מיטאַמאָל אָנגעכאַפט אַ כעס אויף דעם קליינעם באַקרוינטן לצל.
ער האָט אים אַ נעם אָנגעטאַן פאַר דער קרוין און אים האַסטיק אַוועק-
געשטעלט אינמיטן זעם שפיל-פעלד.

וואָס עס איז ווייטער געשען איז ממש שווער צו דערציילן. יעדוואָבס
פאַרטנער, דער שאַך-ייד, האָט געמיינט, אַז דער גאַנצער קאַסמאַס איז
פלוצעם אַראָפּ פון זינען און צערייסט די פענטעס פון די אייביקסטע
געזעצן. צום ערשט איז ער בלייב געוואָרן ווי דער טויט און אַ קוק געטאַן
אויפן שפיל-פעלד מיט אַ פאַנישער שרעק. דאָן האָט ער אַ ריס-אויף

געטאָן דעם קאַפּ און אַ קוק געטאָן אויף יעדוואָבן. יעדוואָב איז געזעסן אַקעגנאיבער אים און אים אָנגעגלאַצט מיט די אויגן פון אַ בלוטיקן גולן. חברה קינסטלער האָט אויסגעבראַכן מיט אַ שאַליק געלעכטער און צוריק געאַנגען מיטן טריאומפּירנדיקן הערשל יעדוואָבן צו די קינסטלע-רישע טישלעך. דער שאַך-ייד איז נאָך אַ וויילע געזעסן און אַ צעטומלטער געקוקט אויפן שפּיל-פעלד וואו דער מלך איז נאָך אַלץ געשטאַנען אינ-מיטן ווי אַן אַפּשפּעט אויף אַלע סדרים אין דער וועלט. יפה איז אַ פאַר-כמורעטער צוגעקומען און ביז געקוקט אויף דעם גייטיקן חורבן אויפן שאַך-ברעט. ענדלעך האָט זיך דער ייד אויפגעהויבן און אַ צעיאַכמעטער ארויס פון דער „וועגעטאַ“.

די באַציאונגען צווישן די לאַדזשער קינסטלער און די שאַך-שפּילער פונעם „קלוב שכמטי“ זיינען פון דעמאַלט אַן געוואָרן נאָך אָנגעצויגענער.

קאפיטל זעקס און צוואנציק

פרץ אין לאדזש. לאדזשער מאלער פלאטערן ארום
פרצן. שמעון קראטקע מאכט אן אנטדעקונג. אין בלעך
כער־קעלער ביי משה מענדזשיצקי. פראנצויזישע שול.
איי, משה, משה, וואָס טויגן דיר די נאָקעטע שיקסעס?

פּרץ פּלעגט אָפּט קומען קיין לאַדזש צו האַלטן עפּנטלעכע פּאַרלע-
 זונגען אויף ליטעראַרישע טעמעס. זיינע פּאַרלעזונגען האָבן אין לאַדזש
 געהאַט גרויס דערפּאָלג און מען איז מאַסנווייז געקומען אים הערן. דער
 רום פון פּרצן און די ערפּורכטיקע באַציאונג צו אים, דער אימפּראַוויזירנ-
 דיקער אופן פון פּרצעס לעקציעס, דער שוואונג און די שיינקייט פון די
 זאַצן און געדאַנקען, ווי אויך דער כישוף פון זיין קול האַט אויפגעציטערט
 אַלעמענס הערצער. יעדעס מאָל ווען פּרץ איז געקומען קיין לאַדזש איז
 עס געווען אַ יום-טוב. מען האַט אים אויפגענומען ווי אַ ליכטיקן אוצר.
 ווען ער האַט זיך באַוווּן אין גאַס זיינען אַ סך יונגע מענטשן אים נאָכ-
 געגאַנגען און געוווּן אויף אים, געוואַלט הערן פון אים אַ וואָרט.
 ס'רוב האַט פּרצעס פּאַרלעזונגען אין לאַדזש אַראַנזשירט די קול-
 טור-געזעלשאַפּט „האַרפע“. ס'איז געווען אַ לעגאַליזירטע געזעלשאַפּט צו
 פאַרשפּרייטן יידישע קולטור און מזיק פּונקט ווי דער ציוניסטישער
 „הזמיר“. נאָר די „האַרפע“ איז געווען אַ פּראַלעטאַרישע און דורכאויס
 אַ קעמפּעריש-יידישיסטישע. הינטער דעם דאָזיקן לעגאַלן קולטור-פאַר-
 איין איז אומלעגאַל געשטאַנען דער „בונד“. אין די אויגן פון דער צאַרי-
 שער פּאָליציי איז די „האַרפע“ געווען ווי אַ דאָרן, און ס'זיינען דאָרט
 אָפּט פאַרגעקומען אַבלאַוועס און רעוויזיעס. אָבער דער „בונד“ האַט גע-
 וואוסט אַפּצוהיטן פון אַ „ביין אויג“ דעם דאָזיקן קולטור-רעוואַלוציאַנערן
 פאַרפּאַסטן. די „האַרפע“ האַט טאַקע געפירט אַ גרויסע קולטור-אַרבעט
 צווישן די יידישע מאַסן אין לאַדזש, און זי פּלעגט דאָס אַראַפּברענגען פּרצן
 און אַראַנזשירן זיינע לעקציעס.

אין לאַדזש האָט פּרץ געוואוינט אין איינעם פון די בעסטע האַטעלן, אין האַטעל „מאַנטייפּל“. אַ גאַנצן טאָג האָט די טיר ביי אים נישט גערוט. פּרץ האָט געהאַט שוואַכקייטן פאַר לאַדזשער יוגנט און לאַדזשער שטייגער און ער איז צו אַלעמען געווען אַ סך מער צוגעלאַזענער ווי אין וואַרשע. אַזוי ווי איך האָב שוין דערציילט, האָבן אויך די מוזעס ליב געהאַט די שטאַט לאַדזש און עס האָט דאָרט געווימלט מיט יונגע טאַלאַנטן, אומעטום זיינען שרייבער און דיכטער געוואַקסן ווי די שוואַמען און מען איז געקומען צו פּרצן מיט שאַפּונגען. אין וואַרשע איז פּרץ געווען שטרענגער און טיילמאַל געהאַט גאָר ביטערע ווערטער פאַר דער ליטעראַרישער קראַף־פּיווע, די אַזוי גערופּענע גראַפּאַמאַנען, וואָס וואַקסן ווי אומגליקלעכע נפּשות אויפן פעלד פון יעדער ליטעראַטור און באַלאַנגען אויך צו איר אינווענטאַר און צו איר קולטור. עס באַווייזט נאָר די איינפלוסן פון דער ליטעראַטור אויפן לעבן, ווען דאָס לעבן רעאַגירט מיט גראַפּאַמאַנען. די לאַדזשער גראַפּאַמאַנען האָבן צו פּרצן געהאַט אַ באַזונדערע הצלחה, ער האָט זיי כמעט אַלעמען אויפגענומען זייער וואַרעם און געדולדיק געלייענט זייערע כתבים. טאַמער האָט ער געזען אַ פּונק טאַלאַנט האָט ער געמונטערט. אַזוי ווי פּרץ האָט דעמאַלט רעדאַגירט זאַמלביכער, האָט ער אויסגעטיילט האַנאַראַר אויף אַלע זייטן ביד רחבה. ער האָט עס געטיילט פון דער איי־גענער קעשענע, און וויפל מ'זאָל פּרצן נישט האָבן באַצאַלט פאַר אַ פּאַרלעזונג איז ער שטענדיק פון לאַדזש אַוועקגעפאַרן אַן אַ גראַשן. ער האָט די לאַדזשער שאַפּונגען כמעט קיינמאַל נישט געדרוקט.

נאָר דער עיקר האָט זיך פּרץ אַפּגעגעבן מיט לאַדזשער מאַלער. וואַרשע האָט געקאָרט מיט יידישער מאַלעריי. לאַדזש האָט אויך אין דעם זאָזיקן פּרט געשיט מיט אויסטערלישער שפּע. וואַרשע האָט אַחוץ קראַטקאַן, געהאַט ווייניק יידישע מאַלער וואָס האָבן זיך געזאַמלט אַרום פּרצן און אים געוואַלט מיטהעלפּן אין דעם ווערק פון יידישער רענעסאַנס. לאַדזשער מאַלער האָבן געפּלאַטערט אַרום פּרצן מיט דעם אימפעט פון אַדלערס. פּרץ גופּא האָט געהאַט ווייניק פּאַרשטענ־דעניש פאַר דעם אייגנטלעכן וועזן פון מאַלעריי. אים האָבן גערייצט אירע ליטעראַרישע מאַטיוון און אירע נאַראַטיווע און דעקאָראַטאַרישע שיינ־קייטן. אין דעם דאָזיקן פּרט ד"ה אין די צען מאַסן פון ליטעראַרישער

עלאַקווענין, זיינען די לאַזשער מאַלער ווייט נישט געבליבן הינטערשטע-ליק. ווען איטשל ברוינער האָט אָנגעהויבן פּאַנאַדערצואוויקלען פאַר פּרצן די געוואַלדיקע לייונטן פון זיינע מאַלערישע פּלענער און אים געוויזן צענדליקער פּאַפּירלעך אויף וועלכע די דאָזיקע פּלענער זיינען געווען סקיצירט מיט בלייפּענער, האָט זיך פּרץ צוגעהערט און ערנסט באַקוקט די פּאַפּירלעך. די דיכטערישע פּאַנאַזויע האָט זיך דאָ פּאַרנומען אַנצוטאָן אין גאַלד און אין זילבער.

פּרץ פּלעגט אַמאָל מיטצוברענגען שמעון קראַטקאָן קיין לאַדזש. אין דער אמתן געזאָגט, האָבן די לאַדזשער מאַלער נישט גערן געזען אַט-אַ-דעם וואַרשעווער גאַסט. שמעון קראַטקאָ האָט געהאַט די טיפּסטע פּאַר-שטענדעניש פאַר דער פּלאַסטישער קונסט. ער האָט שוין געהאַט אַ סך געזען און אים האָבן ווייניק אימפּאַנירט די אַלע פּליען אין די הימלען וואָס באַווייזן נישט אַנצונעמען פאַרם און געשטאַלט. איינמאָל ווען קראַטקאָ איז געקומען מיט פּרצן קיין לאַדזש, האָט ער אינמיטן טאָג אויפגעפּראַלט די טיר פון פּרצעס האַטעל-צימער. ער איז אַריינגעקומען מיט אַ הויכן דאַרן יונגמאַן. דער יונגערמאַן האָט געהאַט אַ שאַרף ביינערדיק פנים מיט פּרישטשעס, און אַפּענע גרויסע העל-בלויע אויגן וועלכע זיינען כמעט ווי נישט געווען באַברעמט.

— פּרץ! האָט קראַטקאָ אויסגעשריען מיט התפעלות, איך האָב דאָ געפונען אין לאַדזש אַ גרויסן מאַלער, ער איז אַקערשט געקומען פון פּאַריז. זיין טאַטע איז אַ בלעכער און זיי וואוינען אין אַ קעלער אויף צעגלאַנע. איר מוזט גיין אַנקוקן די בילדער. ביי משה מענדעזשיצקי וועט איר זען וואָס עס הייסט מאַלעריי.

משה מענדעזשיצקי האָט שאַרף אָנגעקוקט פּרצן. ער האָט אים ס'ערשטע מאל געזען. הגם ער איז געווען באַרוישט פון פּרצעס רום, פונ-דעסטוועגן איז יעדעס געפיל ביי אים אַרויסגעקומען קאַנטיק און ביטער. ער האָט נישט געקאַנט אַרויסווייזן קיין סענטימענטן, כאַטש אין תוך איז ער געווען סענטימענטאַל. ער האָט געשטאַמט פון אַ קעלער און פון אַ משפּחה פון שווערע האַרעפּאַשיקעס, יידן וואָס האָבן געשניטן בלעד, און פּלעגן אין די לאַנגע זומער-טעג ס'רוב פּאַרברענגען אויף די דעכער איבער לאַדזש. זייער אַרבעט איז געווען אַדער אין קעלער אונטער לאַדזש אַדער אין די הויכענישן איבער לאַדזש.

עס איז געבליבן אז נאכמיטאָג וועט קראַטקאָ פּרצן אַהין פּירן אין קעלער פון מענדעזשיצקיס עלטערן, כדי צו זען די בילדער. פּרץ האָט מיך מיטגענומען, און מיר זיינען אַלע דריי אַוועק אויף צעגלאַנע.

שמעון קראַטקאָ האָט אונדז צוגעפירט צו אַ הויז. פון קעלער-פענצ-טערלעך, וואָס האָבן פון אונטן אַרויסגעקוקט אויף דער גאַס ווי אַ שורה אויפגעהויבענע אויגן, האָט מען געהערט אַ כסדריקן געקלאַפּ מיט האַמערס. פון טויער האָבן אין דעם דאָזיקן קעלער אַריין אַראַפּגעפירט קליינע שמאַלע טרעפּ. מיר זיינען אַראַפּגעגאַנגען. קראַטקאָ האָט געעפנט די טיר און מיר זיינען אַריינגעקומען אינמיטן אַ בלעכער-וואַרשטאַט.

עטלעכע אַרבעטער האָבן געשניטן בלעכן און געהאַקט מיט האַמערס. אַן עלטערע יידענע אין אַ שלאַף-קופּקע האָט זיך אַרומגעדרייט אין קעלער. זי האָט געהאַלטן אַ טאַפּ אין דער האַנט. די לופּט איז געווען אַ דעמפּיקע פון בלעך און שטויב. דערזענדיק פּרעמדע מענטשן איז די יידענע גע-בליבן שטיין מיטן טאַפּ אין דער האַנט און אַריינגעשריגן אין אַן אַפּע-נער טיר אַריין:

— משה! מען איז געקומען צו דיר.

— כ'גיי שוין מאַמע, האָט מען געהערט מענדעזשיצקיס קול פון אינע-ווייניק. ער איז אַרויסגעקומען מיט אַ פאַק לייזונטן. די אַרבעטער האָבן געהאַקט איבער די אויסגעשפּרייטע בלעכן. עס האָט מיך געוואונדערט וואָס זיי האָקן מיט האַמערס ווען פּרץ איז דאָ ביי זיי אין קעלער. זיי האָבן אים מן-הסתם נישט געקאַנט.

משה מענדעזשיצקי האָט אונדז צוגעפירט צו אַ פענצטער וואו עס איז ליכטיקער. פון אויבן האָט מען געזען אַ ראַשיקע באַוועגונג פון אַלערליי באַשוכטע פּיס, וואָס זיינען געגאַנגען אַהין און צוריק פאַרן פענצטער, און עס האָט אויסגעקוקט ווי אַ געגיי פון אויסטערלישע ברואים. אין קעלער האָבן געקלאַפּט די האַמערס. אין דער ליכטיקייט פונעם פענצטער האָט משה מענדעזשיצקי פאַר אונדז אויסגעשפּרייט זיינע לייזונטן. זיי האָבן אין זיך גאַרנישט געהאַט פון דעם פּרימיטיוון מנחם-מענדלשן פּלי און פון די „מאַנומענטאַליטעטן“ פון די היימישע לאַדזשער מאַלער. ס'איז געווען די פּראַנצויזישע שול פון מאַלן, וואָס דאָס לאַדזשער פּראַלעטאַרישע קינד משה מענדעזשיצקי האָט אין זיך איינגעזאַפּט אין

פאריז. א מענגע מאַלערישע קולטור און א שאַרף אויג פאַר פאַרב און צייכענונג. משה מענדעזשיצקי האָט פאַרביסן געשוויגן ווען ער האָט אונדז געוויזן זיינע לייזונטן. גערעדט האָט שמעון קראַטקאַ, גערעדט מיט גרויס קענטשאַפט און באַוואַנדערונג און אונז דערקלערט די מאַלערישע וואַלאַרן און די ראַפּינירטע פּראַנצויזישע קולטור פון די בילדער. נישט ווייט פון אונדז איז געשטאַנען משהס מאַמע מיטן טאַפּ אין דער האַנט. אויך זי האָט געכאַפט אַ קוק אין די בילדער. ווען משה מענדעזשיצקי האָט אונדז געוויזן אַ סעריע צייכענונגען פון מעגלעכע און ווייבערישע אַקטן, אַלע געצייכנט מיט ראַפּינימענט און לייכטקייט, האָט די יידענע געשאַקלט מיטן קאַפּ און געזאָגט:

— איי משה, משה, וואָס טויגן דיר די נאַקעטע שיקסעס? בעסער וואַלסטו געווען אַ בלעכער ווי דער טאַטע און געאַרבעט אויף די דעכער. אַ שיינער תכלית ווערט פון די היינטיקע קינדער.

קאפיטל זיבן און צוואנציק

מיט פרצן אין זיידן ברוכס קאמטש אויף די דלוטאָ-
ווער וועגן. האַלט איין פעדער! מיר פאַרן אַריין אין
דלוטאָווער סאָד. שפּאַצירן אין די וועלדער. ביינאַכט
רייסן מיר אוגערקעס. פּרָץ ווייזט זיינע קולינאַרישע
קענטענישן. פּרָץ שרייבט ביים זיידן ברוכס טיש.

באלד ווי די ביימער האָבן זיך נאָר פאָנאָנדערגעבליט אין פּרילינג-
צווייט בין איך אַרויסגעפאָרן קיין דלוטאָוו. מיינע עלטערן זיינען פאָר-
בליבן אין לאַדזש און איך מיט חנהן זיינען געווען די איינציקע באַלע-
באַטיים איבער דעם גאַנצן פּריצישן „הויף“. אויף שבועות האָבן מיר
באַשטימט צו פאַרבעטן פרצן מיט זיין פרוי צו גאַסט צו אונדז אין דאָרף.
פּרץ האָט באַדאַרפט אָנקומען אויף דער באַן-סטאַנציע פּאַביאַניץ. איך
בין אַקעגן געפאָרן צו דער סטאַנציע אויף איינע פון אונדזערע שענסטע
קאַטשן. ווען דער וואַרשעווער צוג איז אָנגעפאָרן, האָט זיך אַרויסגעוויזן
אַז אַחוץ פּרצן מיט זיין פרוי איז אויך שמעון קראַטקאָ מיטגעקומען צו-
פאָרן צו גאַסט.

איך האָב מיך אויסערגעוויינטלעך דערפרייט פון דער דאָזיקער אַנ-
גענעמער איבערראַשונג.

פּרץ מיט זיין פרוי האָבן זיך אַוועקגעזעצט אויבנאָן אין דער אַלטער
פּריצישער קאַטש. אין זיין ברייטער פעלערינע און מיט די געדיכטע געלע
וואַנצעס האָט פּרץ אויסגעקוקט אין דער קאַטש ווי אַ פאַרצייטישער
פּוילישער שליאַכטשיץ. דער דלוטאָווער גוי האָט פאָר אים ערפורכטיק
אַראַפּגענומען דאָס היטל. ער האָט געגלייבט אַז ער פאַרט דאָ מיט אַ גרויסן
שליאַכטישן מאַנאַט. איך מיט קראַטקאָן האָבן זיך געזעצט אַקעגנאיבער.
דער גוי האָט ספעציעל געטאָן אַ הויכן קנאַל מיט דער בייטש ווי מען טוט
עס ווען מען פאַרט מיט זייער אַ חשובן פּאַן. די צוויי פּריצישע קאַרע
דלוטאָווער פּערד האָבן זיך געטאָן אַ נעם פון אַרט.
מיר זיינען געפאָרן איבער די באַקאַנטע פּוילישע לאַנדשאַפטן וועלכע

זיינען מיר געווען אזוי טיף איינגעבאקן אין האַרצן און וועלכע זיינען גע-
 לעגן אין מיין בלוט פון מיין פריסטער יוגנט. אויף דעם דאָזיקן וואונ-
 זערלעך-אידיילישן וועג פון פאַביאַניץ קיין דלוטאָוו בין איך דאָס ערשטע
 מאָל געפאַרן אין אַ פּרילינג-נאַכט ווען די סעדער האָבן געשמעקט און
 אין די ווייטקייטן האָבן געפינקלט ליכטלעך אין די פּויערישע הייזלעך.
 איך בין אויף אים געפאַרן מיט מיין פּאַטער צום רבין קיין אַלעקסאַנדער,
 און אַ סך מאָל מיטן זיידן ברוך. יעדער בוים איז מיר געווען באַקאַנט,
 און יעדעס וואַסערל אויפן וועג. דאָס אַלטע יידישע לעבן אין פּוילן, וועל-
 כעס איך האָב איינגעזויגן מיט מיין מאַמעס מילך, האָט זיך פאַר מיר
 געביטן צוזאַמען מיט מיינע געדאַנקען און מיט אַלע מיינע האַפענונגען
 אויף אַ נייער יידישער צוקונפט. אויף דער זעלביקער פּריזשישער קאָטש,
 וואָס האָט נאָך באַלאַנגט צו די קאַמאַצקיס און אויף וועלכער ס'איז גע-
 פאַרן דער זיידע ברוך און אַ סך פון זיידן ברוכס אַלטע פּוילישע יידן,
 זיצט איצטער י. ל. פּרץ דער טרוימער און בויער פון דער נייער מאָדער-
 נער קאָנסטרוקציע פון יידיש לעבן און יידישע שפּעפּערישקייט. די גאַלדענע
 קייט פון פּוילישע יידן פּאַר יונגט זיך. זי ווערט ליכטיקער און רייכער און
 פאַרנעמט זיך צו ציען מיט דער פּולסטער שפּע ווייטער און ווייטער אין
 דער יידישער צוקונפט אַריין.

די דלוטאָווער קאָטש אויף די פּוילישע וועגן פון מיין יוגנט טראַגט
 איצט דעם נייעם יידישן דור — נאָר אַך — ווער האָט געזאָלט וויסן און
 ווער האָט צומאָל געקאַנט אַנען אַז נישט מער ווי מיט אַ פאַר צענדליק
 יאָר שפּעטער וועט אַ בלוטיקער שטורעם-ווינט פון מענטשלעכער רשעות
 אַוועקקערן אַט די אַלע וואונדערלעכע יידישע דורות אויף דער פּוילי-
 שער ערד, און פון אַלע האַפענונגען איבערלאָזן אַ באַרג אַש און וויסטע
 חורבות. האַלט איין פעדער, האַלט איין דעם טרויער, טו אויף אַ ווייל
 אַפּ דעם פינצטערן וואַלקן פון דעם געמיט פון אַן איינזאַמען ייד אין די
 פּרעמדקייטן פון די נייע וועלט-קאַנטינענטן. דעמאָלט האָבן נאָך געבליט
 אַלע פּרילינגען אין פּוילן. יידיש לעבן האָט נאָך פּול געמאַכט מיט טיפּער
 שפּע אַלע פּוילישע לאַנדשאַפטן.

איר האָבן זיך געטראַגן איבער די וועגן קיין דלוטאָוו. פּרץ האָט
 געשוויגן. בלוזי שמעון קראַטקאָ האָט נישט אויפּגעהערט אויסצודריקן

זיין אנטציקונג. ער האט זיך שוין געהאט אָנגעזען אַ וועלט. ער האָט גוט געקאָנט פּראָנקרייך, איטאַליע, מצרים און איבערהויפּט ארץ־ישׂראל, — און ער האָט נישט אויפגעהערט צו זאָגן אַז די שענסטע לאַנדשאַפּטן וואָס ער האָט געזען זיינען די לאַנדשאַפּטן פון פּוילן. די סאַסנע און די פּיכטע זיינען סודותדיקער אין זייער וואוקס, אין זייער רוישן און אין זייער טונקלקייט ווי די העכסטע פּאַלמע פון מזרח. אין דער וויסער בעריאַזע האָט ער געזען מער שטילקייט און צניעות ווי אין דעם שלאַנקן ציפּרעס־בוים. בכלל האָט ער גערעדט וועגן די קאַלירן פון די פּוילישע לאַנד־שאַפּטן מיט טערמינען פון גרויסער מאַלערישער קענטשאַפּט.

ווען מיר זיינען אַריינגעפאַרן אין אַלטן דלוטאַווער סאָד איז ער גע־שטאַנען אינגאַנצן אַ צעלויכטענער אין דער זון. אַ סך פון די ביימער האָבן נאָך נישט געהאַט אַראָפּגעוואָרפן דאָס בליעכץ. אַלצדינק האָט גע־שמעקט. די פייגל האָבן געזונגען. די פּערד זיינען גאָר האָפּערדיק געלאָפּן אויפן היימישן וועג. באַלד האָט זיך געוויזן דער רחבותדיקער בנין פון פּריצישן „הויף“. ווען מיר זיינען פּאַרפאַרן פאַרן גאַניק איז שוין חנה דאָרט געשטאַנען אַ צעשמייכלטע און געוואָרט אויפצונעמען די טייערע און זעלטענע געסט.

פּרצן מיט זיין פּרוי האָבן מיר איינקוואַרטירט אין דער שלאַף־שטוב פון זיידע ברוך. די פענצטער זיינען דאָרט אַרויסגעגאַנגען אויף באַרנע־בימער. אין דער פּריצישער עס־שטוב פון די אַלטע קאַמאַצקיס איז געווען געגרייט צום טיש מיט אַ שפּע פון דלוטאַווער מעדנים, מילעכדיקס און גרינוואָרג. קראַטקאַ האָט זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן אין שטוב און ער איז אַרויסגעלאָפּן אין דאָרפישן אינדרויסן. דאָס געקוואַקעריי פון די הינער און דאָס געכאַלדער פון די אינדיקעס אינדרויסן האָבן אים נישט געלאָזט איינזיצן אין שטוב. מען האָט אים קוים אַריינבאַקומען צום עסן. נאָכן עסן איז פאַרפאַרן אַ בריטשקע פאַרן גאַניק ווי אויך צוויי אָנגע־זאַטלטע פּערד. מען האָט געזאָלט פאַרן שפּאַצירן און ווייזן די געסט די דלוטאַווער וועלדער. פּרץ מיט זיין פּרוי און מיט חנה האָבן זיך אַריינ־געזעצט אין דער בריטשקע. איך מיט קראַטקען האָבן זיך אַרויפגעזעצט אויף די פּערד, — און אַזוי זיינען מיר אַוועקגעפאַרן אויף אַ גאַנצן טאָג.

מיר זיינען ערשט אהיים געקומען ווען עס האט אָנגעהויבן צוצופאלן די לינדע פּרילינג־נאַכט. די טויען האָבן זיך אָנגעהויבן צו לייגן אויף די גרעזער. די פרעש האָבן געקוואַקעט אין די וויטקייטן. אינעם "הויף" האָבן שוין געברענגט די לאַמפּן. מיר אַלע זיינען געווען גוט הונד־געריק. פּרץ, וואָס האָט געהאַט אַ שוואַכקייט צו ווייזן זיינע קולינאַרע קענטענישן, האָט געזאָגט אַז ער וויל אונדז אַלעמען מאַכן אַן איבער־ראַשונג. און דעריבער לייגט ער פאַר אַז מיר זאָלן אַלע בייזאַמען, טאַקע אינעם אויפדערנאַכט, גיין אין סאָד אַריין רייסן די טויאַקע אוועקעס.

מען האָט אָנגעצונדן אַ גרויסע לאַמטער און מיר זיינען אַרויסגעגאַנגען גען אינעם ביינאַכטיקן סאָד. קראַטקאַ האָט געטראָגן די לאַמטער. דער סאָד האָט שטיל גערוישט. די ביימער און די ערד האָבן געשמעקט מיט פייכקייט און מיט ריחות. די גרינצייגן זיינען געוואַקסן ווייט ערגעץ אין סאָד. ווען מיר זיינען אַהין געקומען האָבן זיי אונדז אַקעגן געשמעקט פון די טונקליקייטן מיט אַ יונגער שאַרפּער פּרישקייט. זיי זיינען געווען פייכט פון די טויען און זיי האָבן אויסגעקוקט. ווי ערשט אין דער טונקליקייט פון דער נאַכט זייגן זיי מיט אַ באַזונדערער גיריקייט די זאַפטן פון דער ערד און זיי וואַקסן אין די גערוישן פון דער נאַכט ווי טונקעלע באַשע־פענישן. די בלעטער אונטער וועלכע די אווערקעס זיינען געווען באַהאַלטן האָבן געשאַרכט אונטער אונדזערע הענט. קראַטקאַ האָט צוגעלויכטן מיט דער לאַמטער, און מיר האָבן אָנגעריסן אַ פולן קויש מיט אווערקעס.

אינדערהיים האָט פּרץ זיך געהייסן דערלאַנגען סמעטענע, פעפּער און נאָך אַלערליי צוגאַבן. ער האָט אַליין מיט אַ מעסער געשניטן די אווערקעס, זיי באַגאַסן מיט סמעטענע און באַשיט מיט פעפּער. ער האָט געזאָגט, אַז עס איז פון די פּיקאַנטסטע דעליקאַטעסן. צי עס איז טאַקע אַזוי געווען געדענק איך נישט.

שפעטער האָבן מיר זיך אַלע אַוועקגעזעצט אויפן גאַניק, און געהערט דאָס שטילע רוישן פון סאָד אין דער נאַכט. פּרץ איז פאַרבליבן אין שטוב. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט ביים זיידע ברוכס טיש און גענומען נאָך אַמאַל איבעראַרבעטן זיין "ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק".

קאפיטל אַכט און צוואַנציק

כיגרייט מײַך אַרויסצוגעבן מיין ערשט ביכל נאָ-
וועלן און נײַגרייט מײַך קיין ארץ-ישראל. האָפענונגען.
בעל-מחשבות רייסט מײַך אַרונטער. מעדיטאַציעס פֿון
אַ שריפטשטעלער.

כ'האב מיך גענומען אַרויסצוגעבן מיין ערשט ביכל נאָוועלן. פּרץ
האַט זיך צו דעם פּלאַן אַרויסצוגעבן מיינס אַ ביכל נאָוועלן, באַצויגן מיט
סימפּאַטיע. ער האָט אַפּילו קראַטקאַן פּאַרגעשלאָגן צו צייכענען די הילע
און אים געגעבן פאַר אַ מאַטיוו עפעס אַזוינס ווי פּליגלען פון אַן אַדלער
וואָס האַלטן זיך ביים פאַרשפּרייטן. פון דער הילע איז גאַרנישט געוואָרן.
מיין ביכל נאָוועלן „פון דער נאַטור“ האָט זיך אַנגעהויבן צו דרוקן. טעכניש
פאַרנומען דערמיט האָט זיך ש. ל. קאַווע. עס איז אַרויס פון דרוק —
לויט יענע צייטן — ווי אַ לוקסוס־אויסגאַבע.

צוגלייך מיט דעם וואָרטן אויף דעם דערשיינען פון מיין ערשט
ביכל, האָב איך מיך אַנגעהויבן גרייטן אויף אַ נסיעה קיין ארץ־ישׂראל.
ס'זיינען געווען אַ סך טעמים וואָס האָבן מיך גערייצט צו דער דאָזיקער
נסיעה. איך בין שוין דעמאָלט אַ סך מאָל געהאַט געווען אין אויסלאַנד
און אַ ביסל זיך אַנגעזען מיט דער וועלט. כ'האָב אויך געוואַלט זען דעם
אַריענט און דער עיקר אַ קוק טאָן אויף ארץ־ישׂראל. דער קולט פאַר
ארץ־ישׂראל איז געלעגן אין בלוט פון מיין פאַטערס משפּחה. ער האָט
באַלאַנגט צו די רעקוויזיטן פֿין דער גמרא און צו דער גאַנצער אַלטער
אַטמאָספּערע פון ייִדישע לעבנס־פאַרשטעלונגען אין וועלכע מיר האָבן
געלעבט. די באַבע בלימעלע אַליין איז געווען גענוג אויף פול צו מאַכן
אונדזער משפּחה מיט דער ייִדיש־עקזאָטישער און לעגענדאַרישער לופט
פון ארץ־ישׂראל.

אין די דאָזיקע צוויי דערוואָרטונגען, צו זען די לאַנדשאַפטן פון

תנ"ך און צו זען מיין ערשט ביכל, האָב איך אין אַטאָ-דער צייט געלעבט. פון זיי האָב איך געהאַפּט אַ געוואַלדיקע פּרוכטבאַרע שינוי אין מיין לעבן. נייע קוואַלן צו שעפּן מוט און פּערספּעקטיוון. אַז מיין ביכל וועט האָבן דערפּאָלג בין איך געווען זיכער. פּרצעס סימפּאַטיע איז פאַר מיר געווען די בעסטע גאַראַנטיע אַז קיינער אין דער יידישער קריטיק וועט זיך נישט אונטערשטיין צו האָבן אַן אַנדערע מיינונג וועגן מיין ערשט ביכל. אַז מען וועט עס גאַר אַרונטעררייסן איז מיר ממש נישט געקומען אויפן זינען.

איך האָב מיך געגרייט צו דער נסיעה קיין ארץ-ישראל און דער-ווייל יעדן טאָג געקוקט אין דער פּרעסע צו זען די ערשטע שוואַלבן פון לויב און רום. די שוואַלבן האָבן זיך נישט געאיילט צו ברענגען אין זייערע שנאָבלען די לאַרבער-בלעטער. איך האָב שוין געהאַט די שיק-קאַרטן און בין אַריינגעפאַרן קיין וואַרשע זיך צו געזעגענען מיט פּרצן. עס איז געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס איך האָב אים געזען. פּרץ איז דאָן געווען צו מיר באַזונדערס האַרציק. ער האָט מיך באַגלייט ביז צו דער טיר און זיך מיט מיר צעקושט. הגם פּרץ האָט זיך זייער זעלטן צעקושט מיט עמעצן פון זיינע מקורבים.

דער טאָג פון דעם אַוועקפאַרן אויף דער גרויסער נסיעה האָט זיך דערנענטערט און די פייגל זיינען נאָך אַלץ געשטאַנען אויף די דעכער און מיר נישט געברענגט קיין רעצענזיעס. איך האָב געלעבט צווישן צוויי אומרואיקייטן, צווישן ארץ-ישראל און די ענדגילטיקע ליטעראַרישע אַנערקענונג פון דער אַפיציעלער קריטיק. יעדן אינדערפרי בין איך צו-געפאַלן צו די בלעטער פון דער יידישער פּרעסע און געזוכט. דערווייל נישטאַ. כ'האָב מיך געטרייסט מיטן געדאַנק, אַז מן-הסתם שאַרפּן די קריטיקער די פען און זיינען כסדר פאַרנומען מיטן געדאַנק ווי אַזוי מיר אויסצוטוילן די אַנערקענונג מיטן פולן שעפל.

איינמאָל אין אַ פּרייטיק שוין גאַר האַרט פאַר דעם טאָג פון מיין אַוועקפאַרן, — איך גיב מיך אַ וואַרף אויפן פעקל פּרעסע צו זוכן די רעצענזיעס, איך טו אַ מיש אויף דעם „פּריינד“, די חשובסטע און ליטע-ראַרישסטע צייטונג. עס טוט מיר אַ פינקל פאַר די אויגן.

בעל-מחשבות האָט דאָן יעדע וואָך געשריבן דעם ליטעראַרישן

„סאלאָן“ אין „פריינד“. זיינע וועכנטלעכע אַרטיקלען האָבן געהייסן „ליטע-ראַרישע געשפרעכן“. עס איז געווען אַ פּיאָנערישע אַרבעט פון דער יידישער קריטיק אַריינצוברענגען אין דער יידישער פרעסע דעם מאַדער-נעם ליטעראַרישן שמועס. בעל-מחשבות איז דאָן געוואָרן דער שופט אויף טויט און אויף לעבן פאַר יידישע שרייבער. ער האָט געגלעט און געשמיסן. מחברים האָבן אים געקוקט אין די הענט אַריין מיט שרעק און מיט האַפּענונג און געוואַרט וואָס ער וועט זיי אויסטיילן. בעל-מחשבותעס נאַמען האָט אָנגעהויבן צו ווערן דעצידירנדיק דורך זיינע אַרטיקלען אין „פריינד“.

איך האָב מיך אַ כאַפּ געטאָן ליענען. שוין די ערשטע שורות האָבן מיר נישט אָנגעזאָגט קיין גוטס. דער אַרטיקל — און איך מוז זאָגן אַז ער איז געווען אויסערגעוויינטלעך גוט אויפגעשריבן — האָט זיך אָנגע-הויבן מיט אַ בייסיקן וויץ און איראַניע. איך האָב געזען ווי ער הייבט אָן צו מאַכן פון מיר קאַשע. וואָס ווייטער איך האָב געלייענט אַלץ פינ-צטערער איז מיר געוואָרן אין די אויגן. מיין ערשט ביכל, פון וועלכן איך האָב געהאַפּט אָנערקענונג, איז אַרונטערגעריסן געוואָרן פון בעל-מחשבותעס פעדער מיטן גרויסן קריטישן קנאַק. איך קאָן נישט זאָגן אַז מיר איז דעמאָלט געווען זיס אויפן האַרצן. איך האָב געמיינט אַז אין בעל-מחשבותעס „ליטעראַרישע געשפרעכן“ זיינען מיינע אַלע וועלטן אונ-טערגעצונדן געוואָרן אויף אַש און איך בין שוין אַ פאַרלירענער אויף אייביק.

איז בעל-מחשבות געווען גערעכט? איצטער אויף מיינע עלטערע יאָרן ווען די טעג פון לעבן ניגן זיך צו זייער ענד און אַלצדינק באלאַנגט צו דער פאַרגאַנגענהייט און אַזוי ווייניק צו דער צוקונפט קאָן מען אַביעק-טיווער און מיט ווייניקער ליידנשאַפט און אַמביציע אַ קוק טאָן צוריק אויף דעם גאַנצן בילד פון אַ מענטשלעך לעבן; וואָס צייכנט זיך ווי אַ שוישפּיל און אַ חלום אין די נעפלען, — און איך זאָג: בעל-מחשבות איז געווען אויף אַכציק פּראָצענט גערעכט. איך וואָלט געווען געזאָגט אויף מער פּראָצענט, נאָר איך וויל נישט אַז עס זאָל אין די אויגן פון דעם ליי-ענער אויסקוקן ווי איבערגעטריבענע באַשיידנקייט. איך האָב דעמאָלט געמיינט אַז בעל-מחשבות האָט מיר אונטערגעהאַקט דעם שיינעם בוים

אונטער וועלכן איך האב געוואלט אויסבויען דאָס געצעלט פון מיין לעבן. אָבער פונקט פאַרקערט: די אַלע חסרונות אויף וועלכע ער האָט אַזוי בייסיק אָנגעוויזן, חסרונות הן וואָס שייך מיין שפּראַך, מיין זאָך־בוי, הן וואָס שייך מיין טעמאַטיק און דעם גאַנצן אופן פון מיין דערציילן, האָבן — נאָכדעם ווי די געקערענקטע ביטערקייט האָט זיך אָפּגעטאַן פון מיין האַרץ, — פּאַמעלעכל, פּאַמעלעכל מיר געעפנט די אויגן און אָנגעוויזן אויף דעם וועג וואָס איך באַדאַרף גיין. אַ סך זאָכן וואָס האָבן זיך מיר פּריער געהאַט אויסגעוויזן ווי די עיקרדיקע עלעמענטן פון מיינע קינסט־לערישע מעגלעכקייטן, האָבן איך איצט דערזען אַז זיי זיינען נישט מער ווי די נעבן־טענער און די באַגלייט־רעקוויזיטן. איך מוז פונדאָסניי מאַכן דעם חשבון־הנפש און פּרוּאוון מיך אויסצוגעפינען אין די לאַבירינטן פון מיינע מעגלעכקייטן. אין יעדן קינסטלער שטעקט אַ כאַאָס. אויב ער וויל עפעס דערגרייכן מוז ער מיט זיך אַליין מאַכן אַ שטרענגן און אומברחמנות־דיקן אָפּקלייב און זיך נאָר קאַנצענטרירן אויף דעם וואָס עס געהער צום וועזנטלעכן ביי אים. דאָס האָבן איך דורכאויס צו פאַרדאַנקען דער שאַר־פּער בייטש פון בעל־מחשבותן וואָס האָט מיך אויפגעוועקט פון אַלע קינסטלערישע הינערפלעט און מיך אַליין געשטעלט פאַר אַ נסיון און פאַר אַ תּהום וועלכן איך מוז דורכאויס אַריבערשפּרינגען אויב איך וויל וואָס עס איז דערגרייכן. דער וועג פון אַ קינסטלער איז גאָר אַ שווערער און אַ ביטערער. דער וואָס וויל זיך מאַכן אַ לייכט לעבן און וויל נאָר רייסן די רויזן פון דער שאַפונג און נישט צעבלוטליקן זיינע הענט ביי אירע דערנער, דער טוט זיך אַליין אָן אַ סך שאַדן. קונסט איז נאָר אַ וועג צו דער דערקענטעניש. דערקענטעניש הייסט — אויסקלייב, דערקענטעניש הייסט — סטיל און פאַרם. סטיל און פאַרם הייסט — אויסקלייב. נאָר אין זיין אויסגעזוכטן וועג אינעם כאַאָס פון זיך אַליין דערקענט מען דעם שעפּער. און דער עיקר הייסט דערקענטעניש: קענען זיך אַליין און דער־שאַצן זיך אַליין סיי אין ליכט און סיי אין שאַטן.

במשך מיין שריפטשטעלערישן וועג האָט מען מיך שוין געלויבט און מען האָט מיך אַרונטערגעריסן. און איך מוז זאָגן: די לויבן זיינען אָפטמאַל נישט געווען קיין פאַרדינטע און זיי האָבן אויך גאָר אָפט נישט אַריינגעטראָפּן אין תּוך. וועזנטלעכן נוצן פאַר מיין שאַפן האָבן איך געהאַט פון זיי ווייניק. עס איז נייערט געווען האַניק אויף דער אַמביציע. ווען

איך האָב מיך אויטגעניכטערט פון דעם זיסן רויש איז אין מיין האַרצן שטענדיק איבערגעבליבן דער פחד צי וועלן מיך די לויבן נישט איינזויגן אין דער איינרעדעניש אַז איך האָב שוין אַלצדינק דערגרייכט און קאָן אַ זיכערער גיין אויפן אויסגעטראָטענעם וועג. אָבער — איך האָב זעלטן געלייענט אַ נעגאַטיווע רעצענזיע וועגן מיר וואָס ביי אַלע אירע בייזוויר-ליקייטן, זאָל זי נישט האָבן אָנגעוויזן אויף חסרונות און העמונגען וואָס איך באַדאַרף דורכאויס מנצח צו זיין אויב איך וויל עטוואָס דערגרייכן. נעגאַטיווע רעצענזיעס האָבן מיר אַפטמאַל ביטער ווי געטאָן. עס שאַדט נישט. איך האָב אַ סך ביי זיי געלערנט.

און איך מוז זאָגן: כ'האָב שוין געזען שריפטשטעלער וואָס דער-פאָלג און לויבענישן האָבן פון זיי געמאַכט אַ תל און זיי אָפגעשטעלט אינמיטן וואַקסן. זיי האָבן אָנגעהויבן מיט זיך איבערגעטריבן זיכער צו זיין און די איבערגעטריבענע זיכערקייט האָט אָפגעשניטן פאַר זיי אַלע ווייטערע וועגן. זיי האָבן געגלייבט שוין צו האָבן אַלצדינק אין דער האַנט. אַ שעפּערישער קינסטלער טאָר זיך אַליין צום ווינציקסטן געטרויען. די מוזעס זיינען זייער קאָפּריזנע און זייער פאַרפירעריש. איך האָב זעלטן געזען אַן אמתן קינסטלער וואָס נעגאַטיווע קריטיק האָבן אים פאַרשאַדט. זיי האָבן אים נאָר האַרטגעקיקער און פאַרביסענער געשטאַלט און גע-שטאַרקט. אין דעם ביטערן קאַמף מיט די ווידערשפּרוכן און מיט די דערנער פונעם שאַפן האָבן זיך זיינע מעגלעכקייטן געלייטערט, און זיין וועג אין דעם אָפּקלייב האָט זיך געצייכנט וואָס העלער אינעם ריכטיקן ליכט.

קאַפיטל ניין און צוואַנציק

דער מיטללענדישער ים. איך זע דעם ערשטן
פּאַלמע־בוים. געקלימפער פון מאַנדאַלינעס. דער ים
נעמט אונז אויף אין זיינע פינצטערע פייכטקייטן.

ערשט ווען די שיף האָט זיך מיט מיר געטראָגן איבער די וואַסערן פון מיטללענדישן ים האָב איך מיך אינערלעך אָנגעהויבן צו באַרואיקן. די ביטערקייט איז מיר אַרויס פון האַרץ. איך האָב מיך פונדאָסניי געוויגט אין האַפּענונגען. דער ים האָט אויף מיר שטענדיק געוויקט ווי אַ גרויסע באַרואיקונג. מען זעט דאָ באַשיימפּערלעך ווי אַלצדינק אַרום איז אַזוי אומענדלעך און אין אייביקער באַוועגונג. מען דאַרף נישט דווקא צו זיין קיין פּילאָזאָף כדי צו זען אַז דער מענטש איז נישט מער ווי אַ שפּענדעלע אין דעם שפּיל פון די עלעמענטן.

מיר זיינען געפאַרן, ד"ה איך מיט חנה, אין אַ שיף וואָס איז גע-שוואומען פון טריעסט קיין מצרים. מיר האָבן זיך דאָ אינמיטן פון די וואַסערן, באַקאַנט מיט נייע מענטשן, מענטשן פון אַלע עקן וועלט און מענטשן פון אַלערליי פעלקער. יעדע שיף אויף די ימים איז אַ קליינער פּלאַנעט. די בלאַע אין גאַלד און אין ליכט צעוויגטע וואַסערן פון מיטל-לענדישן ים האָבן פאַרגאַסן די אומענדלעכקייטן פון שטח. אויפן דריטן טאָג האָבן זיך פונדערווייטנס אָנגעהויבן צו באַווייזן די ברעגן פון דרומ-דיקן מיטל-איטאַליע.

הגם עס איז געווען פורים-צייט און מיר האָבן פאַרלאָזן פּוילן אין טיפּע קאַלטע שנייען, האָבן שוין דאָ געבלאָזן די ווינטן פון אַ וואַרע-מען פּרילינג. עס האָט געשמעקט מיט מזרח. ווען מיר האָבן זיך דער-גענטערט צו די ברעגן פון ברינדיזי האָב איך אין מיין לעבן געזען דעם ערשטן פּאַלמע-בוים. ער איז געוואַקסן ביים ים-ברעג צו וועלכן מיר האָבן

זיך דערנענטערט. דעם דאזיקי שלאגן קיניגלעכן בוים האב איך געקאנט בלויז פון תנ"ך.

אין ברינדיזי האבן מיר פארברענגט א האלבן טאג.

שפעטער האבן אנגעהויבן צוצופאלן די טונקלקייטן. דער פאלמע-בוים אויפן ברעג און דער ים האבן זיך פאמעלעך אנגעהויבן צו פארהילן אין טונקלקייט. אין די הייזער פון דער איטאליענישער שטאט האבן זיך אנגעצונדן ליכטער. דא און דארט אויפן ברעג האט מען געהערט אויפ-ציטערן דאס געקלימפטער פון מאנדאלינעס, און מען האט געהערט די זיסע אומעטיקע בענקשאפטלעכקייט פון איטאליעניש געזאנג. אונדזער שיף האט אויפגעהויבן דעם אַנקער און אַוועקגעשוואמען. דער ים האט אונדז אויפגענומען מיט זיינע פינצטערע פייכטקייטן.

גאַר שפעט אין דער נאַכט האט אויפגעשיינט די לבנה. די פייכט-אַטעמדיקע וואסערן האבן זיך באַגאַסן מיט געשפענצטערהאַפטדיקע ווייסקייט.

קאפיטל דרייסיק

די ברעגעס פון מצרים טויכן אויף אין די האַר־
זאַנטן. אַריענטאַלישע מענטשן. דער מענטשן־היישעריק
אויף דער שיף. טויזנט און איין נאַכט.

די קאנטינענטן, וואָס זיינען צווישן זיך פאָנאָדערגעשיידט מיט ווייטע ימים, דערשיינען פאַר דעם רייזנדן וואָס קומט פון איין קאָנטינענט צו דעם צווייטן, ווי אַקטן פון אַ שוישפּיל. אַקטן, וואָס אַיעדער שפּילט זיך אָפּ הינטער אַ ניי אויפגעצויגענער פאַרהאַנג. הגם זיי באַלאַנגען צו איין דראַמע, פונדעסטוועגן איז יעדער אַקט אַ נייער אומגעריכטער אָפּשניט. מיט אַנדערע דעקאָראַציעס, מיט אַנדערע געשעענישן, און מיט אַנדערע שוישפּילער. פאַרנדיק אויף דער באַן וויקלען זיך אָפּ די מרחקים און דאָס מענטשלעכע לעבן אויף זיי ווי רינגעלעך אויף אַ פּאָדעם. די איבערגאַנגען געשעען בהדרגה. איין לאַנדשאַפט פליסט כמעט אַרויס פון דער צווייטער, און די לעבנס־אופנים פון די פעלקער, נישט געקוקט אויף זייער פאַרשידנאַרטיקייט, וויקלען זיי זיך פּאָנאָדער ווי אויף איין הינטערגרונט.

אַנדערש זיינען די לענדער, וועלכע מיר דערגרייכן ערשט מיט די ימים, איבערהויפט ווען די פעלקער דאַרט זיינען נאָך די אַלטע און נישט די איינגעוואַנדערטע פון אייראָפּע. מיר קומען אין זיי אַריין אין אַנדערע וועלטן פון לאַנדשאַפטן און לעבן.

די ברעגן פון מצרים וואָס האָבן אויפגעטויכט פון די האַריזאָנטן און אונדזער שיף האָט זיך צו זיי פאַמעלעך דערנענטערט, זיינען מיר געווען אי גאַר פרעמד, אי גאַר נאָענט. איך האָב דאָך מצרים אַזוי גוט געקענט פון חומש. ווי וואַרעם און היימישלעך האָט מצרים אַרויסגעשיינט פון די צעריסענע חומשים אין חדר און פון דעם אומעטיקן זינג־זאַנג פון מיין

ערשטן דרדקי-מלמד ר' אהרן. דער אַריענט האָט פאַמעלעך זיך אַרויס-געשיילט פון די צוקומענדיקע ווייטקייטן ווי אַ ווייסע טרוימהאַפטיקע פאַנאַראַמע. די הימלען איבערן קאַפּ זיינען געווען ווי הייס און שוואַרץ פון דער שפע פון ליכטיקייט, וואָס האָט פון זיי אַראַפּגעשטראַמט. אונטער דעם דאַזיקן הייסן הימל-קופּאַל פון טונקלקייט און ליכט, האָט זיך אַלעק-סאַנדריע פאַמעלעכל פאַנאַנדערגעוויקלט ווי אַ ווייס שוים-בילד פון אַר-כיטעקטור און געמויער. די קופּאַלן און מינאַרעטן פון די מעטשעטן האָבן אויסגעקוקט צו שוועבן איבער דעם ווייסן געמעל אין די האַרזיאַנטן ווי אויסטערלישע און וואונדערפולע אַדלערס.

ערשט ווען מיר זיינען צוגעשוואומען נעענטער האָט זיך די אַרכי-טעקטאַנישע פאַנטאַזיע אַנגעהויבן ווי אויפצולייזן אין אַ געווימל גלייך און אויפגערעגטער מוראַשניק. פאַמעלעך האָבן זיך אַנגעהויבן אַרויסצואווייזן די פאַרביקע געווענדער פון די אַריענטאַלישע מענטשן. עס האָבן זיך באַוויזן געסלעך אין גאַסן, פאַלמען-ביימער און גמלים.

אין האַפּן פון אַלעקסאַנדריע האָבן איך דאָס ערשטע מאָל געזען דאָס פאַלק פון אַריענט. אונדזער שיף איז באַפּאַלן געוואָרן ווי פון אַ היישעריק. אַ געטומל און געשריי פון מענטשן. איך האָב אַזעלכע געשטאַלטן און מלבושים געזען דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן. ס'זיינען געווען די טונקלע הויך-געוויקסיקע מצרישע אַראַבער אין ווייסע לאַנגע געווענדער און אין אַלערליי קאַלירטע טאַרבושן אויף די קעפּ. מיט די גרויסע בלווי-טאַטואירטע הענט זייערע האָבן זיי געמאַכט אין דער לופטן און זיך גענומען רייסן איבערן געפעק פון די שיף-פּאַסאַזשירן. די שפּראַך-קלאַנג גען זיינען מיר אויסגעקומען ווי ווייכע הייזעריקע צאַפּלענישן אין די העלדזער פון די ריידער און שרייער. איך האָב אַזעלכע שפּראַך-קלאַנגען נאָך קיינמאַל נישט געהערט. אויך אַלערליי שוואַרצע מענטשן פון טיפּן אַפּריקע, נעגערס און האַלב-נעגערס אין אַלערליי מלבושים, טיכער און מיצן, האָבן געשריגן און געטומלט. מיר זיינען אַריינגעפאַלן צווישן זיי עפעס ווי צווישן די לעגענדאַרישע גזלנים פון „טויזנט און איין נאַכט“.

קאפיטל איין און דרייסיק

די טונקעלע גוינע לאַנדשאַפֿטן פֿון חומש. גאַטס
גאַרטן — זאָס לאַנד מצרים. פֿונקט ווי די פֿרויען אין
חומש. מזרחישע פּאַלאַצן און מעטשעטן. אין די באַ-
זאַרן פֿון קאַיראָ. טונקלקייטן אין זון־ליכטיקייטן. טע-
פּיכער און געפּעסן. קאַווע אין פּאַרצעלייענע שאַלעכ-
לעך. גמלים וויגן זיך מאַיעסטעטיש צווישן די מענטשן.

אויף דער באַן פון אַלעקסאַנדריע קיין קאַאיראַ האָב איך מיך גע-
 פונען אינמיטן דעם לאַנד מצרים. פונקט ווי ארץ-ישראל איז מיר מצרים
 גוט באַקאַנט געווען פון מיינע קינדהייטס-דעראינערונגען. מיר איז אויס-
 געקומען, אַז איך פאַר איצט אינמיטן די לאַנדשאַפטן פון מיין אינער-
 לעכסטן געמיט און איך האָב זיך כסדר באַמיט צונויפצופאַרן דעם חומש
 און דעם תנ"ך מיט די טונקעלע גרינע לאַנדשאַפטן, וואָס האָבן זיך פאַ-
 נאַנדערגעוויקלט פאַר אונדזערע וואַגאַן-פענצטער. כ'האָב מיר דערמאַנט
 אין דעם פסוק פון תנ"ך, אַז מצרים איז גאַטס גאַרטן און גאַט טרינקט
 אַן די בייטן פון דעם דאָזיקן גאַרטן מיט די פעטע וואַסערן פון נילוס.
 עס איז מיר ווירקלעך אויסגעקומען אַז איך פאַר אין אַן אויפגעמישטן
 לעבעדיקן חומש. פון די פעלדער האָט מיט דער פולסטער שפע געשריגן
 די זאַטקייט פון די זיבן גוטע יאָר. די וועלדלעך הויכע שלאַנקע פאַלמע-
 ביימער האָבן ביי מיר אויך אויסגעקוקט ווי די געבענטשטע ביימער פון
 תנ"ך און פון די צייטן פון די אַבות. פעטע שאַף האָבן זיך געפאַשעט
 אינמיטן פון דער שפע. לאַנגע קאַראַוואַנען פון גמלים האָבן דאָ און
 דאָרט געצויגן איבער דער לאַנדשאַפט. פעלאַכן האָבן געריטן אויף אייזע-
 לעך. פרויען האָבן שטאַלצע און שלאַנקע געטראָטן אין שאַטן פון די
 פאַלמע-ביימער, צווישן די שאַף אויף די פעלדער, אַדער אויף אַ וועג. זיי
 האָבן געטראָטן מיט קרוגן וואַסער אויף די קעפּ פונקט ווי די פרויען
 אין חומש.

ערשט אין קאַאיראַ זיינען מיר צוריק אַריינגעקומען אינעם פאַרביקן
 געווימל פון אַן אַריענטאַלישער שטאַט. קאַאיראַ איז פון די שטעט, וואָס

ווערן אפט דערמאנט אין די מעשיות פון „טויזנט און איין נאכט“. גראד אין דער שטאָט קאָאיראַ גופא פאַרגעסט מען אין דעם אַלטן מצרים. אונטער דעם טונקעלן אַנגעגליטן הימל שיינט קאָאיראַ ווי אַ וויסער ליכטיקער טאָג, אַ טאָג, וואָס געשטאַלטיקט זיך אין די פאַרמען פון די וויסע מורחישע פאַלאַצן און מעטשעטן. די פאַלמע־ביימער אויף די גאַסן האָבן צוגעגעבן דער וויסער ליכט־שטאָט דאָס געשטאַלט פון טונקעלע באַלויכטענע שאַטנס אינמיטן דער פינקלדיקער זוניקייט. אויך די פרויען מיט די שוואַרצע שלייערן איבער די פנימער האָבן דערמאנט ווי איידעלע טונקלקייטן אין מיטן פון דעם ליכט.

קאָאיראַ האָט מיך פאַרבלענדט מיט דער אַריענטאַלישער פראַכט פון אירע בנינים, און דער עיקר מיט אירע באַזאַרן. מען זעט אין די גרויסע קראַמען פון פאַריו און לאַנדאָן אומפאַרגלייכלעך גרעסערע רייכ־טימער ווי אין די באַזאַרן פון קאָאיראַ. אָבער דאָרט קוקן זיי אויס ווי קאָמערץ און ווי דער מענטש וואַלט זיי, די וועלט־רייכטימער, בגוואַלט אַרויסגעריסן און די וועלט שווייגט אַ פאַרשטומטע אין אירע רייכטימער און וויל נישט אויסזאָגן אירע געהיימנישן און אירע גלוסקייטן. אַנדערש איז עס אין די באַזאַרן אין קאָאיראַ. עס קוקט אויס ווי אַלע מרחקים און אַלע גאָלדיקע און דופטיקע טונקלענישן פון דער וועלט וואַלטן דאָ אַהער דערגרייכט אויף די רוקנס פון גמלים און זיך אויסגעלייגט פאַרן אויג מיט דער פולער און עשרות־דיקער שפע פון זייערע מאַטעריעס, פאַרבן און ריחות. אין די טונקלקייטן פון די קליינע קרעמלעך — (קרעמלעך, וואָס האָבן כמעט ווי געקלעפט איינס ביי ס'אַנדערע גלייך די קע־מערלעך אין האַניק־וואַקס) — טונקלקייטן, וואָס זיינען אַרויסגעקומען סיי פון פאַרשטעלטע זון־ליכטיקייטן און סיי פון דעם טיפן וואַרעמען שווייגן פון צעהאַנגענע און איינהילנדיקע שווערע אַראַבישע טעפּיכער. אין די דאָזיקע באַהעלטענישן פון וואַרעמען שאַטן אין ווייכער און פאַרביקער שטילקייט אין די קאָאיראַישע באַזאַרן, האָבן די מרחקים פון דער וועלט אויסגעלייגט זייערע גלוסטענישן און די טייערע געהיימנישפולקייטן פון זייערע עקזיסטענצן. אויפן סופּיט, איבער די פאַרביקע סחורות זיינען געהאַנגען בראַנזענע און קופּערנע אַראַבישע לעמפלעך און הענג־לייכטער ווי פאַנטאַסטישע פרוכטן אין זייער רייפּקייט. זיי האָבן אויסגעקוקט צו לויכטן אין זייער קופּער און בראַנז מיט דער פרוּמקייט פון מעטשעטן

און געבעטן. איבער די סחורות זיינען געווען אויסגעלייגט כלים פון אלט זילבער און פון געטריבענעם מעש, טעפיכער און געוועבן פון זיידנס און בראקאט, לעמפעלעך און לייכטער, בעקענס, טעלער און טאצן אויסגראַ-ווירטע מיט פסוקים פון קאַראַז. זילבערנע נאַרגילעס און ליולקעס, שניר-לעך מיט האַניקפולן בורשטין, פערלען, קאַראַלן און גרינע און טונקעלע איידלשטיינער געפאַסט אין גאַלד. אַלערליי בשמים-פלעשלעך פון אלט פאַרפערלט גלאַז. אין טייל קרעמלעך זיינען אין די טונקלענישן געווען אַנגעשיט הויפנס מיט בשמים, ווירודן און געווירצן, וואָס האָבן הייס און סודותפול פאַרשפרייט זייערע ריחות. די באַלעבאַטים פון די קרעמלעך, הויכע אָפגעברענטע אַראַבער אין ווייסן געהילט, מיט טאַרבושן אויף די קעפ און מיט שיינע חומשדיקע בערד, זיינען שווייגנדיקע געזעסן צווישן זייערע סחורות, גערויכערט פון קאַסטבאַרע נאַרגילעס, אַדער געטרונקען שוואַרצע פעטע קאווע פון קליינע פאַרצעלייענע שאַלעכלעך.

אין די שמאַלע געסלעך פון די באַזאַרן, געסלעך, וואָס זיינען ס'רוב פון אויבן געווען פאַרהאַנגען מיט טיכער און ראַגאַזשעס כדי צו מילדערן דאָס שאַרפע ליכט פון דער מצרישער זון, האָט עס גערוישט און געווימלט ווי אין אַ בינשטאַק. געלאַדענע גמלים האָבן זיך מאַיעסטעטיש געוויגט צווישן די מענטשן און געמעלה-גירהט.

קאפיטל צוויי און דרייסיק

דאָס אַלטע מצרים אין שלאָף פון דער פאַרגאַנג
גענהייט. עס רעדן די טויזנטער יאָרן. די געטער פון
מצרים. די פרעהס. די קיניגלעכע ווייבער און די קי-
ניגלעכע טעכטער. די אַמאָליקע רייכטימער. ווען עס
פאַלט צו די נאַכט און עס ווערט פינצטער.

אין די גרויסע ליכטיקע זאלן פון קאאירער מוזיי ליגט דאס אלטע מצרים אין טיפן שלאף פון דער געהיימישפולער פארגאנגענהייט. עס ליגט ווי אין שטילע באַלויכטענע קברים אין אַ זייט פונעם פלוס פון די צייטן. עס ליגט אַ שווייגנדיקס און אַ טויטס. — נאָר אין דעם גרויסן שווייגן פון טויט רעדן די טויזנטער יאָרן פון אַן אלטן פאַרצייטנס ווי זיי וואָלטן דאָ פונדאָסניי אויפגעוואַכט פון דער פאַרגענגלעכקייט.

עס שטייען דאָ די גרויסע געטער פון לאַנד מצרים. די געטער פון טויט און לעבן. די געטער פון דער זון און פון די שטערן. די געטער פון דער חכמה און פון דער נאַרישקייט. די געטער פון גוטס און שלעכטס. געטער אויס שוואַרצן און גרויען גראַניט־שטיין. געטער אין געשטאַלט פון מאָנומענטאַלע קיניגן אין שטיי־היט און מיט בערד. געטער אין געשטאַלט פון חיות און פייגל. מיט די דאָזיקע געטער פון מצרים האָט יאהווע דער גאָט פון ישראל אַמאָל געפירט אַ פאַרבי־טערטן קאַמף. „באלוהי מצרים אעשה שפטים“. אין די חדרים פון פוילן האָבן מלמדים אין די דאָנערשטיקדיקע ווינטער־אָונטן פאַר יידישע קינדער אין זינג־זאַנג דערציילט פון מצרים און אירע געטער גלייך ווי זיי וואָלטן נאָך געלעבט אין די צעריסענע בלעטער פונעם פאַרצייטישן חומש, און יאהווע דער גאָט פון ישראל שטרעקט נאָך אויס זיין שטאַרקע האַנט איבער זייערע קעפּ און קעמפט מיט זיי וועגן זיין הערשאַפט. וואונדערלעך יידיש חומש! יאהווע דער גאָט פון ישראל לעבט נאָך מיט זיינע יידן איבער גאָר דער וועלט, און די שטומע פירכטערלעך־געהיימישפולע געטער פון מצרים שטייען דאָ שורותווייז ווי אַ געשטאַרבענער אַנמעכ־טיקער געטער־אַלימפּ אין די באַלויכטענע זאלן פון קאאיראַער מוזיי.

אין די ווייטערדיקע זאלן פון מוזיי זיינען געלעגן די פרעהס. די גאנצע דינאסטיעס פון מצרישער אייביקייט. פרעהס פון א סך טויזנטער יארן פריער איידער דער ערשטער ייד האט נאך געהאט ארויסגעשטעקט זיין קאפ אונטער דעם אפשיין פון דער זון. ווי אויך די שפעטערע פרעהס וועלכע האבן זיך גערימט אייף די ווענט פון זייערע טעמפלען, אז עס איז זיי געראטן צו פארטיליקן דעם זאמען פון ישראל. ווי אויך די פרעהס פון חומש און פון חנ"ך. זיי זיינען געלעגן שווארצע פארטריקנטע מומיעס אין טייערע אין בלוי און גאלד באמאלטע סארקאפאגן. זיי זיינען געלעגן איינגעוויקלטע אין זייערע טויטנטיכער. די איינגעטריקנטע הענט פאר-לייגט אויף דער ברוסט. די לעכער אין די אויגן זייערע האבן נאך אויס-דריקט דעם ערשטן ציטער פון טויט, וואס איי נאך אויסגעמישט מיטן לעצטן שמייכל פון לעבן. וויפיל שוידער פון פארגענגלעכקייט האבן די שלאפנדיקע פרעהס אין די סארקאפאגן! ארום זיי אין סארקאפאגן ליגן די מומיעס פון זייערע קיניגלעכע ווייבער און קיניגלעכע טעכטער. די שטאלצסטע פרויען פון דעם פריען אלטערטום. עס ליגן די מומיעס פון די גרויסע פון מצרים, די הויף-שרייבער, די מיניסטארן, די חרטומים, און די כוהנים פון די געטער. עס ליגט דאס הויז-גערעט פון די פרעהס, די גאלדענע קרוינען, די גאלדענע האלדז-קייטן און תכשיטים, די גאלדענע בעכער און די גאלדענע פוסנבענקעלעך. די מומיעס פון אן אלטער רייכער און מעכטיקער וועלט ליגן אין דער פולער פראכט פון זייער אמאליקער עשרות און אין דער פארטריקנטער געשטארבנקייט פון דער פארגענגלעכקייט.

שפאצירנדיק אין די גרויסע מיט מצרישער זון באלויכטענע זאלן פון קאאיראער מוזיי, אין דער דאזיקער אומהיימלעכער רייכער און שטור-מער פארגענגלעכקייט האב איך געהאט דאס געפיל: אין שפעטן נאכמי-טאג ווען עס שליסן זיך די גרויסארטיקע טירן פון די זאלן מיט דעם טויטן מצרים, יעדעס לעבעדיקע וועזן פארלאזט די זאלן, עס פאלט צו די נאכט און עס ווערט פינצטער, — דעמאלט שטייט אויף דאס אלטע מצרים, שטייען אויף די פרעהס פון זייערע סארקאפאגן, שטייען אויף די פארטריקנטע מלכהס און פרינצעסינס. די פארטריקנטע קיניגלעכע מומיעס טוען זיך אן זייערע קרוינען, און די פרינצעסינס זייער גאלדן געשמיידי. עס וועקן זיך אין זייערע טויטנטיכער די כוהנים און די חרטומים און די

חכמים פון מצרים. עס ווערן לעבעדיק די מעכטיקע שטייגערנע געטער,
די געטער מיט די צוגעקלעפטע בערד און מיט די שטיץ־היט אויף די
קעפ. די געטער מיט די קעפ פון הינט, קעץ, פייגל און קראַקאַדילן.
עס דרייט זיך די צייט אייף צוריק אין תהום פון דער פינצטערניש.
צי קערט זיך טאַקע דאָס פאַרגענגלעכע צוריק צו אונדז אין די אַנג־
סטיקע וויזיעס פון אַ ביינאַכטיקן חלום ?

קאַפיטל דריי און דרייסיק

אין די פינצטערע מצרישע נעכט, תועבת מצרים,
בואה שכבי עמי, אויפן פיש־מאַרק, נאַגנדיקע השתפכותן
און ווייטיקלעכע געבעטן, די טיר פון דער אשה זונה,
פרויען פון אַלע וועלט־קאַנטינענטן, געטיכעס אין איי־
זערנע שטייגן, עס קלינגען די תכשיטים ווי די גלעקלעך
אין די טעמפלען.

ווען עס שיינט די לבנה אין דער מצרישער נאכט, קוקט דאן די נאכט אויס ווי אַ ווייסער געטטאַרבענער טאָג. ווען עס שיינט נישט אין איר די לבנה דערמאָנט איר פעטע און שוואַרצע פינצטערניש אין יענע נעכט פון מצרים ווי זיי ווערן געשילדערט אין חומש. די נאכט וואָס מען קאָן איר פינצטערניש ממש אָנטאָפן מיט די הענט. וימש חושך. באַלד ווי עס פאַרשווינדט די טאָג־ליכטיקייט פון די הימלען, פון די פּאַלמע־ביימער, פון די מעטשעטן און פון די גאַסן, דאָן שפּאַרט זי, די נאכט. אַרויס פון אומעטום און צעגיסט זיך ווי אַ הייס שוואַרץ געטראַנק איבער מצרים און קאַאיראַ. אין דער סאַהאַרע הינטער קאַאיראַ קילן זיך אָפּ די מדברישע זאַמדן אונטער דער שוואַרצער פינצטערניש און אונטער די קאַלטע שוואַרץ־שטאַלענע הימלען וואָס פּלאַקערן מיט זייערע שטערן איבער מצרים ווי מיט די פייערדיקע ביזע אויגן פון פירכטערלעכע געטער. אין קאַאיראַ אָבער איז די נאכט־פינצטערניש אַ הייסע און אַ געדיכטע. עס גלויבט זיך: מען קאָן זי אָנשעפן מיט בעכער און זי טריינ־קען ווי פעטן טונקעלן וויין. דאָס אַלטע שפּעדיקע און זינדיקע מצרים, ווי עס לעבט נאָך אין די בלעטער פון חומש, קוקט אויס אַראַפּצונידערן אויף קאַאיראַ, אויף דעם תהום פון פינצטערניש און צוצוגעבן דער אַראַ־בישער שטאָט דאָס חומשדיקע מצרישע לעבעדיקייט. אין אַט דער פינצטערניש — וואָס די שטאַט־לאַמפן, די באַלויכטענע פענצטער און באַ־לויכטענע קאַפעען פאַרטרייבן זי נישט, רק מאַכן זי נאָך הייסער און טיפער — באַקומט קאַאיראַ אין זיך אַ סך פון דעם אַלטן „תועבת מצרים“. די ביימער און די עקזאָטישע געוויקסן מיט וועלכע קאַאיראַ איז פול

הויבן אויך אן זיך אַנצוטרינקען אין דער נאַכט מיט אַלטער מצרישער גלוסטיקייט, און הייבן אָן אַריינצוגיסן אין די פינצטערנישן שמעקנדיקע און פאַרשיכורנדיקע ריחות און געשמאַקן ווי זיי וואַלטן זיי געוואַלט אָנפילן מיט אַלערליי שמעק־זאַלן און בשמים פון תועבת־מצרים. די מצרישע נאַכט־חשכות ווערט אַ שמעקנדיקע און פאַרריסנדיקע פון אַ טיפער עראַ־טישער ליידנשאַפט. פון די קאַפּעצן הערן זיך געזאַנגען. דער רויך פון די נאַרגילעס שלאַגט אַרויס פון צווישן די טישלעך וואו ס'זיצן די אַראַבער. די אויגן פון מצרישע פרויען ברענען נאָך הייסער פון די שליערן אַרויס אין דער שוואַרצער שמעקנדיקער געדיכטקייט פון דער נאַכט.

נאָר דער עיקר דערמאַנען דעם תועבת־מצרים די גאַסן פון זינד און זנות מיט וועלכע קאַאיראַ איז פול און איבערפולט ביינאַכט. די דאָזיקע גאַסן האָבן נישט אין זיך פון דער סודותדיקער באַהאַלטן אינעם שאַטן פון זנות־געסלעך אין איראַפּע. זיי ליגן נישט באַהאַלטן אינעם שאַטן פון קאַרגע לאַמטערנעס. פאַרקערט: זיי עפענען זיך אויף אין די מצרישע געכט ווי די אַלטע טעמפלען פון די געטיכעס פון חטא און פרוכטבאַרקייט. די מצרישע נאַכט וויל אויפדעקן אַלע גלוסטיקייטן פונעם פרויען־לייב, פונקט ווי זי האָט עס געטאָן מיט טויזנטער, טויזנטער יאָרן צוריק. די מעשה פון פוטיפּרס ווייב מיט יוספּן חזרט זיך דאָ איבער אין טויזנטער אופנים. „בואה שכבה עמי“. קום ליג מיט מיר, שרייט עס אַראָפּ פון אַלע ווינקלען אין דער קאַאיראַער נאַכט. עס זיינען פאַראַן גאַסן וואו אַלע באַלקאַנען זיינען פול מיט זונות, נאַקעטע, אַדער אַנגעטוענע אין די שרייענדיקסטע און פאַרביקסטע געווענדער. זיי מאַכן מיט די הענט, זינגען, רופן און ווינקען צו די מאַנסבילן וואָס גייען מחנותווייז אַרום איבער דער דעמפּ־קער גאַס כדי צו פאַרנעמען די לאַק־רופן פונעם געשלעכט און צו זעטיקן זייער אויגן אין די בוקעטן פון לייבער אויף די באַלקאַנען פון די באַלויכ־טענע הייזער.

נאָר די העכסטע עקסטאַזע פון מצרישער עראַטיק דערגרייכט די נאַכט אויפן אַזוי גערופענעם קאַאיראַער „פיש מאַרק“.

עס איז אַ לאַבירינט פון פלעצער און קליינע געמאַרקן אינמיטן דעם האַרץ פון קאַאיראַ. אַהין ווערט מען געלאַקט דורך מאַדנע אומעטיק־בענקשאַפטלעכע געשפילן אויף בלאַז־זעק. זיי קומען אַרויס פון דער שוואַרצער הייסער נאַכט ווי פאַרהלומטע און נאַגנדיקע השתפכותן און

ווייטעקלעכע געבעטן. מען קאָן טאַקע אין פּלוג אַזוי גלויבן. דאָ און דאָרט אין אַ ווינקל פון אַ ראַג שטייט אַן אַלטער אַראַבער אין וויסן געהילט, און מיט אַ גראַע לאַנגע באַרד. און שפּילט-אויס אויף זיין בלאַז-זאַק אַט-אַדי וויינענדיקע געבעטן. אַבער עס זיינען נאָר זנות-לידער, וואָס די דאָזיקע זקנים גיסן אַרויס פון זייערע הערצער. די פרומע השתפכותן זיינען די זיסע לאַקן-רופן צו די טירן פון דער „אשה זונה“ און זיי באַדאַרפן זיך אַריינגיסן אינעם בלוט פון די דורכגייער ווי שאַרפע געווייציקע געטראַנקען און רייצן זייערע תאוות. די געמאַרקן אין דעם „פּיש-מאַרק“ זיינען טאַקע געווען די העכסטע עקסטאַזע פון דעם פּרויען-לייב וואָס האָט זיך אויסגעלייגט אין דער הייסער מצרישער נאַכט ווי אין שוואַרצע רויט-באַלויכטענע וואַסערן פון דער זינד, און גערופן צו זיך. אינמיטן די געמאַרקן אין אייזערנע שטייגן זיינען אויף בונטע געלעגערס געלעגן נאַקעטע פּרויען, געלעגן גלייך הייליקע חיה-געטיכעס. פּרויען פון אַלע לענדער פון אַפריקאַנישן קאָנטינענט. ס'זיינען געלעגן פּרויען פון ווייטן אַראַביע, פּרויען פון די אַאָזיסן אין דער מדבר סאַהאַרע און פון בעדו-אינישע געצעלטן, פּרויען פון סודאַן און עטיאָפּיע. אויך די שוואַרץ-גלאַנ-ציקע נעגער-פּרויען פון טיפן אַפריקע. אַלע האָט מען זיי אַהער געברענגט אין דער מצרישער נאַכט אַריין אוי זיי אויסגעלייגט פאַר דער גלוסטיקייט פון די געבלוטן. די נאַקעטע גופים פון די טונקעלע ווייבער זיינען מיט אַ שטרענגער און מידער רואיקייט געלעגן. צווישן קישנס, דעקן און טיכער, זיינען געלעגן מיט צעפלאַכטענע צעפ אַדורכגענומענע מיט רינגען און בראַנסעלעטן, אויף די לייבער פון די אַראַבישע פּרויען זיינען געווען אויסטאַטואירט אַלערליי בלימעלעך און הערשעלעך, פייגל און אינזעקטן, אַדער גאָר צירלעכע אותיות מיט די גאַטספאַרכטיקע שפרוכן פון קאַראַן. די נעגל פון זייערע פיס און הענט זיינען געווען רויט באַשמירט מיט הענאַ. די קנעכלען און געלענקן פון זייערע הענט און פיס — באַהאַנגען מיט רינגען און בראַנסאַלעטן, מיט קייטעלעך און אַלערליי מעטאַלענע תכשיטים. ווען ס'יררן זיך די פּרויען אין זייערע טיכער קלינגען אַפט מאָל די תכשיטים ווי די גלעקלעך אין אַן אַלטן טעמפל. טייל פּרויען קוקן מיט גרויסע און הייסע אויגן ווי די אינדן פון דער מדבר, טייל האַלטן צו די אויגן ווי בראַנ-זענע שלאַפּנדיקע סטאַטועס. טייל רויכערן פון די גרויסע נאַרגילעס וואָס שטייען נעבן זייערע געלעגערס, — און דער רויך פון די בראַנזענע וואַ-

סער-ליולקעס שמעקט אַראָפּ פון די געלעגערס ווי ווירויך. גלוסטנדיקע מאַנסבילן שטייען מאַסנווייז נעבן די זנות-שטייגן און קוקן אויף די מאַנו-מענטאַלע נאַקעטע ווייבער, — און פון אומעטום פון די ביינאַכטיקע גאַסן-ווינקלען דערגרייכט דאָס אומעטיקע השתפכותדיקע שפילן פון די אַלטע שייכן אויף זייערע בלאַז-זעק.

קאפיטל פיר און דרייסיק

אויף לבנהדיקע איינזאמקייטן צווישן וואסער און
הימל. ארץ-ישראל שמעקט זיך פאנאנדער אין דעם
צווייט פון פאמערנאנצן-גערטנער. דער ים פון יונה
הנביא.

די שיף פון פארט־סאָאיד קיין ארץ־ישׂראל איז מיט אונדז אַוועק־געשוואומען ווען עס איז צוגעפאלן דער אַוונט. באַלד איז געוואָרן נאַכט אויפן ים. אַ ווייסע לבנה־נאַכט. די הימלען איבערן ים — קלאַרע, אַפענע און מילד־טונקעלע. איבער זייערע שטיל־ציטערדיקע שטחים האָט זיך די לבנה געטראָגן ווי אַ זילבערנע טויטנשיף. די הימלען האָבן געציטערט אין בלאַסע לבנה־ליכטיקייטן. די ווייטע באַנעפלטע פייכטיקייטן פון ים האָבן בלאַסע זיך געצויגן איבער די ביינאַכטיקע מרחקים. עס איז געווען גלייך אַ שטילער טויטער טאָג וואָלט געדרימלט איבער די וואַסערן.

אונדזער שיף אַ באַלויכטענע האָט זיך געטראָגן איבער די לבנהדיקע איינזאַמקייטן צווישן וואַסער און הימל. די שיף איז געגאַנגען אַ שטילע ווי זי וואָלט זיך קוים באַוועגט. בלויז דער שוים־וועג וואָס זי האָט איבערגעלאָזט הינטער זיך אויפן ים, האָט לייכט ווי פליסטערנדיק אויפ־געוועקט די שטילקייטן.

איך האָב מיך לאַנג נישט געקאַנט אַפרייסן פון קוקן אויף די ימישע וואַסער־לאַנדשאַפטן אין לבנה־ליכט, און בין גאַר שפעט געגאַנגען שלאָפן. די שיף פון מצרים קיין ארץ־ישׂראל שווימט נישט מער ווי איבער דער נאַכט. גאַר אינדערפרי האָב איך געהערט אַ סך טריט אויפן דעק. די שיף האָט זיך געוויגט, נאָר זי איז געשטאַנען. צוזאַמען מיט דער זאַליקער ים־לופט, וואָס האָט זיך אַריינגעריסן דורכן קאַבינע־פענצטערל האָב איך אויך געשפירט דעם זיסן אַראַמאַטישן ריח פון בליעכץ. עס איז מיר אויסגעקומען ווי דער ים האָט זיך פאַנאָדערגעבליט אין אַ זיסן פאַררייסנ־דיקן צוויט. איך האָב געוואוסט, אַז דאָס איז שוין דער ארץ־ישׂראליים

און מיר געפינען זיך אין יפו.

איך האָב מיך שנעל אָנגעטאָן און אַרויפגעלאָפן אויפן דעק. איך האָב געוואָלט אָנקוקן ארץ־ישׂראל. דאָס וואונדערלעכע מעשיותפולע לאַנד וואָס האָט פול געמאַכט די דעראינערונגען פון מיין יוגנט. דאָס לאַנד וואָס אַלע יידן אין פּוילן האָבן נישט אויפגעהערט עס צו דערמאָנען טאָג ווי נאַכט, און עס איז געווען די פרומע לאַנדשאַפּט פון זייערע סידורים, חומשים און גמרות. אַלע אַוונטן אין די חדרים, ביי קאַרגע נאַפּט־לעמפּ־לעך און אין די זינג־זאַנגען פון די מלמדים האָט דאָס לאַנד ארץ־ישׂראל אַרויסגעשמעקט ווי די געווירצן פון די בשמים־ביקסן אין מוצאי־שבת. ארץ־ישׂראל! פון דערווייטנס אין די האַריזאָנטן האָבן זיך געבלויט די הרי־יהודה, די בערג פון תנ"ך און פון דוד המלך. אויף די ברעגן פון יפו האָבן זיך געוויזן ווייס־צעבליטע פאַמעראַנצן־גערטנער, פון וואָנען די ווינטן האָבן אַהערגעטראָגן די זיסע און בלומיקע אַראַמאַטן. דער ים וואָס האָט זיך איצטער אַ צעכוואַליעטער געוויגט אַרום אונדזער שיף איז מיר אויך נישט געווען קיין פרעמדער. דער דאָזיקער ים האָט געשטורעמט אויף די בלעטער פֿין בוך „יונה“.

אויך דאָ ביים ברעג פון יפו האָבן זיך אַראַבער געוואָרפן אויף אונ־דזער געפעק און זיך איבער אונדז געריסן. מען האָט אונדז כמעט געכאַפּט אויף די הענט און אַריינגעוואָרפן אין די שיפלעך וועלכע האָבן זיך ווי אַ סטאַדע געהוידעט און געהויבן אַרום דער שיף. ווען די שיפלעך זיינען פול געוואָרן מיט פאַסאַזשירן האָבן זיי זיך אַוועקגעלאָזט איבער די צע־שוימטע רוקנס פון די כוואַליעס פון „ים יפו“ צו דער ערד פון ארץ־ישׂראל.

קאָפּיטל פּינף און דרייסיק

דאָס לאַנד כנען. תנאים און אמוראים. שלום־
עליכמס לידיקגייער אין ארץ־ישׂראל. יידן און
ישמעאלים ביי דער קאָסע. געלט אויף טערקיש. דאָס
לאַנד פון די פּלשתיים. וויסטע שטיינערנע אלמנות.
צווישן צרעה און אשתעאל פאָרלירט אַ ירושלימער
ייד זיין יאַרמלקע. דער לידיקגייער איז ברוך השם
נישט טויב. די ארץ־ישׂראל ווינטן האָבן נישט קיין
רוצחישע הערצער.

אין יענער צייט — ס'איז געווען אַ יאָר פאַר דער ערשטער וועלט-
 מלחמה — איז ארץ-ישראל שוין פון הונדערטער יאָרן געווען אונטער
 טערקישער הערשאַפט. דאָס פעאַדאַלע אָפגעלאָזענע סיסטעם פון די טערקן
 האָט אָפגעווישט פון לאַנד יעדן שפור פון ניי-צייטלעכער קולטור. ארץ-
 ישראל איז ווייט צוריקגעפאַלן פון דעם מצב ווי עס איז געשטאַנען אונ-
 טער די השפעות פון גריכיש-רוימישער קולטור. עס איז געוואָרן זייער
 אַ פרימיטיוו לאַנד און איר ביבלישע אַלטערטימלעכקייט האָט זיך ממש
 אויסגעלייגט אויף אַירע אויבערפלאַכן. מיר אין חדר האָבן נישט געהאַט
 קיין השגה פון די כנענישע און ישראלישע קולטורן פון וועלכע עס דער-
 ציילן די אַרכעאָלאָגן און גראַבן זיי אויס פון אונטער די זאַמדן פון ארץ-
 ישראל. ארץ-ישראל איז פאַר יידן אין פוילן געווען אַ פרומע בענקשאַפט-
 לעכע אַבסטראַקציע וואָס האָט געהאַט אין זיך אי פון די היימישקייטן פון
 פויליש-יידישן שטעטל אי פון חומש. עס איז געווען דאָס לאַנד פון די
 פאַרצייטישע אַבות און פון זייערע געצעלטן, פון זייערע שאַף, פון די
 אייזעלעך אויף וועלכע זיי האָבן געריטן און פון די קעמלען אויף וועלכע
 עס האָבן געריטן די פאַרשלייערטע אמהות.

דאָס לעבן אין ארץ-ישראל אונטער דער טערקישער הערשאַפט האָט
 טאַקע אין דער אמתן אין זיך געהאַט פון יענע פאַרצייטישע חומש-ביל-
 דער ווי מיר האָבן זיך פאַרגעשטעלט אין חדר. די אַראַבישע געסלעך פון
 דער שטאָט יפו האָבן מיר דערמאַנט אַן אַן אַמאָליקער תנכישער שטאָט
 צי גאָר אין אַ שטאָט פון דער גמרא. דאָס אַריענטאַלישע פון די יפוער
 געסלעך האָט גאַרנישט געהאַט פון דער עשרותדיקער שפע פון קאַאיראַ

און אלעקסאנדריע. עס איז געווען גאָר פאַרצייטיש יידיש לעך אַרעם ווי די יידן פון דער גמרא וואָס האָבן באַפעלקערט אונדזער פּאַנטאַזיע. די קרעמלעך האָבן דערמאָנט דאָס אַרעמסטע שטעטלעך אין פּוילן. רק די סוחרים און די סחורות האָבן געהאַט אין זיך פון ארץ-ישראלדיקער פאַר-צייטישקייט. די אַראַבער מיט לאַנגע צעפּלאַנטערטע בערד, אין פאַרביקע כאַלאַטן און מיט טיכער אויף די קעפּ האָבן אויסגעקוקט ווי תּנאים און אַמוראים. די סחורות זיינען מיר אויך באַקאַנט געווען פון דער גמרא. בשמים און וויררויך און ארץ-ישראל-פירות וועלכע מיר האָבן געגעסן חמשה-עשר-בשבט. די געבראַטענע ציגעלעך און שעפעלעך וואָס האָבן זיך געסמאַליעט אויף פייערן, ווי אויך די אייזעלעך און קעמלעך אין די דאָזיקע געסלעך זיינען מיר נאָענט געווען פון די ספּרימדיקע פאַרצייטנס. תּל-אַביב איז נאָך דעמאָלט געווען עטלעכע ווינציקע געסלעך. אין דער זייט פון יפו. דער איינציקער אייראָפּעאישער ווינקל מן-הצד פון דעם אַלטן ארץ-ישראל.

פון יפו קיין ירושלים איז געגאַנגען אַ טערקישע באַן. איך ווייס נישט פון וואַנען דער פעטער ישמעאל האָט געוואוסט אַרויסצונעמען דעם „ליידיקייט“ פון שלום-עליכמס יידישע שטעטל-מעשיות און דאָס דאָ-זיקע באַשעפעניש צו לאָזן גיין גראַד אין ארץ-ישראל. ס'איז געווען אַן אמתע קאַסרילעווקער באַן וואָס האָט זיך נישט געאיילט און מען האָט זי קיינמאָל נישט פאַרשפּעטיקט, הגם זי האָט געהאַט אַ פאַרפּלאַן. מן-הסתם האָט די טערקישע „בריגאַדע“ געהערט דעם פאַרפּלאַן ווי המן דעם גראַד גער און געהאַט עפעס בילכערס צו טאָן ווי צו לאָזן די מאַשין. ביי דער „קאַסע“ האָט מען געקאַנט מיינען אַז די האָר ברענען די פּאַסאַזשירן אויף די קעפּ מחמת גרויס איילעניש. כאַטש די עטלעכע ווינציקע וואַגאַנדלעך זיינען געשטאַנען און געוואָרט אינדרויסן אויף די שינעס און ס'איז זיי גאַרנישט איינגעפּאַלן צו רירן זיך פון אַרט. — פונדעסטוועגן זיינען די געשרייען און געשטופּענישן ביי דער „קאַסע“ געגאַנגען עד-לב-השמים. ס'האָבן זיך דאָרט געשטופּט סיי אַראַבער און סיי ירושלימער יידן, יידן אין ווייסע און אין פאַרביקע שלאַף-רעק, אין גאַליציאַנער קאַפּעלאַטשן און מיט שיינע געקרייזלטע קירחשע פּיאות. יידן וואָס זיינען מיר באַקאַנט געווען אי פון גאַליציע אי פון די כּותל-מערב-בילדער וואָס כ'האָב גע-

טראָפּן אין יידישע שטובן. יידן און ישמעאלים צוזאַמען אין גרויסן געשריי ביי דער "קאַסע" האָבן גאַרנישט אויסגעקוקט ווי יידן און גויים, נייערט טאַקע ווי די לייבלעכע געשוועסטער-קינדער פון חומש. יידן און גויים טראָגן לאַנגע כאַלאַטן און צעשוּיבערטע בערדלעך. אַלע שרייען זיי און מאַכן מיט די הענט אויף אַ יידישלעכן אופן.

וואָס עס איז געווען די צעיאַכמערטע מהומה ביי דער "קאַסע", ווען דער "ליידיקגייער" אינדרויסן האָט אַפילו גאַרנישט געטראַכט אַוועקצוגיין, ווייס איך נישט. איך גלויב אויך נישט אַז ביי די ישמעאלים און ביי די כותל-מערבי-יידן האָבן די געשעפטן אַזוי געברענט אין די קעשענעס. ס'איז סתם געווען אַן איילעניש פון הוילן טעמפּעראַמענט. דער עיקר האָט עס גענומען צייט ביז דער קאַסיר הינטערן פענצטערל (ער האָט געשריגן און געמאַכט מיט די הענט באַגלייך מיט די פּאַסאַזשירן) און די פּאַסאַ-זשירן גופא האָבן זיך היפש געמוזט פאַרען ביים ציילן די אַלערליי טער-קישע געלטער, היינו: בלעכלעך געלעכערטע און נישט-געלעכערטע און גרויסע בראַנזענע מטבעות וואָס האָבן גיכער אויסגעקוקט ווי אַפּגעשפּראַ-כענע קמיעות איידער זינדיק געלט. דער קאַסיר האָט כסדר חושד געווען אַז די פּאַסאַזשירן ווילן אים אונטעררוקן פאַלש געלט. דאָס נעמלעכע האָבן די פּאַסאַזשירן חושד געווען דעם קאַסיר. דאָס האָט נאָך מער גע-געשטאַרקט די בהלה און דאָס געשטופּעניש.

ענדלעך האָבן זיך אַלע פּאַסאַזשירן אויסגעזעצט אינעם טערקישן באַנדל. טייל אַראַבער האָבן אַנגעהויבן צו עסן אַלערליי זיסקייטן און זיסע שטיקער קוכנס, וואָס זיי האָבן פון ערגעץ-וואו אַרויסגעשלעפט. זיי האָבן עס געהאַלטן צווישן זייערע טונקעלע באַשמירטע פינגער. די זיסקייטן האָבן געקלעפט און די אַראַבער האָבן זיי זיך אַריינגעשטופּט אין די מיילער. טייל האָבן געגעסן סעמעטשקעס און אויסגעשפיגן די שאַלן וואו-היין עס האָט זיך נאָר געלאַזט. די ירושלימער יידן האָבן זיך אויך געמאַכט באַקוועם ווי ביים טאַטן אין וויינגאַרטן, זיך אויסגעטאַן די קירהשע קאַפּע-לאַטשן און געבליבן זיצן אין ווייסע יאַרמלקעס. ס'ערשטע מאָל האָב איך דאָ געהערט דאָס ווייכע און זינגענדיקע ירושלימער יידיש.

נאָך לאַנגע וואַרטענישן האָט זיך דער טערקישער "ליידיקגייער" מיישב געווען און גענומען פאַרע. ער האָט זיך געטאַן אַ טרייסל ווי עמע-

צער וואָלט אים אויפגעוועקט פון אַ זיסן בנעימותדיקן שבתדיקן שלאָף און האָט אָנגעהויבן זיך צו רירן. צום ערשט האָט ער גאַר גענומען סאָפען און לויפן ווי מען וואָלט אים פון הינטן געיאָגט. דאָן האָט ער זיך מיישב געווען, אַז די וועלט ברענט נישט און ס'איז נישטאָ וואָס זיך צו איילן. ער האָט אָנגעהויבן גיין פאַמעלעכל און אַפילו עטלעכע מאָל זיך אָפגע-שטעלט. קיינער האָט נישט געוואוסט פאַרוואָס. באַלד האָט ער זיך גאַר סטאַטעטשנע פאַנאָדערגעפאַרן. די לעצטע יפוער הייזלעך און דאָס קליינע תל-אָביב זיינען באַלד פאַרשוואונדן פון אונדזערע אויגן. דער „ליידיק-גייער“ איז געלאָפן איבערן ארץ-פלישתים. איך האָב געזוכט אין די לאַנד-שאַפטן עפעס אַזוינס וואָס זאָל מיך דערמאָנען אין די פירכטערלעכע פלישתים וואָס האָבן כסדר מלחמה געהאַלטן מיט יידן. איך האָב געזוכט די דאָזיקע וואָס שמשון האָט פאַרברענט זייערע פעלדער און שאול המלך איז געפאַלן פון זייערע פיילן אויף די בערג פון גלבוע. ווער זיינען זיי און וואו זיינען זיי? אפשר זיינען זיי די אַראַבער וואָס רייטן ווען נישט ווען פאַרביי אויף אַ סטעזשקעלע, אָדער די בעדואינער וואָס רוען אין זייערע ברויך-טונקעלע געצעלטן אויף די פעלדער און צווישן די איינצלנע פאַלמע-ביימער? אפשר איז עס אַן איינזאַמער קעמל-טרייבער, אָדער דער פאַסטעך וואָס זיצט מיט זיין לאַנגן שטעקן צווישן אַ סטאַדע שאַף און זינגט אַ מאַנאַטאַנע בענקשאַפטלעך געזאַנג אינמיטן די איינזאַמקייטן פון ארץ-פלישתים?

באַלד ווייזן זיך בערג. דאָס אמתע תנכישע לאַנד. די הרי-יהודה. ווען מען געדענקט זייער שפע פון תנ"ך און פון יאָסעפוס פלאָויוס, קוקט עס טאַקע אויס ווי די דאָזיקע יידישע בערג האָבן, — נאַכדעם ווי יידן זיינען אוועק אין גלות — אויסגעטאַן פון זיך זייער עשרות און זיך אָנגעטאַן מיט אַרעמקייט ווי וויסטע שטיינערנע אלמנות. די בערג וואָס טראַגן אויף זיך דעם רום פון די שופטים-דורות און דעם רום פון שאול און דוד המלך ציען זיך פאַרביי פאַר אונזערע בליקן. רויטלעך-ברוינע בערג, פאַרברענטע פון דער זון און גאַקעטע ווי די פרוכטבאַרע ערד וואָלט אַנט-לאָפן פון זייערע רוקנס, — ווייל קיין יידן זיינען מער נישטאָ אין זייערע טאַלן און הויכענישן. כדי די ארץ-ישראל ערד זאָל זיי שפייזן, וואו נישט וואו הויבט זיך אַרויס פון זייערע איינזאַמקייטן אַן איינצלנער פאַלמע-בויים, אַ בעדואיניש געצעלט. אין אַט די בערג פון יהודה זיינען אָנגע-

גאנגען די גרויסע מלחמות אויף שפיון און פיללבוויגס צווישן די בני־ישראל און די פלישתים. דוד המלך האָט זיך דאָ באַהאַלטן פאַר שאולן, און דער מלאך איז דאָ געקומען צו מנוחס ווייב איר אָנזאָגן די בשורה וועגן דער געבורט פון העלד שמשון.

דאָס אַרעמע באַנדעלע האָט זיך פאַמעלעכל געדרייט צווישן אַט־אַ־די שטיינערנע אויסגעטריקנטע בלעטער פון תנ"ך. אינעווייניק אין די קליינע וואַגאַנען האָבן די אַראַבער מיט זייערע ברוינלעכע פינגער אַדורכ־געלאָזט די קייקעלעך בערנשטיין אויף זייערע שנירלעך, גערויכערט, גע־געסן זיסקייטן און אויסגעשפיגן שאַלן פון סעמעטשקעס. די ירושלימער יידן אין די קירחשע קאַפעלאַטשן און אין די ווייסע יאַרמלקעס האָבן צווישן זיך זינגענדיק געשמועסט אויף דעם זיסן ירושלימער יידיש.

פּלוצעם — דוכט זיך אין די בערג צווישן צרעה און אשתעל, אויף יענעם אַלטן תנכישן אַרט וואו שמשון האָט אָנגעהויבן זיין ערשטן קאַמף מיט די פלישתים — איז צווישן די ירושלימער יידן געוואָרן אַ מהומה. זיי האָבן אָנגעהויבן הויך צו שרייען און צו מאַכן מיט די הענט. עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז אַ ירושלמי האָט זיך צו טיף אַרויסגעבויגן פונעם וואַגאַן־פענצטער און די ווינטן צווישן צרעה און אשתעל האָבן אים אַראַפֿ־געכאַפט די ווייסע יאַרמלקע פון קאַפּ. דער ייד איז געבליבן שטיין בגילוי־ראש. ער האָט זיך טאַקע באַלד דעם נאַקעטן קאַפּ פאַרשטעלט מיט די הענט און די געקרייזלטע קירחשע פּיאַות האָבן אים אַפּערגעקוקט פון צווישן די פינגער. דער „ליידיקייער“ איז דערווייל געגאַנגען זיין וועג. אַבער דער רעש אין וואַגאַן דורך דער אַרויסגעפּלויגענער ירושלימער יאַרמלקע האָט זיך געשטאַרקט. אַפילו די אַראַבער האָבן באַנומען די גרייס פון דער קאַטאַסטראַפּע און אַז מען קאַן נישט איבערלאָזן אַ ייד בגילוי־ראש. עס איז געוואָרן אַ געשריי ביי אַלע וואַגאַן־פענצטער. סע האָבן גע־שריגן סיי יידן און סיי אַראַבער. דער „ליידיקייער“ איז ברוך־השם נישט געווען טויב, און ער איז תמיד געווען אַ בעלן זיך אַפּצושטעלן.

ווען די באַן איז שטיין געבליבן אינמיטן די הרי־יהודה צווישן צרעה און אשתעל האָבן זיך אַלע פּאַסאַזשירן אַרויסגעלאָזט זוכן די פאַרלירענע יאַרמלקע. בלויז דער אומגליקלעכער ייד איז געבליבן אין וואַגאַן מיט די הענט איבערן קאַפּ. ער וועט זיך דאָך נישט ווייזן אונטער די הימלען פון ארץ־ישראל בגילוי־ראש. די הרי־יהודה און זייערע ווינטן האָבן

נישט געהאט אַזעלכע גזלנישע הערצער צו פאַרטראַגן אַ ווייסע ירושלימער
 יאַרמלקע ערגעץ־וואו קיין בויבעריק. צו דער גרויסער שמחה פון יידן
 און ישמעאלים און צו דער פרייד פון „ליידיקגייער“ האָט זיך די יאַרמלקע
 באַלד געפונען. די הריי־יהודה האָבן זי געהאַלטן ווי געטרייע מאַמעס אין
 איינעם פון זייערע רויטע אויסגעברענטע שפּאַלטן. דער ייד האָט זיך
 צוריק אַנגעטאַן די יאַרמלקע אויפן קאַפּ און דער „ליידיקגייער“ האָט אויפ־
 גענומען זיין וועג קיין ירושלים.

קאפיטל זעקס און דרייסיק

געזאָנג צו דער שטאָט ירושלים. תהילים-לאַנד-
שאַפטן אַרום ירושלים. דער גאַנג אַרום די מויערן.
די כותל-מערבי אין דער טונקלקייט פונעם קיניגלעכן
ירושלים. יידישע אַרעמקייט. די מאַמע רחל קומט ביי-
נאַכט צו דער שטילקייט פון כותל-מערבי און זאָגט
דאָרט אין זינג-זאָנג די תחינות פון שרה בת-טובים.

ירושלים, הייליקע שטאָט, דורות יידן, יידן אויפן גאַנצן פלאַנעט פון דער ערד, האָבן דיך תמיד דערמאָנט מיט אַ הייליקן ציטער. דו האָסט פול געמאַכט זייער געמיט און דאָס געבעט פון זייערע הערצער. דו ביסט געווען די וואונדערלעכע שטאָט פון תהילים. — יידן — פונעם גרעסטן למדן ביי דער גמרא ביז צו דעם פראָסטעסטן ייד אויף דער קעלניע פון אַ באַלאַגאָלישער בויד — איז אַזוי היימיש געווען דיין געשטאַלט. דיין געשטאַלט איז דערהויבן געוואָרן צו דער גאַלדענער בלויקייט פון די הימלען וואו מויערן פון פייער רינגלען דיך אַרום און מלאכים בלאָזן אַרום דיר מיט גאַלדענע שופרות. יידן האָבן אויסגעבויט דיין איידל הער-לעכקייט אויף די פליינען פֿין דער צוקונפט ווען משיח וועט אויף אַן אַרעם יידיש אייזעלע אַריינקומען צו רייטן אין דייןע מויערן. די צדיקים וועלן אין זייערע פּאַלעס ברענגען צו דיר דאָס פּאַלק ישראל ווי די יידישע מאַמעס האָבן זייערע קינדערלעך געברענגט אין חדר אַריין. די אַבות וועלן צוריק קומען אויף דיין ערד. די מאַמע רחל וועט אויסשפּרייטן אירע ווייסע איידעלע הענט און בענטשן אין דיר אירע שבת-ליכט. ירושלים! מיין מאַמע האָט מיר געזונגען וועגן דיר ווען זי האָט מיך איינגעוויגט צום שלאָף. מיין רבי האָט מיר דערציילט וועגן דיר ווען ס'איז אים געווען גוט אויפן האַרצן. ירושלים, הייליקע שטאָט, דו קוקסט אויס אַקוראַט פונקט אַזוי ווי יידן האָבן וועגן דיר דערציילט.

איך קאָן נאָך היינט נישט פאַרגעסן דעם שטאַרקן איינדרוק וואָס כ'האָב געהאַט ווען איך בין אַראָפּגעגאַנגען פון דער טערקישער באַן און

מיינע פיס האָבן געשטעלט די ערשטע טריט אויף דער ערד פון ירושלים. איך בין שפעטער געווען אין אַ סך באַרימטע שטעט, שטעט וואָס זיינען געווען די שוויפלעצער פון די גרעסטע געשעענישן אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט, ווי אַטען, רוים און קאַרטאַגע. אויף אַזעלכע היסטאָ-רישע פּלעצער האָבן מיר תמיד דאָס געפיל אַז מיר וועקן אַרויס מיט אונדזערע טריט די גרויסע אילוזיע פון דורות, מעשים און געשיכטעס, וואָס דרימלען אין דער דאָזיקער ערד. מיר האָבן דעם איינדרוק, אַז מיר טרעטן אַרויס פון דעם קורצן שפּאַן וואָס עס באַטייט אונדזער לעבן, און מיר קומען אַריין אין דעם קרייז וואו עס גייט דאָס אייביקע שווישפּיל פון דער מענטשהייט. מיר טרעטן אַרויף אויף דער וועלט-בינע אין אַ קליינער פּויע צווישן געשעעניש און געשעעניש.

דאָס געפיל וואָס איך האָב געהאַט אין ירושלים קאָן איך קיינמאַל נישט פאַרגעסן. איז רוים אוי אין אַטען לעבן נאָך די חורבות פון דער גרויסער היסטאָרישער פאַרגאַנגענהייט, די קאַלאָסאַלקייט פון דער אַלטער רוימישער מאַכט און די קלאַכישע שיינקייט פון גריכישער אַרכיטעקטור. פון אַלטן ירושלים איז כמעט מער נישט פאַרבליבן ווי דאָס געשטאַלט פון איר טאַפּאַגראַפיע. דאָס בלויע בילד פון איר אַרטלעכקייט. "ציון שדה תחרש". זעלטן-וואו האָט זיך אַן ערד אויסגעטאַן פון איר ערדישקייט ווי ירושלים. מעגלעך, אַז דאָס געפיל איז ביי מיר געווען ווייל איך בין אַ ייד און ירושלים האָט זיך ביי מיר געבונדן מיט טויזנט ביבלישע פאַר-שטעלונגען. אַבער ניין, איך האָב שפעטער אין מיין לעבן געזען אַ סך וואונדערלעכע ערטער. ווען מען זעט ירושלים קאָן מען גוט פאַרשטיין די עקסטאַטישע געזאַנגען צו איר, ווי די ציון-געזאַנגען פון יהודה הלוי. די ירושלימדיקע ערד איז פולשטענדיק געבליבן ביי איר תהילימדיקער לאַנדשאַפּט. זי איז אַ תהילים-לאַנדשאַפּט. זי האָט אין זיך די איידעלע קיניגלעכקייט סיי פון תנ"ך, סיי פונעם מדרש, סיי פון די מעשיות פון יידישן פאַלק און סיי ווי יידישע מייסטערס האָבן זי אויסגראַווירט אויף זילבערנע קידוש-בעכער און בשמים-ביקסן. די בערג אַרום ירושלים גיבן אַפּ דעם כאַראַקטער ווי זיי זיינען געשילדערט אין די "שיר-המעלותן", "ירושלים הרים סביב לה". דער טאַל קדרון, דער וועג קיין בית-לחם וואָס הייבט זיך אַן באַלד הינטערן באַרג ציון.

נאָר דאָס שענסטע און דאָס הייליקסטע, וואָס האָט נישט אויפגע-
הערט צו ברענען אין מיין נשמה במשך די עטלעכע וואָכן וואָס איך בין
געווען אין ירושלים, איז דער גאַנג אַרום אירע מויערן. די ירושלימער
מויערן רינגלען אַרום ווי אַ פרומער אַרנאַמענט פון אַלטן עלעפאַנט-ביין
די אַלטע שטאָט און די איידעלע הויכענישן אויף וועלכע ירושלים איז
געבויט. זיי רינגלען זיי אַרום ווי אַן אַרנאַמענט און ווי די זיידענע גאַרט-
לען, וואָס וויקלען אַרום די הייליקע פאַרמעטן פון אַ ספר-תורה. דער גאַנג
אַרום די מויערן פון ירושלים האָט טאַקע אין זיך, ווי מען וואַלט פאַר
די בליקן פאַנאַנדערגעוויקלט די יריעות פון חומש און תנ"ך און אַנגע-
הויבן צו לייענען אין זיי מיטן זינג-זאַנג פון אַלטן יידישן תורה לערנען.
די לאַנדשאַפטן פון ירושלים וויקלען זיך אויף פאַר די יינע בליקן. טריט
ביי טריט זעסטו אַן אַנדער בילד פון תנ"ך און פון אַלטער יידישער גע-
שיכטע. אַט קומסטו צו די געשלענגלטע וועגן וואָס פירן אַרויף צום הר-
הזיתים. דעם מעלה-הזיתים. אויף דעם דאָזיקן מעלה-הזיתים איז דוד
המלך אַנטלאָפן פאַר זיין זון אבשלום. עס קומט דיר אויס, אַז אויב דו
וועסט אַ קאַפּעטשקע נעמען אויף אַרויפצו וועסטו נאָך אַנטרעפן דעם
אַנטלויפנדיקן דוד המלך מיט זיין סוויטע. דו וועסט נאָך הערן דאָס
ביטערע געוויין פון די אַנטלויפנדיקע. דוד המלך מיט דער גאַלדענער
קרוין אויפן קאַפּ און מיטן וואַנדער-שטעקן אין דער האַנט זאָגט דאָס
באַקאַנטע קאַפיטל תהילים פון דודן וואָס אַנטלויפט פאַר זיין זון אבשלום.
דו זעסט דעם הר-הצופים אויף וועלכן טיטוסעס חיילות זיינען געשטאַנען
און מלחמה געהאַלטן מיט ירושלים. דעם הר-הזיתים וואו די פיס פון
יאָהווע דעם יידישן גאָט וועלן שטיין און ער וועט אויסקוקן די וועלט
און זי משפטן אין איר לעצטן טאַג. דעם הר-המוריה פון וועלכן עס שיינען
נאָך אַראָפּ צו פלאַקערן די גאַלדענע דעכער פון בית-המקדש און עס
שוועבט צווישן זיינע טונקעלע ציפּרעסן-ביימער דאָס געזאַנג פון די
לוויים, אַ געזאַנג וואָס קאָן זיך עפעס ווי קיינמאַל נישט אויסלעשן אויף
יענער שטילער הויכעניש, וואָס קוקט אַראָפּ פון ירושלים ווי אַ קיניג-
לעכע קרוין. דער פאַרמויערטער „שער הרחמים" וואָס באַווייזט זיך
פון די ירושלימער מויערן ווען זיי נעמען אַרום דעם באַרג-מוריה. דאָס
דאָזיקע פאַרמויערטע טויער קוקט אויס ווי אַ פאַרשלאָסן האַרץ מיט אַ

גרויסע גאלדענע און שטומע ליבשאפט וואָס וואָרט נאָר דערויף זיך צו עפענן און צוריק אַריינצולאָזן קיין ירושלים דאָס פּאַלק פון די יידן, אין יענעם טאָג ווען די פּיס פון יאהווע וועלן זיך שטעלן אויפן אַקעגנ-איבערדיקן הַר-הַזיתים און ס'וועט זיך פּאַנאַדערשאַלן דער גאַלדענער שופּר פון משיחן.

נאָר איין טונקל טירל עפנט זיך אינמיטן דער קיניגלעכער גאַל-דיקייט פון די ירושלימער מויערן. עס איז אַ טירל פון אַרעמקייט און פון אַרעמעלייט אינמיטן דעם געמויערטן תהילים-געזאַנג אַרום ירושלים. עס איז דאָס קליינע שטילע טירל, וואָס פירט צו דער כּוּתל מערבי. אין אירע טונקלייטן האָט ירושלים באַהאַלטן די טיפע יידישע וועלט-אַרעמ-קייט פון גלות, — און דאָס נעמלעך, די כּוּתל-מערבי.

זי ליגט באַהאַלטן אין די מויערן פון ירושלים ווי דאָס הייליקע און טייערע אין די הערצער פון יידן אין גאַר דער וועלט, ווי דער טרויער און אומעט פון יידישן געמיט, און ווי אַ פרומע תחינה מיט וועלכער דאָס יידישע געבעט פּראַוואַט צו עפענען די הימלען פון ירושלים און פון דער וועלט. די אַרעמקייט פון דער דאָזיקער יידישער וואַנט אינמיטן די זוניקע און איידעלע שיינקייטן פון ירושלים איז ממש סימבאָליש, און אויך אין דער טונקלקייט פון איר געסל לייכט די וואַנט ווי די צניעותדיקע שמייכ-לען פון די יידישע באַבעס אין די שמעטלעך פון פּוילן, די באַבעס. וואָס האָבן שבת געלויכטן אין זייערע טערקישע טיכער. זי לייכט אין איר שטילער באַשיידנקייט און אין איר יידישן טרויער ווי עס לייכט איבערלעך און טיף דאָס אַרעמע און אוממעכטיקע יידישע לעבן אויף די פּלאַכן פון דעם פּלאַנעט פון דער ערד.

די שטיינער — צו וועלכע יידן קוקן אַהין פון אַלע ווינקלען פון דער וועלט און ביי וועלכע יידן וויינען שוין פון דורות — זיינען שוואַרץ און פייכט פון יידישע טרערן און קושן וואָס דורות יידישע ליפן האָבן זיי געקושט ווי מען קושט אַ סידור און די מענטעלעך פון ספּיריטורות. פון צווישן די שטיינער-שפּאַלטן קוקן אַרויס אומהיימלעכע גראַזן, גראַזן, וואָס וואַקסן פון יידישע טרערן. די שטיינער זיינען באַשריבן מיט בעמען פון יידן און יידענעס, וואָס בעטן דאָ רחמים און גיסן אויס פאַר דער דאָזיקער וואַנט דאָס ביטערקייט פון זייערע פּערזענלעכע נויטן און די

נויטן פון כלל ישראל. דורות-לאנג דויערט עס שוין. דורות-לאנג שפארן יידן אן זייערע קעפ ביי דער דאזיקער וואַנט, און אַרום איר אויף די נאַקעטע שטיינער זיצן אַרעמע יידן, אַרעמע ירושלימער יידן, יידן בעט-לערס און יידן קאַליקעס. די נאַקעטע יידישע אַרעמקייט וואָס איז אַהער געקומען פון אַלע עקן וועלט. קופקעלעכווייז זיצן זיי אַרום דער כותל-מערבי אין זייערע שמאַטעס און מיט אויסגעשטרעקטע נאַקעטע פאַר-וואַרלאַזטע הענט, גלייך ווי זיי וואַלטן געווען דער כאַרוס פון דעם יידישן טרויער און געבעט וואָס טראַגט זיך נעבן די פייכטע באַשריבענע שטיי-נער פון דער כותל-מערבי.

ביינאַכט ווען די מויערן פון ירושלים פאַרזינקען אין פינצטערניש, — צי אין די נעכט ווען די לבנה שיינט-אויף איבער די הויכענישן פון ירושלים ווי אַ טויטע געשטאַרבענע זון און די מויערן פון ירושלים באַגיסן זיך מיטן ווייסן לבנה-ליכט, דאַן שטייט אויף די מאַמע רחל פון איר קבר צווישן ירושלים און בית-לחם. זי גייט אין אירע תכריכים פאַר-ביי דעם באַרג ציון און זי גייט אַריין אין דער מויער-עפענונג וואָס פירט צו דער כותל-מערבי. די וואַנט איז איצט פאַרלאָזן פון יידן. די מאַמע רחל קומט צו איר צו. זי צינדט אָן ביי דער כותל-מערבי צוויי גראַשנדיקע ליכטעלעך און זעצט זיך אַוועק אויף די שטיינער וואו עס זיינען געזעסן די אַרעמסטע יידן. אין דער ביינאַכטיקער שטילקייט אינמיטן די מויערן פון ירושלים זאָגט די מאַמע רחל אין זיסן זינג-זאַנג די ליב-האַרציקע תחינות פון שרה בת טובים.

קאפיטל זיבן און דרייסיק

די ערד איז אַן ערפּורכטיקער שטערן. צור
ישראל. באַטרעט נישט דעם באַרג מוריה! אין מינע
טאַטן — זער תנ"ך און דער יידישער קריג פון
יאָזעפּוס פּלאָוויוס. זעאונגען אויפן הייליקן באַרג.
אַוועק פון דאַנעג, ייד!

אין נעאַפּאַל נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.
די גאַטישע קירך. גאַטישע טונקלקייטן. יעזוס הענגט
אויף אַ בוים אין גאַטישן וואַלד. אַ לומדישער חסידי־
שער יונגערמאַן פון די שטעטלעך אין פּוילן. יעזוס
דאַונט שמונה־עשרה אינעם גויישן הייליקטום. אַ
רוימישע מאַטראַנע. דער חשבון. ערגעץ־וואו הענגען
וואַג־שאַלן אויף וועלכע עס ווערט אויסגעמאַסטן דער
לעצטער חשבון.

דאָס אין פלוג — אומהיימלעכע יידישע געזעץ אָז נאָכן חורבן טאָר דער פּוס פּון אַ ייד נישט באַטרעטן דעם הייליקן באַרג פּון בית-המקדש, האָט אויף מיר פּון תמיד געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. מיר מענטשן האָבן זיך צוגעוואוינט צו דעם פּלאַנעט פּון דער ערד ווי צו דער וואַכע-דיקסטער זאָך. ער האָט אין אונדזערע אויגן פאַרלוירן פּון דער קאָסמי-שער ערפּורכטיקייט פּון אַ שטערן, וואָרעם אויך אונדזער ערד איז נאָר איינער פּון די שטערן אין די אומענדלעכע הימלען. כאָטש אויף איין פּונקט איז דער שטערן ערד צוריק אויפגעהויבן געוואָרן צום מיסטעריום פּון זיין קאָסמישער מדריגה. ער איז צוריק געוואָרן דאָס ערפּוכטיקע געהיימ-ניש פאַר וועלכן דער מענטש מוז זיך אָפּשטעלן און עס נישט באַרירן מיט זיין פּוס.

אַז יידן האָבן פאַר דעם דאָזיקן פּונקט אויסגעקליבן דעם באַרג מוריה, איז זעלבסטפאַרשטענדלעך. די געשיכטע פּון יידישער גייסטיקייט, פּון יידישער גאָט-באַציאונג און יידישער האָפּענונג איז פאַרבונדן מיט דעם דאָזיקן פעלז. יאהווע דער גאָט פּון יידן האָט זיך גערופן „צור ישראל“, דער פעלז פּון יידן, און ער האָט זיין הערלעכקייט פאַרבונדן מיט אַט דעם באַרג, ווי אויך זיין טרויער וועגן יידן און זיינע צוזאָגן וועגן זיי און וועגן זייער ראַל אין דעם שווישפּיל פּון דער וועלט.

איך בין שוין דעמאָלט נישט געווען פּרום. פּונדעסטוועגן האָב איך נישט געוואָלט באַטרעטן דעם באַרג מוריה. די בענקשאַפט אָבער צו זען זיינע פּלאַכן, האָט אין מיר געברענגט. נישט ווייט פּון דער חורבה פּון

ר' יהודה החסיד אין ירושלים איז פאראן א קליינע עפענונג פון וואָנען מען קאָן אַרײַנקוקן אױפֿן באַרג. אײַך בײַן אַהײַן געגאַנגען זײַך אַױעקשטעלן און זען. אײַך קאָן מײַך נישט דערמאַנען צי אײַך האָב עס געטאָן בכױנה. צי עס איז געױען צופֿעליק, — אײַן בײַדע מײַזע טאַשן האָב אײַך געהאַט דעם חנ״ך און דעם ״ידישן קריג״ פֿון יאַזעפֿוס פֿלאַױוס.

דער באַרג מוריה איז געלעגן פֿאַר מײַנע בליקן אַ באַגאַסענער מיט זון, אַבער אײַן אַ מאַדנער טיפֿער שטילקײַט. ס׳האַט זײַך געדוכט אַז מען הערט די פֿליגן װאַס זשומען אײַן זײַנע שטילקײַטן. אײַנצלנע ציפֿרעסן-בײַ-מער זײַנען אומבאַױעגלעך געשטאַנען אײַנמיטן דײַ זוניקײַטן פֿונעם באַרג װי אומעטיקע און שױאַרצע טרױער-פֿלאַמען װאַס אײַן טיפֿער צניעות האַלטן זײַ אײַן זײַער פֿלאַקער און הײַן זײַך אײַן אײַן אײַם װי אײַן אַבליג-געױענדער. אונטער די מױערן פֿונעם מאַרמאַרנעם אַמאַר-מעטשעט איז געזעסן אַן אַראַבער מיטן פֿנים צױשן דײַ קניען און געשלאָפֿן אײַן דער זון-װאַרעם-קײַט. דער הַר-הבית האָט אױסגעקוקט װי אַ שױ-בײַנע אײַן דער פֿױזע פֿון אַ גרויסן שױשפֿיל װען די שױשפֿילער זײַנען דערווײַל אַראַפֿ פֿון דער סצענע — יענע פֿױזעס אײַן דײַ גרויסע טראַגעדיעס װאַס פֿאַרטיפֿערן דאָס שפֿיל און דאָס האַנדלענדיקע שיקזאַל קוקט אײַס נאָר אײַנצױהאַלטן זײַן אַטעם כּדײַ צו קענען נאָך שטאַרקער אױפֿטרעטן. אײַך האָב געקוקט אױף דער דאָזיקער לײַדיקער בײַנע פֿון די גרעסטע און דערהױבנסטע װעלט-געשעענישן און מײַר אײַז באַשױמפֿערלעך אױסגעקומען װי אַלע ייִדישע װױזעס װאַס שלומערן אײַן מײַר אײַן שױכות מיט דעם דאָזיקן אַרט. שײַנען אַרױסצוטרעטן אױפֿן הַר-הבית װי לופֿטיקע געשפֿענצטער, רײַך אײַן דער שפֿע פֿון זײַער ליכטיקײַט. די דורות ייִדן װאַס האָבן דאָ געהאַפֿט און געקעמפט שטײַען אױף פֿון דער שטילקײַט פֿון הַר-הבית און מאַר-שירן פֿאַרביי שאַאַרנוױז. עס שױעבן נאָך אײַן די דאָזיקע ערפֿורכטיקע לופֿטן די שאַלונגען פֿון די גאַלדענע שופֿרות פֿון די לױים, די געבעטן פֿון פֿאַלק ישראל און דאָס געקלינג פֿון בבלישן און רױמישן װאַפֿן, די פֿײַערן פֿון ייִדישער הײַליקײַט, און די פֿײַערן פֿון חורבן.

אײַך האָב געקוקט און אײַן מײַר אײַנעױניק און אײַנדרױסן אױף די שטילע באַרג-פֿלאַכן אײַז מײַר אױסגעקומען װי אײַך װאַלט געזען דעם אײַביקן גאַנג פֿון ייִדישע דורות.

פלוצעם האָב איך געהערט נעבן מיר אַ הייזעריק געקוויטש, ווי אַ צעיושעטע קראָ וואָלט מיר אַריינגעשריגן אין די אויערן:

— אוועק פון דאַנען דו קרעציקער, דו פאַרשאַלטענער ייד.
אַלע וויזיעס האָבן זיך מיט אַמאַל פאַרלאָשן. פאַר מיר איז געשטאַנען אַן איינגעבויגענע אַלטע אַראַבקע. זי איז געגאַנגען אַנגעטאַן אין צעפּויל-טע שמאַטעס פון וועלכע עס האָט זיך אַרויסגעזען שטיקער פון ברודיק איינגעטריקנט לייב. זי האָט געהאַט רויטע דערצונדענע אויגן פון טראַ-כאַמע. דער קראַנקאַפטיקער טראַכאַמע-אייטער האָט איר געקלעפט אַרום די קליינע אויגן ווי געל-ווייסע עקלהאַפטיקע טרערן. די דערצונדענע אויגן האָבן געקוקט אויף מיר מיט דער גאַליקער בייזקייט פון אַ קראַנקע פאַרוואונדעטע חיה. דאָס ציינלאָזע מויל האָט זיך געשאַקלט איבער דער שפיציקער זקנישער גאַמבע.

— אוועק פון דאַנען, דו קרעציקער ייד, האָט זי נישט אויפגעהערט צו קוויטשען. זי האָט אויפגעהויבן צו מיר אַ פאַר קליינע פאַרדאַרטע פויסטן און מיך געדראַט. דאַן האָט זי געטאַן אַ כראַקע און אויסגעשפיגן פאַר מיר.

איך האָב אַנגעקוקט דאָס דאָזיקע עקלהאַפטיקע אַלטע ווייבערישע נפש. זי האָט נישט אויפגעהערט מיך צו זידלען און צו דראַען מיט די פויסטן. אין מיר טיף האָט געברענט אַ באַליידיקנדיקע חרפה. גאַנצע דורות האָבן געברענט אינעווייניק אין מיין ביטער חרפה-געפיל. דער הר-הבית איז געלעגן אין זיין זוגיקער שטילקייט. די עטלעכע שלאַנקע ציפ-רעסן-ביימער אויף זיינע פלאַכן האָבן אויסגעזען ווי זיי וואָלטן געברענט אין זייערע שוואַרצע שווייגנדיקע פלאַמען. די אַלטע אַראַבקע האָט נישט אויפגעהערט צו פליכן.

איך האָב אַראַפגעלאָזט דעם קאַפּ און בין אוועקגעגאַנגען. דער תנ"ך און דער "ידישער קריג" וואָס זיינען געלעגן אין מייע טאַשן, זיינען מיר שווער געווען ווי שטיינער.

דער סוף פון דעם דאָזיקן געשעעניש האָט זיך אַפגעשפילט מיט צען יאָר שפעטער אין די צייטן וואָס באַלאַנגען צו דעם שטח פון די ווייטערע בענדער. אַבער איך וועל עס איצט דערציילן.

ס'איז געווען נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה. אין די מלחמה-יאָרן איז די וועלט פֿאַרגאַסן געוואָרן מיט בלוט. מיליאָנען און מיליאָנען מענטשן זיינען אומגעקומען אויף די שלאַכט-פעלדער, אומגעקומען פון הונגער און מגפות. שוין דעמאָלט האָט מען געזען וואָסערע מערדערישע און זעלבסט-מערדערישע חיה עס איז דער מענטש.

דאָס בלוט האָט אויסגעטריקנט. די טויטע אונטער דער ערד האָט מען גיך פֿאַרגעסן. די גרענעצן האָבן זיך געעפנט. די וועלט האָט זיך מכלומרשט צוריק אָנגעטאַן דעם מאַנטל פון שלום. מיין ערשטע רייזע נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז געווען קיין איטאַליע.

נעאַפּאַל איז ווידער פֿאַרפלייצט געווען מיט טוריסטן. ווייבער, גע-זאָנג און וויין. עס האָט געבליט דער פּרילינג, די מאַנדלען און די פּאַמע-ראַנצן. פונדערווייטנס אויף דעם בלוי-גאַלדענעם ים ליגט די אינדול קאַפּרי ווי אַ שווערער אייביקער נעפל. איבער נעאַפּאַל האָט זיך גערויכערט דער פייער-שפייענדיקער באַרג וועזואוו. צופוסנס דעם וואולקאַן — דאָס אַנטיקע חרובע פּאַמפּעאַ.

אין אַ געוויסן טאַג בין איך מיך פֿאַרגאַנגען אין די זייטיקע הינטער-געסלעך פון דער דאָזיקער שטאַט. אין אַ לאַבירינט פון גרויסע טונקעלע און אַפגעריסענע הייזער וואו עס וואוינט די איטאַליענישע אַרעמקייט. פלוצעם בין איך ערגעץ אין אַ טונקל געסל צוגעקומען צו אַ גרויסע און אַלטע גאַטישע קירכע.

די ברייטע פּאַדער-וואַנט פון דער קירכע האָט זיך אַפּערגעהויבן פון אינמיטן די אַפגעריסענע הייזער ווי אַ שער-בלאַט פון אַ מיטלאַלטער-לעך ספר. זי האָט פֿאַרנומען דעם בליק מיט איר פרומער און טונקעלער רחבות. — און ווי זי וואַלט נישט געלאָזט ווייטער גיין. פון אירע פּלאַכן האָבן מיט פֿאַרגלייטע אויגן אַראַפּגעקוקט פיגורן פון קאַטוילישע היילי-קע, גלחים און נזירים אין שטיינערנע קירכן-געווענדער און אין שפיציקע היט. — אַ שטיינערנע פּראַצעסיע פון פרומע פּילגרימען מיטן עקריי-ציקטן יעזוס אינדערמיט האָט שווער און וויינענדיק געשלייכט איבער דער טונקעלער וואַנט.

די פּאַרטאַלן פון דער גאַטישער קירכע זיינען געווען פּאַנאָדער-געפּראַלט אין דעם אַרעמען געסל אַריין. די אומהיימלעכע גאַטישע טונקל-

קייטן האָבן פון אינעווייניק פון דער קירכע אַרויסגעהויכט דורך די פּאַר-טאַלן ווי די מיסטעריעזע געבייען פון אַ שטרענגער און פּאַנטאַסטישער וועלט. גאַר ווייט אינעווייניק אין די טונקעלע טיפקייטן פון דער קירכע האָט מען געזען ווי עס ברענט אַ שורה פון גרויסע ווייסע ליכט.

איך בין אַרויפגעגאַנגען די עטלעכע טרעפּ צו די געעפנטע פּאַרטאַלן און בין אַריינגעקומען אין דעם פעדער-הויז פון דער קירכע.

מיך האָט אַרומגענומען אַ פרעמדאַרטיקע קילקייט. זי האָט אויסגע-קוקט אַרויסצוהויכן פון די נאַקעטע שטיינערנע זיילן וואָס זיינען געשטאַ-גען און זיך געצויגן אין דער הויך אונטער טיף-פּאַרשאַטנטע דאַך-גע-וועלכן. גאַטישע זיילן ווי ביימער-שטאַמען פון אַ געטער-וואַלד. עס האָט זיך אַרומגעטראָגן דער באַקאַנטער פּאַרדומפעצט-פרומער ריח פון קאַ-טוילישע תיפּלהעס.

אונטער איינעם פון די זיילן איז געווען צוגעקלאַפט אַ שוואַרצער סאַרקאַפּאַגאַרטיקער בעקן מיט הייליק וויי-וואַסער. איבער דעם שוואַרצן בעקן איז געהאַנגען דאָס געשטאַלט פון יעזוס.

דער ערשטער בליק אויף דעם דאָזיקן גיאיאשן געטער-בילד וואָס האָט צו מיר אַראַפּגעקוקט פון מיטן די געוועלכן פון דעם קאַטוילישן גאַטיק האָט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן און מערקווירדיקן איינדרוק. עפעס אַזוי ווי אַ נאַקעטער און אַרעמער פּוילישער ייד וואַלט אויף מיר געקוקט. דאָס יעזוס-בילד אויפן צלם איז געווען געשניצט אויס אייל-בירטן-האַלץ, און זעם קינסטלער איז אויף אַן אויסטערלישן אופן גע-ראָטן צו געבן אַ לומדישן אין חסידישן יונגמאַן. אַ יונגמאַן ווי מען טרעפט אים אין די חסידים-שטיבלעך אין די שטעטלעך פון פּוילן. דער נאַקעטער אויסגעדאַרטער יעזוס מיט דער דערנער-קרוין אויפן קאַפּ, אַ דערנער-קרוין, וואָס האָט אויסגעקוקט ווי אַ קירהש שטריימל, מיטן האַנג-טעך אויף די לענדן — גלייך ווי ער וואַלט אַקערשט געווען אין אַ מקווה און מיטן שפיציקן אויסגעקראַכענעם חסידישן בערדל, האָט געהאַנגען דאָ אַקעגנאיבער מיר אין די פּאַנאַדערגעבויטע טונקלקייטן פונעם מיטלאַל-טערלעכן גאַטיק. עפעס ווי אַ פרעמדער אַרעמער ייד וואָס איז זיך פּאַרגאַנג-גען אין אַ וואַלד און איז זיך פּאַרקראַכן אויף אַ באַהעלטעניש און קוקט צו מיר אַראָפּ. הגם ער האָט אויסגעקוקט מיך נישט צו זען. מיט זיין אין דער זייט פּאַרבויענעם קאַפּ און מיט זיינע חסידישע פּאַרגלייזטע אויגן

האָט ער אינמיטן די גויאישע גאַטישע טונקלקייטן אויסגעקוקט צו דאָ-
ווענען שמונה-עשרה. בלויז די נאַקעטע פּיס זיינע האָבן אַראָפּגעהאַנגען
איבערן שוואַרץ-מאַרמאַרנעם בעקן מיט וויי-וואַסער, — אַרעמע אויסגע-
דאַרטע און בלאַסע יידישע פּיס מיט אויסגעקרימטע פינגער.

איך האָב צו אים אַרויפגעקוקט ווי איך וואָלט נאָר געוואַרט דערויף
אַז ער זאָל ענדלעך אָפּדאַווענען שמונה-עשרה, און מיר, צוויי יידן אינ-
מיטן טונקל-אומהיימלעכע און שווייגנדיקע גאַטישע געבייען זאָלן זיך
געבן שלום-עליכם און פרעגן איינער דעם אַנדערן: פון וואָנען קומט
אַהער אַ ייד? אָבער איך האָב כסדר געשוויגן און געקוקט. יעזוס האָט
אַלץ פאַרגלייזט די אויגן און געהאַלטן דאָס חסידישע קעפל פאַרבויגן
אין אַ זייט, דאָס אַרעמע האַנטעך אויף די אויסגעדאַרטע לענדן, די אויס-
געקרימטע אַרעמאַנסקע פינגער איבערן שוואַרצן ווייבעקן.

פלוצעם הער איך הינטער מיר טריט. אַ שלאַנקע מאַיעסטעטישע
פרויען-געשטאַלט אין טונקעלן געקליידט קומט שטיל אַריין דורך די צע-
עפנטע קירכע-פאַרטאָלן. זי קוקט זיך אַרום. איך קוק זי אָן. איר געשטאַלט
און איר פנים דערמאַנען אַן די אַנטיקע שטאַלצע און מוטערלעכע רוי-
מישע מאַטראָנעס, וועלכע מען זעט אין די מאַרמאַרנע פיגורן אין אַלע
מוזייס פון רוימישן אַלטערטום. זי האָט געטראָטן שטאַלץ און קיניגלעך
איבער די שטיינערנע דילן פון דער קירכע און זי האָט אויסגעקוקט קיינעם
נישט צו זען. זי איז צוגעגאַנגען צום שוואַרצן בעקן מיט וויי-וואַסער, לייכט
איינגעטונקט דאַרט אירע פינגער. דאָן האָט זי מיט איר פולער קיניג-
לעכער געשטאַלט אַנידערגעקניט פאַרן יעזוס-בילד, פאַר דעם דאָזיקן
אַרעמען אויסגעדאַרטן פויליש-חסידישן ייד וואָס האָט כסדר ווי געדאַונט
שמונה-עשרה, — מיט אירע ליפן פרום אַנגערירט די אַרעמע אויסגע-
קרימטע פינגער פון זיינע פּיס.

איך האָב אַ ציטער געטאָן. איך האָב מיך דערמאַנט יענע סצענע
מיט מיר פאַר די פליינען פון הר-הבית, און איך האָב געפילט ווי די
טיפע באַליידיקונג וואָס האָט נאָך געברענט אין מיר האָט באַקומען איר
פולע באַצאָלונג. איבער דעם אומענדלעכן כאַאַס וואָס הייסט קאַסמאַס
מוזן פאַרט ערגעץ-וואו הענגען וואָג-שאַלן אין וועלכע עס ווערט אויס-
געמאַסטן דער לעצטער חשבון. יענע וואָג-שאַלן וויגן זיך און וויגן זיך
איבער אַלע מענטשליכע דורות.

קאָפּיטל אַכט און דרייסיק

צפת — ירושלים של מעלה. מלאכים און צדיקים
וואַנדערן צוזאַמען אַרום אין גרויס היימישקייט. שבירת
הכלים. די צעבראַכענע יידן און דאָס צעבראַכענע
לאַנד. דער האַר"י הקדוש אין צפת. עס עפענען זיך
אַלע קוואַלן פון סוד. די עופות און די קעלבלעך אין
צפת. שבת מלכתא. אין די הייליקע בין־השמשותן
פון צפתער שבת. מלאכים שטופן זיך אין די הימ־
לען איבער צפת, כדי צו האַרכן די יידישע געזאַנגען
אין די טונקלקייטן פון שבת.

נעבן די קיניגלעכע קרוין, וואָס לייכט ווי אַ זון איבער די הויכע־
נישן פון ארץ־ישראל און זי הייסט ירושלים, האָט דאָס יידישע געמיט
נאָך אַ וואונדערלעכע קרוין פון דעם מלכות פון יידישער פּאַנטאָזיע. מען
האָט זי אַוועקגעשטעלט אינמיטן די בערג פון גליל. דאָס איז צפת. יידן
האָבן געוואוסט, אַז דער רבנו־של־עולם האָט נישט פאַרגעסן די שטאָט
ירושלים. אויבן אין דעם זיבעטן הימל, נאָענט צום כסא־הכבוד האָט ער
אויפגעבויט איר געשטאַלט פון שענסטן הימלישן פייער. אַ פּראָגמענט
פון דעם דאָזיקן הימלישן געביי פון ירושלים של מעלה האָבן די גרויסע
יידישע מיסטיקער, די מקובלים, מיטן כוח פון זייערע השבעות און געבעטן
אַרונטערגעברענגט אינמיטן די העכסטע און שענסטע בערג פון גליל און
אַוועקגעשטעלט אַ הימלישע יידישע שטאָט אין צפון פון ארץ־ישראל.
אויב די לאַנדשאַפטן אַרום ירושלים זיינען קאַפיטלעך תהילים, זיינען
די לאַנדשאַפטן אַרום צפת פרשות פון „זוהר“. ערד און הימל, „די וועלט“
און „יענע וועלט“, אַנטפלעקונג און סוד ליגט דאָרט בייזאַמען אין דעם
בילד פון צפתער אַרומקייט. אַרום און אַרום די נאַקעטע גלילער בערג,
און אויף די פעלדער מיט איילבירטן־ביימער און פייגן־ביימער, ליגן
פּאַנאָדערגעשפּרייט געהיימנישפולע טונקעלע היילן, קברים פון תנאים
און אַמוראים, חורבות פון אַמאַליקע שולן און אַנדערע אויסטערלישע
און הייליקע חורבות, וואָס מען ווייסט שוין צומאַל נישט זייער באַטייט,
נאָר זיי זיינען אַרומגעוועבט און אַרומגעשוועבט מיט מיסטישע מעשיות און
לעגענדעס פון אַלע אַומבאַקאַנטע ספּערעס פון דער ערד און פון די אויבער־
שטע ספּערעס פון יידישער מיסטיק. מלאכים פון די הימלען און צדיקים פון

יידישן פאלק האָבן דאָרט אַרומגעוואַנדערט אין צפת און אין איר סביבה און פאַרקערט צווישן זיך מיט אינטימסטער היימישקייט. זיי האָבן אַראַפּגעני-
דערט פון די עולמות־עליונים און געקומען אין די קילע נעכט קיין צפת
כדי צו לערנען מיט גרויסע יידן די סודות פון דער תורה און פון דער
וועלט. עס איז נישט קיין וואַנדער וואָס די ערד פון צפת האָט במשך
פון הונדערטער יאָרן אויף זיך אויפגעהאַלטן גאַנצע דורות מיט די פּרוּמ-
סטע יידן, סיי ספרדים, סיי אַשכּנזים, סיי יידן וואָס זיינען געשוואומען
אין ים־התלמוד און סיי יידן וואָס האָבן געלעבט אין די ליכטיקע טונ-
קלענישן פון דער קבלה.

צפת, דו וואונדערלעך פּראַגמענט פון ירושלים של מעלה! דער
האר"י הקדוש האָט געפירט זיין התבודדות אין אַ ביידל ביים מצרישן
נילוס. די חורבות, די פּיראַמידן און ספינקסן פון אַלטן מצרים האָבן
אין זייער שטומער שווייגעניש אויך אויסגעקוקט צו וויסן אַ סך פון די
טיפּסטע סודות און געהיימנישן פון דער וועלט און פונעם מענטש. אָבער
דער האר"י הקדוש האָט וואויל געוואוסט, אַז דער לעצטער און גרעסטער
צייכן פון אַלע געהיימנישן איז דער יידישער מענטש. זיין געדאַנק, זיין
וואָרט און זיין געשטאַלט. דער האר"י הקדוש האָט געוואוסט: די געפעסן
וואָס טראָגן אין זיך דאָס העלסטע געטלעכע ליכט קאָנען נישט דערטראָגן
די שפע און זיי ווערן צעבראַכן. — און דאָס געטלעכע ליכט גיסט זיך
פון זיי אַרויס איבער גאַר דער וועלט. די צעבראַכנקייט פון יידישן מענטש,
זיין הכנעה און זיינע נאַציאָנאַלע ליידן איבערן גאַנצן מענטשן־געשלעכט
— אַט־אָדי אַנמעכטיקייט פון יידישן גוף, האָט ער דער האר"י הקדוש,
געמלעך באַטראַכט ווי די קאַסמישע „שבירת הכלים“ אין דער מענטש-
לעכער געשטאַלט פון יידן, אַ געשטאַלט וואָס טראָגט גראַד אין זיך דאָס
שטראַלנדיקסטע ליכט פון דעם געטלעכן. יידן זיינען די צעבראַכענע גע-
פעסן, די „מאָנין תּבירין“ צווישן די מענטשן, ווייל גראַד אין יידן האָט די
געטלעכע שפע דערגרייכט איר העכסטע מדריגה, דעריבער זיינען זיי
צעבראַכן געוואָרן, און פון זייער צעבראַכנקייט פליסט אַרויס דאָס טיפּסטע
און געהיימנישפּולסטע ליכט איבער גאַר דער וועלט.

דער האר"י הקדוש האָט דעריבער פאַרלאָזט זיין התבודדות־ביידל
ביים טייך נילוס און אַוועק אַהין אין דעם צעבראַכענעם לאַנד פון די
צעבראַכענע יידן, אין די לאַנדשאַפטן וואָס זיינען די „שבירת הכלים“

פון דער וועלט, — צווישן די מערות און בערג פון צפת, און נישט ווייט פון דער הייל וואו דער „עתיקא קדישא“ פון אלע וועלטן — די העכסטע סיבה פון אלע סיבות, דאס אומענדלעכע אַבסאָלוטע, דער „אין סוף“, וואָס טראַגט אין זיך צוגלייך אלע ענדלעכקייטן — האָט אַריינגעלויכטן זיין ליכטיקסטן אמת צו אַ געיאַגטזו ייד, ר' שמעון בר יוחאי, אַ ייד, וואָס האָט זיך פּערצן יאָר געמוזט אויסבאַהאַלטן אין די ערד־פינצטערנישן פאַר דער שווערד פון די רוימער. אין יענע פינצטערנישן האָט געלויכטן דאָס ליכט פון דער וועלט אויף די בלעטער פון „זוהר“.

ווען דער האר"י הקדוש איז געקומען קיין צפת האָט עס שוין דאָרט געווימלט צווישן יידן מיט די געהיימנישן פון דער וועלט. אַ מלאך איז אַלע נאַכט געקומען צו ר' יוסף קאַרו מיט אים צו לערנען די סודות פון דער תורה. ר' משה קאַרדיוואַראַ האָט געלערנט מיט יידן קבלה און געשריבן קבלה־ספרים.

ערשט מיטן אַנקומען פון האר"י הקדוש קיין צפת האָבן זיך דאָרט געעפנט אלע קוואַלן פון סוד. צפת האָט ממש צו זיך אַראָפּגעצויגן די הימלען. אַלערליי גלגולים פון דורות יידן זיינען פון אלע וועלטן אַנגע־קומען קיין צפת און געקלאַפט ביי די טירן און געבעטן תיקון און דער־לייוונג. אַ סך יידישע גלגולים זיינען אַריין אין די כשרה קעלבעלעך און שעפעלעך וואָס האָבן זיך געפאַשעט אין דער צפתער סביבה און גע־שטשיפעט דאָרט די גראָזן וואָס האָבן געוואַקסן אויף די מערות און אויף די הייליקע קברים. אַפילו אין די שטייגן פון עופות אין יידישע הייזער זיינען גלגולים אַריין אין די אינגעוויידן פון די עופות און דאָרט געוואַרט צו זען אַמאָל דעם האר"י הקדוש און זיינע תלמידים און צו בעטן ביי אים תיקון. צפת האָט אויפגעלויכטן ווי אַ ליכטיקייט, און אלע, סיי מענטשן, סיי בהמות און עופות האָבן דערצו געגאָרט. נישט איינמאָל האָט זיך געטראָפן — לויט זיי עס דערציילט ר' חיים וויטאַל — אַ קעלבעלע האָט זיך פאַרבלאַנדזשעט אין בית־המדרש אַריין, אויפגעשטעלט די אויערן כדי צו פאַרנעמען זאָס קול־תורה, געקוקט אויף יידן מיט גרויסע נאַאיווע אויגן, און אויסגעשטרעקט דעם האַלדז פאַרן צפתער שוחט כדי ער זאָל עס שעכטן מיט אַ כשרן חלף און מיט אַ ברכה און יידן זאָלן עסן דעם קעלבעלעס פלייש צו דער הייליקער סעודה פון שבת.

אויב צפת איז דאָן געווען דער ליכטיקסטער פונקט פון אלע וועלטן.

האָט דער הייליקסטער טאָג פון אַלע וועלטן, דער טאָג פון שבת — וואָס ער איז צוגלייך די מלכה פון פּאַלק ישראל — מיט אַ באַזונדערער פייער־ לעכקייט אַראָפּגענידערט צו די יידן פון צפת. פרייטיק פאַרנאַכט איידער די זון האָט זיך געזעצט און די הימלען איבער צפת האָבן זיך אָנגעהויבן אָנצוצינדן מיט די פייערן פון זייער פרומער הערלעכקייט, איז דער האר"י הקדוש מיט די צפתער מקובלים אַרויסגעגאַנגען אויף די פעלדער צו באַגעגענען די קיניגין שבת וואָס קומט צו יידן אויף גאָר דער וועלט. דער האר"י הקדוש האָט זיך איינגעהילט אין פיר ווייסע בגדים וואָס זאָלן סימבאָליזירן די פיר אותיות פון שם־המפורש, און צוזאַמען מיט די מקובלים אין גרויסער עקסטאַטישער התלהבות אַקענגעטאַנצט דער מלכה שבת. אין יענע הייליקע בין־השמשותן האָט דער דיכטער ר' ישראל ניאגארה פאַרפאַסט זיינע געזאַנגען, און ר' שלמה אַלקאוויץ האָט געזונגן גען דאָס גרויסע ליבע־ליד פון יידן צו דער שבת־מלכתא, דאָס ליד פון „לכה דודי“, אַ ליד וואָס יידן האָבן נישט אויפגעהערט עס צו זינגען אין זייערע אַלע תפוצות. דער האר"י הקדוש אין זיינע פיר ווייסע בגדים האָט אויסגעזאָגט די טיפסטע סודות פון דער וועלט און די בשורה פון באַל־דיקע גרויסע געשעענישן.

צומאָרגנס אין די טונקלקייטן פון שלוש־סעודות, האָט זיך די מלכה שבת געקליבן צו פאַרלאָזן יידן. דער האר"י הקדוש איז געזעסן צווישן די מקובלים און זיינע תלמידים ביי דער סעודה פון געזעגענען־זיך מיטן הייליקן טאָג. ר' ישראל ניאגארה האָט געזונגען זיינע געזאַנגען. פון אַלע זיבן הימלען זיינען אָנגעקומען די מלאכים און זיך געזאַמלט איבער צפת. זיי האָבן זיך געשטופט אין די הויכענישן איבער צפת ווי חסידים ביים רבין. זיי האָבן צוגעהאַלטן די אויגן און מיט פאַרכאַפטע הערצער אויפ־געהאַרכט דאָס יידישע געזאַנג אין די טונקלקייטן פון שבת.

קאָפּיטל ניין און דרייסיק

עס איז נישט קיין לייכטער וועג קיין צפת. יידן
און יידענעס רייטן אויף אייזעלעך. צפתער בחורים
און יונגעלייטלעך אויף סוסים. עס רוקט זיך אָן לג-
בעומר.

אין יענע טערקישע צייטן אין ארץ־ישראל איז דער וועג פון טבריה קיין צפת געווען גארנישט קיין לייכטער. צום גלילהעליון האָט נישט געפירט קיין שום וועג. צפת איז געלעגן ווי אַ באַהאַלטענע אַדלער־נעסט אין די בערג פון אויבערשטן גליל. באַלד הינטערן ים־כנרת האָט זיך די לאַנדשאַפט אָנגעהויבן צו נעמען אויף באַרג־אָרויף. עס איז געווען אַ שווערער גאַנג צווישן פעלזן און שטיינער. דער, וואָס האָט געגלייבט, אָז מיט אַ וואַגן צי אַ בריטשקע וועט ער באַווייזן זיך צו דערקלייבן אַהין צום העכערן גליל, האָט דערלעבט אַ ביטערע אַנטוישונג. דער וואַגן האָט גאָר נישט געקאָנט אַדורך. די סוסים האָבן געפרייכט און געמאַכט מיט די זייטן, דער אַראַבישער באַלאַגאַלע האָט געשוּנדן דאָס לעדער מיט דער בייטש און די סוסים האָבן זיך באַגאַסן מיט שוים. דער וואַגן אָבער איז נישט אַדורך. מען האָט גאָר געמוזט במחילה אַרונטערקריכן און העלפן אונטערשטופן דאָס פאַר־געצייג, און דעם שווערן וועג אויף באַרג־אָרויף מאַכן כמעט ווי צופוס נעבן וואַגן און נעבן די פּערד.

באַהאַונטע און קליגערע מענטשן האָבן טאַקע געוואוסט אַז מיט וועגענער וועלן זיי מיאוס אָפּשניידן. צפתער יידן און יידענעס וועלכע האָבן פון זייערע גלילער הויכענישן אַמאַל געוואלט אַ קוק געבן אויף דער וועלט אונטן, צי גאָר פאַרן צו אַ קרוב אַדער אויף אַ חתונה קיין טבריה, האָבן עס געטאָן ווי אונדזערע אַבות און אמהות אין אַמאָליקן פאַרצייטנס. מען האָט זיך אַרויפגעזעצט רייטנדיק אויף פרומע אייזעלעך צי פריידהלעך און מען האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אונטן וואו עס הייבט זיך ערשט אָן די גרויסע וועלט. די פיס האָבן אַראַפּגעבאַמבלט כמעט ביו צו

דער ערד. דאָס צפתער אייזעלע איז זיך נישט געוואוינט געווען צו אילן. עס האָט געטראָטן בנעימות. יער ייד אויפן רוקן פון אייזעלע האָט דער- ווייל געקאָנט כאַפֿן אַ קוק אין אַ ספר. דאָס אייזעלע האָט זיך טאַקע אַמאָל צערעוועט אינמיטן די בערג, נאָר יידן אין צפת זיינען געוואוינט געווען צום רעווען פון אייזעלעך און מען האָט עס געהערט ווי המן דעם גרעגער. ווען אַ יידענע האָט זיך אַמאָל געוואָלט אַראָפּלאָזן פון צפת קיין טבריה האָט מען דעם רוקן פון דעם אייזעלע אויסגעבעט מיט קישנס און פּערע- נעס. די יידענע האָט זיך דאָרט אַוועקגעזעצט ווי ביים טאַטן אין וויינ- גאַרטן און דאָס צפתער אייזעלע האָט פאַמעלעך זי אָנגעהויבן אַראָפּצו- טראָגן איבער די בערג. מען האָט אויך אָפט געקאָנט טרעפן ווי אַ ייד אין באָרד און פּיאָות, מיט אַן אַרץ-ישראלדיקן קירהשן קאַפּעלאַטש און אין אַ געלן זיידענעם שלאָף-ראַק זיצט רייטנדיק אויף אַן אייזעלע. יידן וואָס זיינען נישט אַרויסגעפאַרן פון צפת — אז עס זיינען געווען אַ סך אַזעלכע יידן — זיינען פאַמעלעכל געוואָרן זקנים און אַפּילו קיינמאָל נישט אָנגעקוקט קיין ראָד פון אַ וואַגן. יונגע האַפּערדיקע צפתער יידן וואָס האָבן האָלט געהאַט שקאַצישקייטן זיינען אַראָפּגעריטן אויף פּיערדיקע אַראַבישע פּערד. צו זען אַ פרומען צפתער יונגמאַנטשיק רייטנדיק אויף אַ סוס האָט נישט געהערט צו די גרויסע זעלטנקייטן.

עס האָט אָנגערוקט ל"ג-בעומר-צייט, ווען אויף ר' שמעון בר יוחאָיס קבר אין מירון זאָמלען זיך יידן פון אַלע תּפּיזות פון אַרץ-ישראל און מען באַגייט זיין יאָרצייט. איך האָב געוואָלט זיין דערביי און געדונגען צוויי אַראַבישע פּערד אויף צו רייטן קיין צפת און פון צפת קיין מירון. רייטן אויף אַ פּערד האָב איך געקאָנט פון דלוטאָוו. אויך חנה האָט גוט געריטן. צוזאַמען מיט עטלעכע יונגעלייט וואָס האָבן זיך אויך גע- קליבן קיין צפת, האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג אַריין.

קאָפּיטל פּערציין

דער גרויסער מקובל פון ארץ־ישׂראל. ר' גד
גדליה טראַגט אַ פעלצל אין תקופת־תּמוז. ר' גד
גדליה לאַזט זיך קיין מירון.

ר' לייבעלע אייזל־טרייבער. שפּיל זיך מיט די
למד־וויוו! די צדיקת ו' לייבעלעס אייזעלע. מען זעצט
אַרויף דעם מקובל אויף ר' לייבעלעס אייזעלע. די פּראַג־
צעסיע. אויפן וועג צווישן צפת און מירון. די זון
זעצט זיך איבער די בערג פון גליל. די נאַכט צינדט
זיך אָן פון די פּלאַקערן אויף ר' שמעון בר יוחאַים
אוחל. געזאַנגען. עס לייכטן יידישע פּנימער. ר' גד
גדליה רייט אין דער דערצונדענער יידישער נאַכט
זוי אין אַן עולס־עליון.

ביי די צפתער אשכנזישע יידן איז דעמאלט געווען א רב מיטן נאמען
 ר' גד גדליה. ר' גד גדליה איז געווען א זקן כמעט ביי די תשעים, און
 זיין נאמען אלס גרויסער מקובל האט געקלונגען איבער גאנץ ארץ-ישראל.
 הגם די דורות זיינען היינט שוואכע און אפילו אין צפת זיינען מער נישט א
 די גרויסע וואונדערלעכע יידן פון פארצייטנס, פונדעסטוועגן האבן אלע
 געזאגט, אז ר' גד גדליה איז אן איבערבלייב פון די אמאליקע אלטע
 מקובלים און האט גריילעך כמעט געקאנט זיין פון דער הייליקער חברותא
 ארום דעם האר"י הקדוש. מען האט אויף אים געזאגט אז ער האט חלומות
 פול מיט סודות-התורה און גלגולים קלאפן אן ביי זיינע טירן און בעטן
 ביי אים תיקון. ר' גד גדליה איז געווען פון די גרויסע צדיקים אין ארץ-
 ישראל און זיין פשטות און גוטסקייט האט קיין שיעור נישט. ביי זיינע
 תשעים האט ר' גד גדליה מיטן גוף שוין נישט געהאט קיין שום מחזקות.
 זיין גוף איז געווען קליין און איינגעדארט ווי א גרוגרת דר' צדוק, און
 האט כמעט גארנישט מער בארארפט, סיידן אמאל א יאכל מיט איינגע-
 בראקטס. דאס פנימל ר' גד גדליהס איז געווען איינגעשרומפן און געל
 ווי דאס פנימל פון אן עופהלע, בלויז דאס גראע אויסגעצופטע בערדל האט
 אים כסדר געציטערט אויף די באקן. אויגן האט ער געהאט — הגם רויט-
 לעכע און דערצונדענע און שטענדיק באטרערטע — פונדעסטוועגן האבן
 זיי געלויכטן אין ר' גד גדליהס פנימל ווי צוויי אבנים-טובות. טאמער
 האבן זיי עמעצן אנגעקוקט האט זיך אויסגעדוכט אז זיי קוקן אריין אין
 די טיפענישן פון יענעם נשמה.

מחמת גרויסער זקנה איז ר' גד גדליהן תמיד געווען קאלט. און ער האָט געפּרירט אַפּילו אין די גרעסטע היצן פּון ארץ־ישׂראלדיקן זומער. דערימאָך האָט ר' גד גדליה סיי זומער און סיי ווינטער תּמיד געטראָגן אַ פעלצל. אמת אַן אַלט אויסגעקראַכן פעלצל, אָבער עס האָט אים געוואָר־רעמט. ר' גד גדליה איז, אַהוץ אין מקווה אַריין און אין דרויסן אַרויס צו קידוש־לבנה, כּמעט קיינמאָל נישט אַרויסגעגאַנגען מפתח ביתו. זיין איינגעפּאַלן זקניש מויל, אַרום וועלכן עס האָט געציטערט דאָס גראַע בערדל, האָט נישט אויפּגעהערט צו לערנען, ממש טאַקע בייטאַג און ביינאַכט. אין אַ ספּר אַריינקוקן — הגם ר' גד גדליה האָט מיט דער גרעסטער מסירת־נפש באַמיט זיך עס צו טאָן — איז אים אַנגעקומען היפש שווערלעך. די אַלטע אויגן האָבן אים אַנגעהויבן צו שטעכן און די היי־ליקע אותיות אויף זי בלעטער זיינען פאַר אים פאַרשוואומען אין טונקל־קייטן. נאָר עס מאַכט נישט אויס. ר' גד גדליה האָט געהאַט אַ גאַנצע ספּרים־שאַנק אין זיין קאַפּ און אין זיין בלוט. ער האָט געלערנט אויף אויסווייניק סיי נגלה, סיי נסתר.

נאָר איינמאָל אין יאָר צו ל"ג בעומר, אין דער יאָרצייט פּון ר' שמעון בר יוחאי האָט זיך ר' גד גדליה אַרויסגעלאָזט אויפּן צפתער אינ־דרויסן און ער האָט זיך פאַרנומען צו פאַרן קיין מירון צום הייליקן קבר פּון בעל־הזוהר.

נאָר ווי אַזוי איז ר' גד גדליה געפּאַרן?

אין צפת איז געווען אַ פּראַסטער ייד, ר' לייבעלע, אויך אַ זקן קרוב שמונים, נאָר אַ גרויסער צדיק און געוואַלדיקער מזג־טוב. אין צפת האָט מען אים חושד געווען אַז ער באַלאַנגט צו די למד־וואָו. ר' לייבעלעס עניוּת איז געווען אין לשער און מ'האַט קיינמאָל נישט געזען ר' לייבעלען זיך בייזערן. נישט געקוקט אויף זיין זיקנה איז ר' לייבעלע געווען אַ נהנה מיגיע כּפּיו — שפּיל זיך מיט די למד־וואָו! — און ער האָט געהאַט זיין אייגנס אַ קליין אייזעלע. מען האָט אים טאַקע גערופן ר' לייבעלע אייזל־טרייבער. ר' לייבעלעס אייזעלע איז אויך געווען פּון די צדקניוּתדיקע בהמהלעך. מען האָט קיינמאָל דערפּון נישט געהערט דאָס פאַרשייטע רעווען, אַדער חס־ושלום מאַכן ווי אַנדערע אייזעלען שקאַצישע שטיק מיט אַ זכּרישן אייזל. ר' לייבעלעס אייזעלע איז געווען אַ נקבה, אַ שטילע

ווי א פרומע טויב, מיט אַראַפּגעלאָזטע אויערן, מיט אַן עניוּוּת־דיקן אַראַפּ־געלאָזטן וויידל און תמיד האָט עס געקוקט אויף דער ערד כדי נישט צו קוקן אויף דער וועלט און נכשל צו ווערן מיט יצר־הרע. וואָרעם אויך שטומע בהמות האָבן זייער יצר־הרע. עס איז געווען אַן אייזעלע אַ קליינס און אויסגעדאַרטס, מיט אַן אויסגעקראַכענע פעל אויף וועלכער מען האָט געקאַנט אויסציילן יעדעס נעבעכדיקע ביינדעלע. דערצו איז עס געווען אַ קנאַפע עסערקע. אין צפת האָט מען געשמועסט אַז דאָס דאָזיקע אייזעלע איז אַ גלגול פונעם אייזל פון ר' פנחס בן יאיר. — אַן אייזל פון וועלכן די גמרא דערציילט אַזוי פיל פרומע שבחים. — און אַז אויך ר' לייבעלעס אייזעלע רירט זיך נישט צו צו קיין גערשטן, פון וועלכע מען האָט נישט אַפּגעשיידט קיין תרומות ומעשרות.

ל"ג־בעומר היפּשלעך פאַר מיטאַג האָט ר' לייבעלע צוגעפירט זיין אייזעלע צו דער טיר פון ר' גד גדליהן. ר' לייבעלע האָט געהאַלטן אין דער האַנט עפעס אַזוינס ווי אַ הושענא. דאָס האָט געזאָלט זיין די מכלומר־שטע בייטש מיט וועלכער ר' לייבעלע טרייבט אונטער דאָס אייזעלע. פאַרשטייט זיך אַז ר' לייבעלע האָט נאָך זיין אייזעלע חס ושלוּם קיינמאַל נישט אַנגערירט מיט דער „בייטש“, צי חלילה דערצו גערעדט אַ הויך וואָרט. זיי זיינען שוין ביידע געווען שוואַכע און אין טיפּן עלטער, און ביידע האָבן זיך נישט געהאַט וואָס צו איילן.

יעכנע־שאַשע די „טיקערקע“ פון צפתער מקווה, אַן אַלטע מאַנס־בילישע יידענע אין אַ טיפּער קופּקע און מיט אַ היפש גראַ בערדל אויף דער שפיציקער גאַמבע, ווי אויך ר' עוזר, ר' גד גדליהס משמש, האָבן אַנגעהויבן אַרויסצוטראַגן אינדרויסן עטלעכע רויטע צעריסענע און פאַר־פעדערטע קישנס און זיי אַנגעהויבן אויסצולייגן אויף דעם רוקן פון ר' לייבעלעס אייזעלע. דאָס אייזעלע איז געשטאַנען אַ הכנעהדיקס, מיט אַן אַראַפּגעלאָזענעם וויידל, מיט אַרונטער־געלאָזטע אויערן, און מיט פיל פרומער צניעות געקוקט אויף דער ערד. באַלד האָט מען אַרויסגעפירט ר' גד גדליהן. ער האָט געטראַגן אין ליכטיקן הייסן אַרץ־ישראלדיקן זומער־טאַג זיין אויסגעקראַכן פעלצל ווי אויך אַ ספּאַדיקל. ר' עוזר האָט דעם מקובל גענומען אין דער האַנט אַריין ווי מען נעמט אַ ווינציק נפלע און אים אַריינגעזעצט צווישן די קישנס. דאָס אייזעלע האָט נישט געמאַכט

די מינדסטע תנועה אז עס שפירט אויף זיך אַ משא. צי מחמת ר' גד גדליהס גוף האָט שוין טאַקע ממש גאַרנישט געוואויגן, צי מחמת דאָס אייזעלע האָט מרגיש געווען אז עס טראַגט אויף זיך אַ גרויסן מקובל. מען האָט גערירט אין וועג אַריין קיין מירון. אַ רייטנדיקער אויפן אייזעלע האָט ר' גד גדליה געזאָגט פון אויסווייניק זוהר און "תיקונים". ר' לייבעלע איז געגאַנגען פאַראויס, געהאַלטן די "בייש" אין דער האַנט און געזאָגט תהילים. פון הינטן פון אייזעלע איז נאַכגעגאַנגען ר' עוזר מיט אַ טעפל איינגעמאַכטס אין דער האַנט, טאַמער וועט ר' גד גדליהן אויפן וועג פאַר-הלשן דאָס האַרץ.

דער וועג צווישן צפת און מירון איז פול געווען מיט יידן וואָס האָבן געצויגן צום קבר פון ר' שמעון בר יוחאי. ס'רוב יידן האָבן געריטן אויף אייזעלעך, אויף פרידות צי גאַר אויף סוסים. ס'זיינען געווען יידן פון אַלע שבטים אין גאַר דער וועלט, הגם זיי האָבן אַלע געוואוינט אין ירושלים און אין טבריה. ס'זיינען געווען אַשכנזישע יידן אין קירחשע קאַפּעלאַטשן, ספרדים מיט טאַרבושן אויף די קעפּ און אין ווייסע אַראַבישע מאַנטלען, ווי אויך די דראַבנע טונקעלע יידן פון תימן — ס'רוב נעבעך אַפּגעריסענע קבצנים, מיט גרויסע און הייסע דערשראַקענע אויגן און מיט געקרייזלטע פּיאהקעלעך פון אונטער די צעפליקטע אַראַבישע טאַרבושלעך. ס'זיינען אויך געריטן ווייבער פון טבריה וואָס האָבן ביי זיך צווישן די קישנס אויפן רוקן פון דעם בהמהלע מיטגעפירט בר-מצווה-יינגלעך קיין מירון כדי זיי צומאַרגנס נאָך ל"ג-בעומר אַפּשערן אויפן קבר פון בעל-הזוהר. עס איז אַ סגולה צו אַריכתימים און צו תורה. דאָס אייזעלע מיט ר' גד גדליהן איז גאַר גאַר פאַמעלעכל געקראַכן צווישן די אַנדערע בהמהלעך אויף וועלכע יידן האָבן געריטן. אַלע האָבן עס אויסגעמיטן מיט גרויס דרך-אַרץ, וואַרעם אַלע האָבן געוואויסט אז דאָ רייט דער גרעסטער צדיק און דער גרעסטער מקובל פון ארץ-ישראל. די זון האָט זיך געזעצט איבער די בערג פון גליל, און ווען ר' גד גדליה איז אַנגעקומען קיין מירון איז שוין געווען גוט פינצטער.

ר' גד גדליה איז געריטן אין די לינדע מירונער פינצטערנישן וואָס האָבן געווימלט מיט יידן. די ארץ-ישראל-שטערן האָבן געפינקלט אין די הימלען ווי קליינע קאַלטע זונען. ס'האָבן זיך געהערט הויכע עקסטאַ-

טישע געזאנגען פון דעם אַרט וואו עס איז געווען דאָס קבר פון ר' שמעון בר יוחאי. געזאנגען אויף ספרדישן, אַשכנזישן און תימנישן לשון-קודש. דער הייליקער נאָמען פון בעל-הזוהר האָט אַרויסגעשריגן פון די אַלע געזאנגען. אויפן דאָך פון ר' שמעון בר יוחאיס „אוהל“ האָבן געפלאַקערט אַנגעצונדענע פעסער מיט סמאָלע. די מירונער נאָכט נעבן ר' שמעון בר יוחאיס „אוהל“ האָט אַ רויט-דערצינדענע פון די פלאַמען אין די פעסער, אַנגענומען דאָס מאוימדיקע געשטאַלט פון אַן עולם-עליון. יידישע פנימער האָבן פון איר אַרויסגעלויכטן. די געזאנגען האָבן זיך געשטאַרקט. ר' גדליה איז אַריינגעריטן אויף זיין אייזעלע אין דער נאָכט, וואָס איז געווען רויט באַלויכטן און פול מיט ניגונים און מיט יידן און יידישע פנימער. ער האָט נישט אויפגעהערט צו זאָגן זוהר און „תיקונים“.

קאָפּיטל איין און פּערציק

ווין. אין סאַראָיעוואָ דערשיסט מען דעם קירישן
קרוינפּרינק. איד גיי כאָפּ אַ קוק אויפן מלכות של
חסד. ווין הילט זיך איין אין שוואַרצע פּאַנען און דאַס
זאָגט נישט קיין גוטס. פּלוימען איז גענוג.

אין די איינזאַמקייטן פון די ענגאָדינער בערג. עס
איז נישט מער ווי אַ דיפּלאַמאַטישער מאַנעוור. דער
כאַאָס פון דער וועלט ליגט אינשווייניק אינעם מענטש,
ער ליגט אין געשטאַלט פון אַ בלוטיקע מאוימדיקע חיה
— איר נאַמען הייסט מאַכט.

נאכדעם ווי איך בין געווען ביי אן אַכט חדשים אין ארץ־ישראל, בין איך צוריק געפאָרן קיין אייראָפּע. איך בין פון חיפה געפאָרן מיט אַ שיף קיין קאָנסטאַנטינאָפּאל און פון דאָרט מיט דער באַן איבער די באַלקאַן־לענדער קיין ווין. צומאָרגנס אין דעם צווייטן טאָג ווען איך בין געווען אין ווין און בין אַרויס אויף דער גאַס האָב איך געלייענט אין אַ מאָרגן־צייטונג אַ טעלעגראַמע געדרוקט מיט פעטע אותיות אַז אין סאַראַיעוואַ האָט אַ סערב דערשאָסן אויף טויט דעם עסטרייכישן קרוינפּרינץ.

איך האָב די דאָזיקע ידיעה גלייכגילטיק געלייענט צווישן אַנדערע ידיעות. זי איז מיר באַלד כמעט אַרויס פון קאָפּ.

נאָכמיטאָג האָט מען אין האַטעל דערציילט אַז צוליב דעם טויט פון קרוינפּרינץ וועט דער קייסער פּראַנץ יאָזעף איבעררייסן אויף עטלעכע טעג זיין זומער־אויפהאַלט אין אישל און וועט קומען קיין ווין. ער וועט טאַקע פאַרבייפּאָרן אונדזער האַטעל.

צו זען דעם קייסער פּראַנץ יאָזעף איז מיר דווקא יאָ געווען טשיקאַווע. פון קינדווייז אָן האָב איך מיך אָנגעהערט פון אים אַז ער איז דער אמתער מלך של חסד און וואָט ליב יידן אַהבת־נפש. פאַר אַ קירהשן ייד איז מען חיות נישט זיכער געווען צו וואַרפן אויפן קייסער פּראַנץ יאָזעף דאָס מינדסטע שפּריןקעלע. דער ייד האָט זיך באַלד צעבייזערט אויף דייטש־מעריש. דערצו איז דער קייסער פּראַנץ יאָזעף געזעסן אויף זיין כסא־מלוכה אַ קיימאלן פון אַ וועלט מיט יאָרן.

פונקט צוועלף בייטאָג איז דאָס קירהשע מלכות של חסד פאַרביי־

געפארן פאר אונדזער האטעל. אין א רחבותדיקער קאטש געשפאנט אין א פאר פייערדיקע ווייסע סוסים איז געפארן אן אלט ווינציק פארשווינדל מיט גראע באקן-בערד, און מיט עפעס אן אויסטערליש מיצל אויפן קאפ, א מיצל מיט קאקארדעס. דאס איז דער מלך של חסד! עטלעכע גויים האבן ארונטערגענומען די היטלען. עטלעכע קירחשע יידן האבן ארונטערגענומען די קאפעלאטשן, געבליבן שטיין אינמיטן גאס אין די יאר-מולקעס און הויך געמאכט א ברכה איבערן אלטן קייסער.

אין א שעה נאכדעם ווי דער קייסער איז פארבייגעפארן אונדזער האטעל האט זיך די גאנצע שטאט ווין מיט אמאל איינגעהילט אין שוואר-צע פאנען.

אינעם רואיקו אייראפע איז מען דעמאלט נישט געוואוינט געווען צו אזעלכע שטארקע געמיט-אויפטרייסלונגען. אלע זיינען מיט אמאל גע-ווארן פארמרה-שחורהט. ווין האט אויסגעקוקט צו זיין א שווארצע טרויער-שטאט. אפשר האבן מענטשן עפעס ווי אינסטינקטיוו געפילט אז פון די תהומות פון דער וועלט פאכעט דאס שיקואל, דראענדיק מיט שווארצע פאנען. אבער סוף-כל-סוף האט עס קיינער נישט גענומען צו ערנסט. ווין האט זיך באלד בארואיקט.

פון ווין בין איך געפארן קיין שווייץ. אויפן גאנצן וועג האבן איבער אלע הייזער געפלאטערט שווארצע פאנען. מען האט זיך צו זיי צוגעוואוינט און מער זיי נישט געשענקט קיין אויפמערקזאמקייט. אינעם קופע פונעם וואגאן האבן די עסטרייכער געשמועסט אז מען דארף די סערבן צו בא-שטראפן און אויף א הודש צייט ביי זיי אויפהערן קויפן פלוימען און חזירים. זאל דאס דאזיקע קליינע מלוכהלע וויסן וואס סע הייסט אזוינס זיך צו פארטשעפען מיטן גרויסן עסטרייך. געלאסענערע פאטריאטן האבן גע-מיינט, אז נישט קויפן א חודש אי פלוימען און אי חזירים איז צו א הארבע שטראף. פלוימען אליין איז גענוג.

ווען איך בין אריבערגעפארן די שווייצארישע גרענעץ און אויפ-געהערט צו זען די שווארצע פאנען בין איך געווען צופרידן. איך האב אליין נישט געוואוסט פארוואס, נאר זיי האבן מיך געשראקן. איך בין אוועקגעפארן קיין סט. מאריץ אין ענגאדין. ס'איז איינס פון די העכסטע און ווילדסטע געגנטן צווישן די שווייצארישע אלפן. הויכע

פעלזיקע בערג מיט טיפע און שמאַלע טאַלן. אַ געגנט פול מיט אייד-און-שניי-בערג. בערג-לאַנדשאַפטן וואָס רייסן זיך אַריין אין די הימלען. עס רעווען אין זיי שטראַמיקע וואַסערפאַלן און אין זייערע איינזאַמקייטן קליינ-גען וואו נישט וואו די גלעקלעך פון שאַף און קי. די לופט איז דאַרט אַ קילע און אַפילו אינמיטן זומער פאַלן אָפט געדיכטע שנייען. אַ געגנט, הגם זי איז אינמיטן האַרץ פון אייראָפּע, פונדעסטוועגן קוקט זי אויס צו שטעלן אַ האַרטגעקיקן ווידערשטאַנד קעגן יעדער מענטשלעכער קול-טור. די נאַטור האָט דאָ געוואַלט פאַרבלייבן כמעט ווי אין איר אורשפרונג-לעכן צושטאַנד.

כ'בין אַ סך אַרומגעגאַנגען אין די ענגאַדינער בערג און טאַלן. ווען כ'בין אַהיים געקומען אין פענסיאָנאַט און גענומען אַ בלאַט-צייטונג אין דער האַנט האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז די וועלט רעדט צו מיר ערגעץ פון ווייטע, ווייטע אַרחקים. עס האָט זיך גאַרנישט אַריינגעפאַסט אין די לאַנדשאַפטן פון ענגאַדין. אָבער צווישן אַנדערע ידיעות האָבן די צייטונג-גען נישט אויפגעהערט צו דערציילן וועגן דער מעשה מיטן דערשאַסענעם קרוינפרינץ. מען האָט באַשיימפערלעך געפילט, אַז די לופט אונטן איז פול מיט סכנות פון אַ וועלט-מלחמה.

די קליגערע און עלטערע מענטשן אין אונדזער פענסיאָנאַט האָבן כסדר געטענהט אַז עס איז נישט מיגלעך. וואָס הייסט אַ מלחמה אינמיטן דעם האַרץ פון אייראָפּעאישער ציוויליזאַציע? עס איז נישט מער ווי אַ דיפלאַמאַטישער מאַנעווער אין די גרויסע קאַבינעטן אין אייראָפּע. ווען ס'זאל טאַקע קומען צו עפעס וועט מען דאַרט קליגער ווערן.

איך בין ווידער אַרומגעגאַנגען אין די בערג, צוגעהערט דאָס רוישן פון וואַסער אין די פעלזן און דאָס קלינגען פון איינזאַמע קי. אין די הימלען אַריין האָבן זיך געריסן די מעכטיקע בערג-שפיצן און די שניי-פעלדער האָבן געגלאַנצט אין די קילע זוניקע בלויקייטן.

די צייטונגען אונטן האָבן כסדר געשריבן מיט וואָס אַמאַל גרעסע-רער מרה-שחורה. די קלוגע מענטשן אין אונדזער פענסיאָנאַט האָבן כסדר נישט אויפגעהערט צו טענהן אַז עס איז נישט מער ווי אַ טעאַטער-שפּיל פון דיפלאַמאַטן, און עס וועט זיך אויסלאָזן בכיי-טוב. אין די איינזאַמקייטן פון די בערג, אין וועלכע איך האָב איצטער

געלעבט איז שרעקעוודיקער און פינצטערער געוואָרן אין מיין געמיט.
 דער כאַאָס פון דער וועלט וואָס ליגט אינעווייניק אינעם מענטש אין
 געשטאַלט פון אַ בלוטיקע מאַוימדיקע חיה און איר נאַמען איז מאַכט —
 זי האָט אַ ברום אַרויסגעגעבן פון אַלע טיפענישן.

דעם ערשטן אויגוסט 1914 האָט אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט-
 מלחמה.

ניו-יאָרק, אויגוסט 1947

ווערק פון י. י. טרונק

- פון דער נאטור. נאָוועלן. (פאַרלאַג גיטלין, וואַרשע).
- פייגנבויםער און אַנדערע דערציילונגען (פאַרלאַג „די צייט“, וואַרשע).
- מידע. נאָוועלן. (פאַרלאַג פּנחס גראַובאַרד, וואַרשע).
- אידעאָליזם און נאַטוראַליזם אין דער יידישער ליטעראַטור. (פאַרלאַג „קולטור-ליגע“, וואַרשע).
- צווישן ווילן און אַנמעכטיקייט (ה. ד. נאַמבערג). (פאַרלאַג „קולטור-ליגע“, וואַרשע).
- יאָזעפּוס פּלאָוויוס פון ירושלים און אַנדערע היסטאָרישע נאָוועלן. (פאַרלאַג „קולטור-ליגע“, וואַרשע).
- יידישע קולטור-פּראָגן און דער סאַציאַליזם. (פאַרלאַג „קולטור-ליגע“, וואַרשע).
- נאַענט און פּרעמד. עסיס. (פאַרלאַג „קולטור-ליגע“, וואַרשע).
- שלום עליכם (זיין וועזן און זיינע ווערק). (פאַרלאַג „קולטור-ליגע“, וואַרשע).
- וועלט חשבון (פּראָזע און לידער וועגן דער וועלט).
- סאַציאַליסטישע אימפּרעסיעס. (פאַרלאַג „קולטור-ליגע“, וואַרשע).
- טביה און מנחם-מענדל אין יידישן וועלט-גורל. (פאַרלאַג „ציקאַ“, ניו-יאָרק).
- בלעטער אויפן ווינט. לידער. (אַרזיסגעגעבן פון יהואש-ברענטש 521 אַרבעטער רינג, ניו-יאָרק).
- פוילן (זכרונות און בילדער). ערשט בוך. (פאַרלאַג מעדעם-קלוב, ניו-יאָרק).
- פוילן (זכרונות און בילדער). צווייט בוך. (פאַרלאַג „אונזער צייט“, ניו-יאָרק).
- פוילן (זכרונות און בילדער). דריט בוך. (פאַרלאַג „אונזער צייט“, ניו-יאָרק).

פארלאג „אונזער צייט”

י. י. טרונק

פּוּלֵן

ערשטער באַנד (דריטע אויפלאַגע), 252 זייטן

פרייז — \$2.00

דריטער באַנד, 288 זייטן

פרייז — \$2.50

צווייטער באַנד, 318 זייטן

פרייז — \$2.50

פינפטער באַנד, 310 זייטן

פרייז — \$3.00

פערטער באַנד, 304 זייטן

פרייז — \$3.00

י. ש. הערץ

די געשיכטע פון אַ יוגנט

592 זייטן טעקסט, 48 זייטן בילדער; פרייז — \$3.50

לייבעטשקע בערמאַן

אין לויף פון יאַרן

(צווייטע אויפלאַגע — אויספאַרקויפט)

386 זייטן טעקסט, 38 בילדער; פרייז — \$2.50

זיגעלבוים-בוך

408 זייטן טעקסט, 9 זייטן בילדער; פרייז — \$3.00

בערנאַרד גאַלדשטיין

פינף יאַר אין וואַרשעווער געטאַ

500 זייטן טעקסט, 24 זייטן בילדער; פרייז — \$3.50

אַר קאַד י

436 זייטן טעקסט, 11 זייטן בילדער; פרייז — \$2.00

•

וולאַדימיר מעדעם

367 זייטן טעקסט, 6 זייטן בילדער; פרייז — \$2.00

•

ד"ר רפאל מאַהלער א. מענעס
ד"ר יעקב שאַצקי וויקטאָר שולמאַן

די יידן אין פוילן

920 שפאַלטן, (פון גרויסן פאַרמאַט); פרייז — \$5.00

•

אין די יאָרן פון יידישן חורבן — די שטים פון אונטערערדישן „בונד“

342 זייטן טעקסט, 6 זייטן בילדער; פרייז — \$3.00

•

י. ש. הערץ

די יידן אין אוקראַינע

(פון די עלטסטע צייטן ביז נאָך ת"ח ות"ט)

264 זייטן; פרייז — \$3.00

•

שלמה מענדעלסאָן

494 זייטן טעקסט, 6 זייטן בילדער; פרייז — \$3.50

•

באַשטעלונגען אַדרעסירן צו:

FARLAG "UNSER TSAIT"

175 East Broadway, Room 401, New York 2, N.Y., U.S.A.

